

8751
MAGYAR
PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BOKOR JÓZSEF ES DR BUDAY JÓZSEF. 9.

IV. ÉVFOLYAM.

I. FÜZET.

1885. JANUÁR. 78

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká téssen titeket.

János VIII. 32.

TARTALOM:

1. Böhm Károlyhoz. — *Bokor Józseftől.*
2. Érintkezési pontok a physika és a philosophia között. — *Heller Ágosttól.*
3. Dr. Horváth Cyrill élete és bölcsészete. — I. közlemény. — *Dr. Nemes Imrétől.*
4. Összehasonlító bonctani vázlatok. — *Dr. Bihari Pétertől.*
5. A »Magyar Philosophiai Szemle« feladata. — *Dr. Macski Valértől.*
6. A gazdaszat fogalma. — *Dr. Kiss Mihálytól.*
7. Értesítő: Outlines of Psychology with special reference to the theory of Education by James Sully. Ismerteti *Lechner László.* — Indítvány a gyermek munkahajlamának, képességeinek kipuhatólása s megjelölése iránt. Irta *Gerlóczy Gyula* müegyetemi tanár. — Utasítások a reáliskolai tantervhez: a bölcséleti előtanra vonatkozó rész.
8. A philosophiai folyóiratokból.
9. Ujabb philosophiai müvek.

BUDAPEST.

KÓKAI LAJOS KÖNYVKERESKEDÉSE.

1885

A »Magyar Philosophiai Szemlét« a Magyar Tudományos Akadémia támogatja ugyan, de a lap szellemi irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen 6 füzetben, mintegy 30–35 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ár: egész évre **5 forint**. Egyes füzet ára **1 forint**.

A lap szellemi részét, s általában a szerkesztést illető tudósítások a szerkesztőséghez (**Dr. Buday József II. ker. főreáliskola**), az anyagi részt s kiadást illetők pedig **Kókai Lajoshoz** (Károly-utca, az ev. főgymnasiummal szemben) küldendők.

Budapest, 1885. január havában.

Bokor József,
Dr. Buday József,
szerkesztők.

Kókai Lajos,
kiadó.

Phil
646n

BÖHM KÁROLYHOZ.

A Te munkás kezeidből vesszük át a Magyar Philosophiai Szemlét, barátaid, az új szerkesztők.

Az új folyam első cikke hadd viselje hát a Te nevedet, a Tiedet, a ki életre hívtad, három küzdelmes éven át megalapítottad és — meg vagyok győződve — élesztgetni fogod ezután is azt s irodalmunk mostoha gyermekét, a philosophiát. Hiszen Te a munkában azon fokra jutottál, a hol elpártolásról, idegen mezők kalászaival való ábrándokról többé nem lehet szó. Meglelted hivatásodat. Az idők pedig nem olyanok, mint Spinozáé voltak, hogy egy philosophnak idegenkednie kellene egyetemi cathedrától, a nyilvánosságtól s világát a szoba négy fala közt, pókjai harcának szemléletében átélnie. A gyakorlati élettel érintkezés jól tett a philosophiának; tartalmasabbá, elevenebbé vált. Hátra van, hogy ő hassa át jobban a gyakorlati életet, hogy mint szellemi áramlat, vagy hogy hasonlattal éljek, mint egy üde léghuzam felfrissítse petyhüdt légkörünket, széttépje pókjainak maig szövögetett hálóját.

E feladatot vállalta magára már a múlt, — kiválóan philosophusnak nevezett 18-ik század. Nem érhetette el, nem volt kellően feldolgozva az anyag a rendszerezés számára. Most folyik még csak az anyaggyűjtés s a részleteknek hángyaszorgalommal való feldolgozása. Mintha vesztették volna közös kapcsolatukat a tudományok; a physika, a történelem egyes részleteibe való elmerülés ma az érdemleges munka. Az áttekintés ereje, a vue d'ensemble hiányzik s mert hiányzik, az a hit kezd támadni, hogy el sem érhető.

»A philosophia sokat tett az emberiségért s elhallgatott, midőn bevégezte feladatát. Ma hiába óhajtjuk és sóhajtjuk vissza fényes napjait. Nem csak Magyarországon nem akad művelője az

ujabb kor hatalmasabb tehetségei közt, hanem Németországon sincsen senki, a ki a Hégelek nyomdokaiba hágjon. A régiebb iskolák tanítványai megpróbálják olykor szárnyaikat, minálunk akad Kerkápoly vagy Horváth Cyrill, de műveik visszhangot nem költenek többé....

....Nem a véletlen műve, hogy a philosophia és a költészet még az imént hivatott művelőkre talált s meghallgattatást a nemzet által, ma pedig pangásnak indult ez és amaz.«

Az Egyetértésben írja e dolgokat Hoitsy Pál, a fiatalabb politikai nemzedék egyik emlegetettebb tagja, kinek neve tudományos foglalkozás, névszerint astronomiai tárgyú tárczaczikkek s fordítások után is ismeretes. Irja pedig abból az alkalomból, hogy szelid öregünk, Horváth Cyrill a hideg ágyon feküdt; s mint hálás tanítvány úgy vélte elsirathatni a mestert, ha egy tollvonással, egy kapavágással eltemeti őt, el a philosophiát s ráadásul a poezist. Holttest, sírásó, kántor így hullanak a közös gödörbe Hoitsy úr képzeletében, hogy ne maradjon más mint a »détail cette vermine qui ronge les grandes ouvrages« mint Voltaire mondta.

Van azonban a détail munkánál is félelmesebb ellensége a philosophiának; igazában egy ellensége van: a mindennapi kenyérért, a létért való ádáz küzdelem. Ahol a vagyonfelhalmozódás még azon primitív fokot sem érte el, hogy a tömeg mindennapi szükségét ellátva fölösleget mutasson föl; ahol az egyén maga és faja föntartásáért természetes ösztöneinek vad erejével kénytelen küzdeni: ott elismerem, nincs, nem is lehet philosophia. Az olvasó megítélésére bízom, ily helyzetben van-e tényleg a magyar nemzet.

Én pedig szívesen beismerem, hogy e természetes, mert minden élőlényvel közös ösztöneink megmaradnak a köz- és magánvagyon bármely felhalmozódása, a művelődés bármely foka mellett. Nincs rá kilátás, nem is kívánatos, hogy egyéniségünket vesztve valamely normál lényekké, teszem fel a szentírás egy akla és pásztora juhaivá változzunk. A minek azonban az emberben becset tulajdonítunk, az épen ez ösztönökkel ellentétes hátványok közbejöttétől számítható. Onnan datálható az ember értéke, a hol megvalósította az egyéneket egy családdá, egy közösséggé, egy nemzetté, egy állammá összefűző kötelékeket. Mik e

kötelékek? ha nem az egyén durva önzését legyőző s félig természetes, félig szellemi alapon nyugvó ideák. A mit erkölcsnek hívunk, mi egyéb? mint a létfenntartásra hajtó egyéni ösztönök megtagadása a részvét, a szeretet nevében. A Hoitsy úr által megtagadott poezis s vele az összes művészetek hivatása mi egyéb? ha nem az, hogy a közeszmék a legbeszélőbb formában szóljanak az egyénhez, hogy vannak az ő érdekei felett álló egyetemes érdekek, melyekben résztvéve feleltheti állati szenvedélyeit s könnyebben viseli a pillanat nyomorát.

E közeszmék, az embert emberhez fűző, az emberiség köznevét megteremtő kapcsolatok tagadása az egyetlen ellensége a philosophiának. Ellenség az a paraszt felfogás (a németek Spiessburgernek, a francziák bourgeois-nak hívják), mely magán kívül csak az ő érdekeit veszélyeztető versenytársat lát, kit könnyörtelenül el kell nyomnia, vagy kizsákmányolnia, ellenkező esetben reá vár kizsákmányoltatás. Ez épen nem ismeretlen, mert a tömegeket egyenként nagyon is jellemző tüneményt hívják még gyakorlatiasságnak is s épen e gyakorlati életre mondtam, hogy rászorult a közeszméket cultiváló philosophia hatására.

Hogy mikép teljesítse a philosophia e hivatását, bajos volna az e czikk keretében vázolni. Pusztán a philosophia feladatát alkotó főbb eszmékről pár szót. Legfőbb, soha szem elől nem téveszthető feladata a fönt is említett vue d'ensemble, az áttekin-tés szekeszítése, mely tényeket, ismereteket egy rendszerre fűz. Mme Steinről mondta Göthe: »azt szeretném tudni, hogy e szép asszony fejében hogyan tükröződik a világ?« Tükröződik a világ valamennyiünk fejében s öröklött tehetségeinken túl csak a körülmények, illetve magunk hibája, ha egy elménk törött tükör módjára több képet mutat, mely a részletekre utal s a melyeken végleg könnyen erőt vesz az önfenntartás physiologiai ösztöne.

Másik s ez már nagyon is gyakorlati feladata a philosophiának ismerő mechanismusunk biztos megállapítása. Van legalább is oly gyakorlati, mint egy bank-üzlet; adva levén az ismerés ténye, melyhez keresni kell a »hogyan« kérdése czimén a legszilárdabb elméletet. E formájában a feladat mégis kevesek által érthető; kevesen foglalkoznak ismeretelmélettel. Érthetőbb lesz hát más formájában, abban, ha mondom, hogy századok sőt ezredék óta üti-veti az emberiség miként tanítsa ismerni a növekvő

nemzedéket s tegye gyermekeit az ismeret révén hasznavehető polgárokká. Erre kellene már a szilárd ismeretelmélet, mely a philosophia számtani próbájának, a paedagiának útmutatásul szolgálhatna. Azok a viták, melyek a paedagogia tudományvolta fölött folynak, tanusítják, hogy a próba nem vált be s hogy gyermekeink, az emberiség jövője érdekében a problema még ezután oldandó meg. E problemán szakadatlanul dolgozik nemcsak a mi kis világunk, de a földgömb valamennyi művelt népe. — A philosophia nem volt, hanem lesz.

Az érvelésből legyen ennyi elég. Minden eszmének azonban megvannak a Tamásai, kik a legragyogóbb érveknek sem hisznek addig, míg nem látnak s kezökkel nem fognak. Ha csak ez kell, ám lássanak! kivált azok, kik nyilvánosan itéletet mondanak philosoph dolgokban. A Te munkád, az »Ember és Világa« legalkalmasabb czáfolat Hoitsy úr invectivái személyes részletére.

Fogadd üdvözetemet!

Sárospatak.

Bokor József.

ÉRINTKEZÉSI PONTOK A PHYSIKA ÉS A PHILOSOPHIA KÖZÖTT.

A tudományokkal való szakadatlan foglalkozás egy ezredév folyama alatt erős határfalakat állított föl az egyes ismeretkörök között s ezeket egymástól mereven elkülönzé. Aristoteles a tudományok atyja, nagyszerű kísérletet téve, igyekezett az emberi tudományosságnak egész épületét felállítani s szükségesnek tartá e mellett a tudomány egyes ágait egymástól elkülöníteni s azok feladatát körvonalozni. Azóta a folyton haladó, szakadatlanul kutató emberi szellem újabb meg újabb tereket hódított a tudás mezején is; ismereteink a természet jelenségei felett ezerszer gazdagabbak lettek s szükségessé lön, ha az ismeretek tömegében eligazodni óhajta az emberi szellem és ha az egyes ismeretkörök fölött a kellő áttekintést elveszteni nem akarta, hogy a tudás újabb körei és tartományai ki legyenek hasítva az általános tudományosság véghetetlen országából. Így vált ki mint önálló tudományág pl. o. a chemia; mint önálló tudomány a tágasabb értelemben vett physika, azaz a természeti tüneményekről szóló tan, köréből. Azóta a természeti tünemények tudományát élesebben körülhatárolták, mindazonáltal nem csekély feladat néhány szóval a physika definitióját előadni. Tágasabb értelemben kiterjeszkedik az az észlelhető tünemények egész körére, s mégis az élettelen természet tüneményeiben uralkodó egyszerű törvényszerűséghez szokott vizsgáló visszariad azon kutatási munkától, melyet a szerves élet jelenségei tőle megkövetelnek. Így lépett ki a physika köréből a physiologia, mely bár a physikai kutatás módszereit használja, azért mégis mint önálló tudomány a saját ösvényén halad. A világegyetem berendezéséről szóló tan: a csillagászat a mennyiben leíró elemeket tartalmaz, mint külön, sajátos tudomány is elszakítá magát a physikától.

A tudományok kifejlődésének története egy sajátos jelenléteket mutat föl, mely megérdemli, hogy figyelmünket teljes mértékben felköltse. Mig ugyanis ama történet előbbeni korszakaiban a legnagyobb kutatók az emberi ismeret ezen körében majdnem kivétel nélkül a par excellence tudománynak nevezhető philosophiában is kiváltak: addig a 19. században a physika képviselői csaknem teljesen elfordultak a philosophiától. Helyet foglalt bizonyos elkedvetlenedés a 19. század philosophiája iránt, mely követett eljárásával nem bírta kielégíteni a természettudományok művelőit. Más okok is valának, melyek a physikának a philosophiától való elkülönzését okozták. Első sorban említendő az anyagnak roppant gyorsasággal növekedő tömege, mely bizonyos tartózkodást követelt. Továbbá ok gyanánt fölhozható a mai nap-ság általánosan követett experimentális kutatási módszer. Mig ugyanis a mult századok physikája inkább a tünemények általános formájával foglalkozott, a tüneményeket nagyjában, általános körvonalokban tekinté, napjainkban a természetben mutatkozó jelenségekről elménkben alkotandó ama kép finomabb kivitelével van elfoglalva s e czélt csak a tüneményeket előidéző tényezők pontos kutatásával érheti el. Ezen megfigyelés művészetének elsajátítása oly sok időt vesz igénybe, az érdekesnek, szükségesnek látszó oly tömege nehezedik a physikai eszközök világában a kutató elméjére, hogy azt egészen absorbeálja. Hasonló történik a matematikai physikussal is. Ennek tudományos apparatusa szintén annyira bonyolult s annak kezelésében az otthonosságot, gyakorlottságot szintén csak hosszas tanulmány utján szerezhethi meg. Ez az oka annak, hogy nagyon kevés azon kutatók száma, kik képesek a matematikai és a kísérleti irányt magukban egyesíteni s mindkettőt egyenlő eredménynyel használni. Természetesen még kisebb azon magas röptű gondolkodók száma, kik a modern physikai kutatás mindkét methodusának birása mellett tudományuknak philosophiai felfogására szükséges rátermettséggel s képességgel is bírnak. Roppant terjedelmű amaz anyag, mely a tudomány továbbfejlesztése közben napvilágra kerül. Majdnem nyomasztó érzés lep meg minket, ha a természettudományi folyóiratok rohamos növekvő sorait szemléljük, a mint évről-évre megvastagodó köteteik az experimentális részletek s más tapasztalati adatok egész halmazát összezsufolva hozzák,

melyek a jövő tudományosságának épületkövei, oly épületkövek, melyek hasznavehetősége igen gyakran problematicus. Ha e mellett tekintetbe vesszük, hogy a munkások száma folytonosan növekedőben van, ugy e körülmény inteni látszik minket arra, miszerint az embernek évről-évre lehetetlenebb lesz még ugyanazon egy tudományág keretén belül is a teljes irodalmat áttekinteni, mintha a véges emberi szellemnek az lenne sorsa, hogy az anyaggyűjtés végtelen feladatának reá nehezedő súlya alatt teljesen kimerüljön. Ha mi ezen, a tudomány szempontjából mindenesetre fölülte örvendetes előhaladásokat a jelzett álláspontból tekintjük: ugy hova-tovább sürgetőleg lép föl a beszerzett, összehalmozott anyag feldolgozásának, összeszerkesztésének szükségessége.

A physika mai kifejlődési állapotában szerencsés és eredményekben gazdag tudomány. Igaz ugyan, hogy vannak problémák, melyek megoldásáról ugy látszik le kell mondani s vannak bizonyos titkok, melyeknek ajtaján hasztalanul zörgetünk századok óta a nélkül, hogy ezek megnyílnának a vizsgáló kutató szemei előtt, — mindazonáltal a tüneményekről szóló tan az utolsó két században csodálatra méltó előhaladást tőn. Ezen előhaladás első sorban mechanikai világnézetünk felállításában s megszilárdításában nyilatkozik, továbbá mindenki által eléggé szemlélhetők azon nagyszerű technikai alkalmazásokban, melyekben ismereteinket a természet jelenségeiről gyakorlati czélok elérésére fordítjuk.

Igy tehát bizonyos tekintetben merésznek tünik föl, ha valaki azt állítja, hogy ezen, oly nagy s fontos eredményeket fölmutatni képes tudomány, mely bizonyos tekintetben századunk szellemi törekvéseinek a jellemző bélyegét képezi — jelentékeny hiányban szenved.

Az ujkor természettudománya meseszerű gyorsasággal, sietéssel felállított épület. Miután hosszas küzdelmek között legyőzve, el lőnek távolítva a természetről alkotandó ismeretek felépítését akadályozó tényezők s miután föl lett fedezve az eredménydús kutatáshoz vezető út: csakhamar számos munkás kéz vállalkozott a mű felépítéséhez. Bizonyos mohósággal, rohamosan emelték föl a magasba s terjeszték ki szeltében az épületet, keveset törődve az elhagyott alapokkal, mióta a természettudósok a philosophiától elfordultak. Azon bizalmatlanság, melylyel a természettudományok képviselői e század elején a német egyeteme-

ken uralkodó philosophiai rendszerek harczosai iránt viselkedtek, mindenesetre jogosult volt, de napjainkban e rendszerek már jó régen a kellő határok közé lőnek visszaszorítva, s valódi értékkükre lettek leszállítva és így elérkezettnek látszik az idő, hogy a természettudomány újra visszatérjen a philosophiához s mostani eszközeinek gazdagságával karöltve segítsen megfejteni a tünényvilág végső, az emberi értelem által megismerhető alapjainak régi problémáit. — A természettudományok, de kiváltképen első sorban a physika nem képes menekedni a hypothetikus föltevésektől, mivel a közvetlen tapasztalás pusztá anyagából tudományos rendszert felállítani nem lehet. A mostan uralkodó föltevések pedig nagyon éreztetik igen sok helyen a philosophiával szemben elfoglalt idegenkedésnek káros következményeit. Így valójában, nagy mértékben ellenmondásos valaminek tünik föl az anyag, a materia az előtt, ki az anyagot mindazon tulajdonságokkal fölrüházottnak képzei, mikkel a physika s chemia a különböző jelenségek megmagyarázása czéljából a materiát elhalmozá. Igaz ugyan, hogy itt-ott hallható oly vélemény is, mely szerint a physikai hypothesisek feladata pusztán abban állana, hogy alapul szolgáljanak bizonyos mennyiségtani calculusokhoz, miknek segítségével a physikus képes a tünények bizonyos körét megfejteni s teljesen mellékes dolog, valjon a különböző hypothesisek egymás között megegyeznek-e? Azt hisszük fölösleges ilyen állítások mérő tarthatatlanságát kimutatnunk, melyek a tudományos gondolkodás komolyságával általán össze nem egyeztethetők. A természettudományok végczélja — a mennyiben ismerőtehetségünk korlátoltsága engedi az, hogy a természeti jelenségekről a valóságnak megfelelő, ellenmondást nem tartalmazó felvilágosítást nyújtson s nem az, hogy a jelenségeknek csak ellenmondásos látszatát tükröztesse le. Ptolemaios rendszere tökéletesen megfelelt az égbolton észlelhető tünényeknek s bár bonyolult, de teljes matematikai hypothesisist képezett; azért Coppersnicus még sem riadt vissza ezen vélemény mellőzésétől a midőn megkisérlé ennek helyére egy új, eleinte a tünényeknek kevésbé megfelelő tant állítani föl — azon törekvéstől vezéreltetve, hogy a dolgok valódi mivoltához hű legyen, azok igazi lényegének megfelelő képet adjon, a mely törekvés minden igazi s valódi tudománynak elválaszthatatlan jelét alkotja.

A physikai tudomány legelőbbkelő képviselői folyton foglalkoztak e tudomány alapvető kérdéseivel. Midőn Newton nehézkedési mechanikájában azon merész véleményt állítá föl, hogy az égi testek mozgásai az összes világmindenségre kiterjeszkedő vonzó erőre vezetendők vissza, — nagyon is érezte e magyarázat nehézségeit, hiányait s azt, hogy a térben, az időtől független, nem közvetített hatást vesz föl; azért gondosan kitér minden kérdés elől, hogy vajjon miképen képzei ő az általános vonzás mibenlétét. E kérdéseket kikerülve folyton csak arra hivatkozott, hogy az erő nagyságának matematikai kifejezése pontosan megfelel az észlelt tüneteknek.

Utódai kevésbbé valának aggályosak s a távolba történő hatás hypothesis általánosan el lőn fogadva a physikusok által. Csakhamar — miután az elektromosság- s mágnességre nézve az első mérési kísérleteket megtevék — oly hatványok nyilatkozataira is alkalmazák, melyek lényegükben ismeretlenek valának, szóval csakhamar az összes tünetek megmagyarázásánál egész otthonossággal szerepeltették. De ez egytetetés, általánosítás nem mindenhol sikerült egyenlő könnyűséggel. A galvanikus folyamvezetők egymásra való hatásánál s más tüneteknekél csak bonyolult módokon juthatott e hypothesis a megkívánt eredményekhez. Faraday, a távolba való hatás hypothesisének kikerülése céljából az elektromosság és mágnesség tüneteinek megfejtésére egy új teoriát állított föl, de ez még most a jelzett tünetkörök magyarázatára általán elfogadva nincs.

A nem közvetített, időt nem igénylő távolhatás fogalma annyira ellentétben van az emberi gondolkodással, hogy már előbb találkoztak egyes tudósok, kik bátorozottan kijelentették, hogy a működés csak testről testre, közvetítéssel történhetik s hogy a hatás továbbszármaztatása okvetetlenül az idő fölvetelét szükségesli. Ezen nézetek körébe tartozik Lesage-nak s másoknak azon teoriája, mely a nehézkedési tüneteket a testekbe ütköző hypothetikus világ-aether hullámozó mozgásaira vezeté vissza. Ha így áll a dolog a megemlített jelenségeknél, hol a hatás mérhető távolságra történik, ugy mennyivel nehezebb lesz a magyarázat azon tüneteknekél, melyekben a működés végtelen kicsiny s megmérhetetlen távolságban történik, mint p. o. a hajcsövességénél s más hasonló molecularis jelenségeknél.

A tudományos kérdéseknek van bizonyos sorozata, melyekről — minthogy minden tapasztaláson kívül esnek — előre is megvagyunk győződve hogy megfejthetetlenek s melyeket ép azért nem is bolygatunk. Most csak az a kérdés, vajlon a materia szerkezetének s az anyagrészek egymásra való kölcsönös hatásának problémája is a jelzett megfejthetetlen problémák közé tartozik-e?

A természettől alkotott mostani nézetünk két alapföltevésen nyugszik. Az első szerint az összes természetjelenségek mozgási tüneményekre vezethetők vissza s így az egész physika leg-tágabb értelmében nem más, mint mechanika. A másik hypothesis — az atomok theoriája — az anyag szerkezetére vonatkozik.

Physikai világnézetünkre e két hypothesis jelentősége igen különböző; míg a görögök idejétől folytonos fejlődésben levő mechanikai theoria egymásután hódítá meg s foglalá el a tünemények különböző köreit, addig az abderai Demokritos és Leukippos által felállított nézet az anyag szerkezetéről igen sokszor számos változáson ment keresztül. Miután az atomtheoria a középkor vége felé jobbára feledségbe merült és miután azt a térébeli szakadozatlan beteltség nézete kiszorítá, a többek között különösen Gassendi, a francia kutató lett e fölötte hasznos theoriának újra felelesztője. Ezen idő óta főleg a mechanikai hőelmélet és az összes chemiai theoriák az atomok tanának alapján fejlődének ki. Mindazonáltal e theoria épen nem nélkülözhetetlen. A természettünemények rendszerét egészen más alapon is föl lehet állítani annélkül, hogy az atomtheoriát igénybe vennők.

A materia egyszerű tulajdonságainak egész csoportja van, melyet áthághatatlan határ érzéki észrevevésünktől elválaszt. Ilyen az áthatatlanság, a tehetetlenség satb. — Mindazon theoriáknak, melyeket az anyagrészek kölcsönös egymásra hatásának módjáról fölállithatni képesek vagyunk — ezen alaptulajdonságok egyikéből vagy másikából kell kiindulniok.

E theoriák vagy föltevések között az fog birni a legnagyobb valószínűséggel, mely egy bizonyos lényeges tulajdonságból kiindulva a materia lényegét legjobban megközelíti. Ezzel elérkezünk azon mesgyéhez, mely a physika és a philosophia között

huzódik el. Oly kérdésekkel találjuk itt szemben magunkat, melyekre csak ismerettani álláspontból adhatunk feleletet. Azon törekvésünkben, hogy a tüneményeket oly végső elemekre tagoljuk szét, melyek általán értelmünk által még megközelíthetők — e törekvésben, érzéki észrevevésünk korlátoltsága miatt mindeütt oly tüneményekre akadunk, melyek további széttagolását, elemekre osztását a tünemények megértése okvetetlenül szükségli ugyan, de széttagolását érzéki szerveink korlátoltsága miatt nem vagyunk képesek eszközölni. E szükségesség az oka az összes physikai hypothesiseknek. — Az érzéki észrevevést meghaladó dolgokról alkotott nézetünkkel átlépjük a tapasztalati tudományoknak, de korántsem a physikának határát. Oly területre lépünk csak, melyet a physika közsen bir a philosophiával, mely utóbbi jelentékeny munkát végezni van hivatva kritikai vizsgálataival s a physikai hypothesisek revisiójával; e munkát azonban csak a philosophiailag művelt physikus képes véghez vinni.

Nyilván való, hogy csak előnyös lehet a physikára nézve, ha a criticismus hasznos módszerét tudományunk alapfogalmaira alkalmazzuk. — Az emberi szellem tevékenysége ugyanis olyan, hogy az ellenőrzést nem nélkülözheti, mert különben egy bizonyos iránynak egyoldalú követésével tévutra juthat. Ha figyelemmel kísérjük a tudományos polemiákat, melyek a physikai folyóiratok hasábjain s a tudós társaságok gyűléstermeiben ellesznek döntve, ugy azt tapasztaljuk, hogy a viták jobbára valamely mathematicai kifejezés interpretatiója, valamely számításnak bizonyos esetben való alkalmazása, vagy pedig bizonyos kísérleti eredmények jelentősége körül forognak. Mint a tudományok peripheriájában ép ugy annak a középpontjában, az alaphypothesisek körében szükség van a kritikai módszer alkalmazására; de különösen azon körben, hol az összes physikai tanépületének alapja, alapelvei vannak lerakva s hol az ellenmondásokról való tökéletes mentesség elengedhetetlen kellék.

A jövő feladata a természet „philosophiának azon rendszerét felállítani, mely minden tekintetben megfelel gondolkodó tehetségünk követelményeinek s mely a külvilág jelenségeit, a logikai s mathematicai törvények szerint rendezett processusoknak, s így a természetet az emberi gondolkodó tehetséggel összhangzónak mutatja föl.

Ezen czél felé való törekvésben a rohamosan haladó természettudományok s a philosophia között támadt ellentétek is megfognak szünni. Az emberi tudás ideálja csak az összes ismeretkörök harmoniájában létesülhet. A hol idegenkedést vagy ellenségeskedést veszünk észre a tudáskörök között, föltehetjük egész valószínűséggel, hogy ott ismereteinkben hézag van, melyet mindkét partról kiinduló törekvéssel kell áthidalnunk. — Így a philosophia alkotja azon területet, melyen tudásunknak összes ágai érintkeznek. Csak a többi összes tudományokkal való szövetkezéssel érheti el a természeti tünemények tana végső magasztos czélját, vagyis oly világnézet alkotását, mely szellemünket teljesen kielégíti.

Budapest.

Heller Agost.

Dr. HORVÁTH CYRILL ÉLETE ÉS BÖLCÉSÉSZETE.

— I. közlemény. —

Az 1884. év november 5-ik napja a magyar bölcészetnek kipótolhatatlan veszteséget hozott. E napon hunyt el dr. Horváth Cyrill, kegyesrendi pap, félszázados bölcészettudor, a magyar tudományos akadémia tiszteletbeli tagja és a tudományos egyetem bölcészettanára, 81 éves korában.

Magyar bölcészetünknek Horváth Cyrill oly kimagasló alakja volt, mint Sokrates, Plató és Aristoteles a görög, Leibnitz, Kant, Fichte, Schelling és Hegel a német bölcészetnek. Mert miként Sokrates a subjectivismus, Kant a criticismus és Hegel a dialecticismus rendszere által ujat, eredetit és önállót teremtett a bölcészet történetében: úgy teremtett Horváth Cyrill is önálló gondolkodás és kutatás által új rendszert a magyar bölcészetben. Rendszere a concretismus. Ez által korszakot alkotott bölcészetünkben, mint az említett bölcészek a bölcészet történetében. Rendszerének eredetisége és önállósága őt is, mint valódi lángelmét tünteti fel a bölcészet terén. Következőleg, miként a németek büszkék Kantra és Hegelre, olyanok lehetünk mi is lángelméjű bölcészünkre, s mint ilyen iránt csak a mély kegyelet adóját rójjuk le, midőn életét és bölcészeti rendszerét e folyóirat lapjain ismertetjük.

Horváth Cyrill született 1804. október 17-én, Kecskeméten, Pestmegyében. Szülői gondos nevelésben részesítették. Iskolai tanulmányait szülővárosában kezdte és Budán folytatta, hol különös súlyt fektetett a német nyelv elsajátítására. Elméjének ismeretekkel való ellátása mellett gondosan fejlesztette vallásos érzületét is. Ennek alapján fölismerte önmagában a papi pályára való hivatást, tehát 1820. október 21-én a kegyestanítórendbe lépett; elvégezte 1825. évben Váczon a bölcészeti tanfolyamot

és bölcsészettudori szigorlatot tett. Ezután a theologiai tudományokat tanulta. Letevén hittudományi vizsgálatait is, pappá szenteltetett. Az 1827/8. és 1828/9. tanévben a vácsi gymnasiumban tanárkodott. Az 1830/31 tanév elején Szegedre ment és az ottani lyceumban a bölcsészetet tanította. Majd az intézet igazgatója lett. Enehéz hivatalt 1848-ig viselte. Egy év múlva pedig a pesti kegyesrendiek gymnasiumának lett igazgatója, hol 1859-ig a magyar nyelvet és irodalmat tanította. 1860. évben meghívás folytán a budapesti egyetemen a bölcsészet helyettes tanára lett. 1864. évben pedig a bölcsészet rendes tanárává neveztetett ki s e hivatalt élete végeig, t. i. 1884. november 5-ig viselte a legnagyobb buzgalommal, lelkiismeretes pontossággal és odaadó ügyszeretettel. E napon drága életének alig három heti gyöngékedés folytán szélhűdés vetett végett.

Horváth Cyrill mint tudós és író egyaránt kitűnő egyén volt. Tudományos érdemei elismeréséért a magyar tudományos akadémia már 1854. évben levelező, 1836. évben rendes és 1866-ban tiszteletbeli tagjává választotta, A király ő Felsége pedig őt a közoktatásügy terén szerzett érdemeiért a királyi tanácsosi czim. mel ruházta fel.

Horváth Cyrill, mint író, élete utolsó perczeig tevékeny volt. Fiatalabb korában drámai költeményeket, később philosophiai munkákat írt. Méltassuk először drámai és azután philosophiai műveit.

1) Drámai művei a következők: »Tyrus«, Buda 1834. »Kuthen kun király«, Szeged 1838. »Jolánta«, Buda 1839 és »Vetélytársak«, 1850. Mindegyik szomorújáték 5 felvonásban. Ezek közül a »Tyrus« a magyar tudományos akadémia által pályadíjjal lett kitüntetve. Drámáit a hazaszeretet mély érzelme lengi át, azonban a bölcsészeti gondolkodás is a philosophiai elmélkedések által, melyekkel művei telvék, erősen nyilvánul. E jelenség a költő figyelmét önmagára irányozta, hogy valódi hivatása inkább a bölcsészet, mint a költészet. Követvén tehát természet- és rendeltetésszerű hivatását. a bölcsészetnek engedett túlsúlyt a költészet fölött. Mig utoljára a bölcsészet egész szellemi világát hatalmába kerítette. Így lett Horváth Cyrill nemzetünk első és felülmulhatlan nagy philosophusa. Méltassuk tehát őt, mint philosophiai író is.

2) Philosophiai művei a következők: »A philosophiai rendszerek méltatása«, Pest 1837. »Az Isten és a világ közti viszony«, Pest 1842. »Az isteneszme eredete«, Pest 1846. A bölcsészet eszméje», Pest 1850. »A philosophiai módszerek jelen állapotáról«, Pest, 1867. »A philosophiai módszerek akadályairól«, két füzet, Pest 1868—9. »Apáczai Csere János bölcsészeti dolgozatai«, Pest, 1867. »A positiv és negativ philosophia« az »Uj Magyar Múzeum« című folyóiratban. »A subjectivismus és objectivismus«. »A philosophálás akadályai« a »Magyar Philosophiai Szemlé«-ben.

Ezek többnyire kisebb nagyobb philosophiai munkák, melyeket elmemélység, világos, rendszeres, alapos és módszeres gondolkodás, határozott szabatos és egységes nyelvezet jelleméz. Hasonlónak lehet főmunkáját is mondanunk, mely még csak kéziratban van meg, s melyben a concretismus rendszerét a philosophia encyclopaediájával együtt tárgyalja. Rendszere 50, 60 évi komoly tanulmányozásnak érett gyümölcse. E rendszer tehát nagyon figyelemre méltó és mint ilyen megérdemli, hogy több szempontból méltassuk, nevezetesen először történeti, másodsor metaphysikai és harmadsor praktikai szempontból.

I. A concretismus története.

A Socrates előtti philosophia a természeteszme alapján a naturalismus vagyis realismus rendszerét hozta létre. Thales, Anaximander, Anaximenes, Heraklid, az abderai Demokrit és Empedokles philosophiai rendszerében a realismus, mint materialismus, valósul meg. Thales rendszere alapelve gyanánt mondta ki, hogy »Minden vízből lett.« Ennélfogva Thales materialismusa határozott hylozoismus. Anaximander alapelv gyanánt a *μία ἢ φύσις*-t tűzte ki, mely végetlen (*ἀόριστος*). Tanítványa, Anaximenes, elve gyanánt a következőt tűzte ki: Minden levegőből lett. — Az ő rendszerében a naturalismus már mint materialismus valósul meg. De honnan van a létezők rendje és alakja? E kérdésre felel a pythagoreismus, mely a dolgok lényegét számokból állónak mondja és a számokat állítja az anyag általános rendező principiumául, ennélfogva a naturalismus formalismusba ment át. Azonban a ge-

nesis principiumát sem az ionizmus, sem a pythagoreizmus; nem fejtvéen meg, e problema megfejtését részint az éles elméjű eleáták, részint a mély elméjű Heraklid tűzték ki. Az eleáták a genesis lényegét a dolgok absolut nyugalmába, azaz az általános változatlan létbe helyezték, s ezt Isten gyanánt fogták fel. Azért mondja Xenophanes: *ἐν καὶ πάν*, ki ezen elv alapján a realisticai pantheismust fejtette elő. Ellenben Heraklid a genesis lényegét a folytonos mozgásba helyezte.

Heraklid egyetemes elv gyanánt e tételt tűzte ki: Minden levésben van, azaz mintegy foly: *παντα ρεῖ*. Az ami levésben vagyis folyásban van, az őanyag, t. i. a tűz, mely önmagától indul ki, eredteti az egyes dolgokat és elenyészésük által ismét önmagába tér vissza. Ez a levés dialectikai körfolyamata. A levés az eredés és enyészés öszszerű egysége. Horváth Cyrill concretismusának alapelve tehát előfordul már Heraklidnél.

Heraklidnél a levés öszszerű egysége alatt oly állapotot ért, mely van is, nincs is (*τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι*), lét is, semmi is! Heraklid a lét és semmi egységes viszonyát Homér értelmében ellenmondásnak (*ἕρις*) is nevezi. Az ellenmondást *πατῆς καὶ βασιλείς παντῶν*-nak mondja. Ellenmondás nélkül a világ öszszedőzne, mondja Heraklid, mivel a lét és nem lét egysége háborítva volna, pl. a nap nem egyéb, mint leendő éj s viszont; továbbá mi meghalunk minden perczen, hogyha ez nem történnék, soha sem halnánk meg.

Az eddigi monistikai materialismus pluralistikai alakot ölt Empedoklesnél, ki mondta: semmiből semmi sem lesz. Következőleg kell egy öröklétnek lennie, melyből minden lett, de ő semből sem lett. De a dolgok qualitativ különbségeit a levés hozta elő négy ős elemből, t. i. a tűzből, vízből, levegőből és a földből. Tehát négy alapelvől magyarázza a különböző dolgok lévését. Empedokles pluralistikai materialismusa Leukippost és Demokritost arra indította, hogy a létező dolgok levését ne csak négy elemből, hanem végetlen számú őanyagból vagyis atomból magyarázzák. És így a materialismus utoljára atomismussá lett.

A materialismus Anaxagoras által korlátozva lett, mivel nézete szerint a mozgás elve nem lehet az anyagban, hanem azon kívül az erőben vagyis észben (*νοῦς*). És így kimond-

ván a materialis elv mellett az idealis elvet is, a realismus mellett az idealismus rendszere is eltérbe lépett. Szóval Anaxagorassal a dualismus rendszere kezdődik.

A sophismus az eddig kijezett rendszerekkel szakítani óhajtván, elvonatkozik a természeteszmetől és az embereszmetre reflectál. Azért mondja Protogoras: *ὁ ἀνθρώπος μέρος ἔστι τῶν πάντων*. Az ember mértéke mindennek. És így az önismeret problémája merül fel, melyet Sokrates, ki eleinte maga is sophista volt, oldott meg.

Sokrates philosophiájának alapelveül az önismeretet tette, mondván: *γινῶθι σεαυτὸν*. Ismerd tenmagad. Ezen elv által az ember eszmét vizsgálván, előhozta a subjectivismus rendszerét.

Sokrates rendszerében is megvan Horváth Cyrill concretismusának alapelve. Sokrates, amint Schleiermacher nagyon helyesen mondja, kiindul a tudás genesiséből. Ez a nem tudás. Következésképpen a tudás kiinduló pontja a nem — tudás. De a Sokrates bölcselkedésének célja a tudás. A nem — tudás és tudás helyes közepe a módszer. Ime Sokrates a nem — tudást, mint kezdetet, a tudást, mint végcélzt, összszesíti a módszerben.

Plató és Aristoteles rendszerében is föllelhető Horváth Cyrill concretismusának alapelve.

Plató dialektikájában az eszmékről következőleg szól: Az eszmék a létező dolgok ősképei, a dolgok pedig lenyomatok. Számptalan eszme van, mert számptalan dolog van. A világ az örök létező ősképek vagyis eszmék lenyomata, melyben az eszmék a világrendet (*κόσμος νοητός*) képezik. Azon dolgot, mely önmagában egy ősképet valósított meg, remekműnek nevezzük. Következésképpen a világ is, mely ősképek lenyomata, egy remekmű. Az eszmék örök és valódi létezők, a dolgok pedig változó tünemények. Az örök és valódi létet, mint egységet, az eleatizmus vallotta, Heraklid pedig a dolgok levése által a sokaságot tette az egység ellenébe. Ott thesis, itt antithesis. Ott egység, itt sokaság. Plató pedig a dolgoknak eszmékből való levése által öszszeríti a sokaságot az egységgel. Ő tehát a thesist és anthesist synthesis alakjában fogja fel. Ime a concretismus elve és alkalmazása Platónál! Némelyek Plató rendszerét eszmetana alapján idealismusnak tartják, a mi azonban nem helyes, mivel Plató az esz-

mék léte mellett a dolgok tüneményi létét, sőt e kettő öszszerű viszonyát genesis alakjában vallotta. Mi tehát a Plató rendszerét idealrealismusnak tartjuk, mely a concretismusnak egyik alakja, melyben t. i. az eszme tulnyomó a tárgy fölött.

Aristoteles rendszerében is a concretismus alapelve sok helyen föllelhető. Metaphysikájában így szól: A platói eszme csak a dolog alakja (εἶδος). Az alakot a dolog lényegének is nevezi. A formától a dolog anyaga (ὕλη) különböztetendő meg. Mind a kettő a dolog alaphatározottsága, melyek egymással a dologban egyesülnek. Ime az öszszerűség elve az alak és anyag egyesülésében a létezőkön belül! A nikomachus-i ethika II. k. VII. fejezetében pedig így szól: »Észbeli belátás megismeri a cselekedetek közötti közepet a szerfölötti és túlkevés között. E közép az erény lényege. A félelem és vakmerőség közt középnek teszszük a bátorságot. Középnek mondjuk és bőkezűséget, a szerfölöttit és túlkeveset ismerjük, mint tékozlást és fösვნénységet. A kedv és kedvetlenség érzeteinél középnek tekintjük az önuralkodást, túlesapásnak pedig a féktelenséget«. Ezen közép pedig nem egyéb, mint a két ellentét öszszerűsége. Ezen alapelve Aristoteles nemcsak vallotta, hanem metaphysikájában és ethikájában concrete alkalmazta is.

Következőleg Horváth Cyrill lángelméje a concretismus rendszerének alapelveit, sőt a rendszer nyomait már az ókori bölcsészetben, t. i. Heraklid, Sokrates, Plato és Aristoteles bölcsészetiében fölfedezte.

A középkori bölcsészetből a concretismus rendszerére nézve semmi fontos mozzanat nem hozható fel. Itt csak az ókori dualismus, a materialismus és spiritualismus nralkodott egymás mellett.

E dualismust látjuk az újkor elején Des Cartes bölcsészetiében is. Szerinte az isten két különböző lényt, a szellemet és testet teremtette és egyesítette egymással úgy, hogy csak egy lényt képeznek. Az egyesülési pont az agynak tobozmirigye, melyben a közös érzés honol. Ennélfogva a test és szellem között kölcsönhatási viszony létezik. E viszony alapján a testben keletkezett érzetek alkalmilag (occasionalismus) megfelelő képzeleteket keltenek a lélekben, s viszont a lélek akarati elhatározásai alkalmilag megfelelő mozgásokat eszközölnek a testben és a lélek egyes organumaiban.

Eszerint Des Cartes a test és szellem közös érzése és kölcsönhatási viszonyának felfogása által az özszerűség alapelvét követte, azaz a testet és szellemet a közös érzés és kölcsönhatási viszonyon belül öszszesíteni törekedett. A concretismus alapelve és alkalmazása tehát Des Cartesnál, az ujkor emez első nagy bölcészénél, is fellelhető.

Leibnitz bölcészeti individualismusában is föllelhető a concretismus alapelve. Ugyanis monadologiájában, mint minden egyes dolgot, úgy az embert is monasnak mondja és pedig individualis monasnak. Absolut monas szerinte az Isten. — Az emberi monasban a test és lélek természetileg egy azaz egy és ugyanazon individuumot képezik, mivel egy és ugyanazon lény erői vagyis momentumai, t. i. a test szenvedő erő (materia prima), a lélek cselekvő erő (enteléchia prima). A test és lélek, mint egy és ugyanazon monas eredeti két ereje, egyesül egymással az emberben. Következőleg a kettő viszonya egység, mely a teremtő által előre meghatározott összhangzásban (harmonia praestabilita) tűnik elő.

A test és lélek, mint az emberi lény két erejének »közösége«, özszerűség. Ime a concretismus alapelve! Azonban Leibnitz a concretismus alkalmazásától eltér, mivel a test és szellem viszonyának absolut azonosságát állítja, nem pedig özszerűségét, mely szerint a viszony azonos is, különböző is. Szerinte csak azonos.

Kant criticismusa is sok helyen tünteti elő a concretismus alapelvét. Így például a Tiszta ész birálatának transcendentalis aestheticájában így szól: Fejtegetésünk tanítja a tér és idő realitását, t. i. objectív érvényességét mindannak tekintetében, a mi külsőleg nekünk tárgy gyanánt tűnhetik elő, de egyszer mind a tér és idő idealitását a dolgok tekintetében, ha ezek önmagukban véve az ész által fontoltatnak meg». (Hartenst, III. k. 62–3 l.) Szóval a tér és idő realis és idealis, objectív és subjectív, azaz concret.

A transcendentalis logikában az értelmi kategoriák alkalmazása a tárgyra szintén özszerűség, mivel kell lennie közöttök valami közösnek vagyis özszerűnek, a miben meg egyeznek és különböznek, pl. »A substantia ka-

tegoriája... alá a test fogalmát helyezem, melynek empiriai szemléletét a tapasztalásban mindig csak subjectumnak kell tekintenem és soha sem csupa praedicatumnak. Így van ez minden más kategóriában» (u. o. 114 l.)

A transcendentalis dialektikában pedig az empiriai és intelligibilis character viszonyát a subjectumban, mint közösen öszszerűleg fogja fel. »Minden működő oknak characterrel kell bírnia, t. i. causalitásának törvényeivel, mely nélkül az nem lehet ok. Az érzéki világ subjectumában tehát először empiriai characterrel bírnak, mely által cselekedetei, mint tünetnyek általában véve, más tünetnyekkel az állandó természeti törvények szerint összefüggésben állanak... Másodszor tulajdonítani kell neki (t. i. a subjectumnak) intelligibilis character-t is, mely által ugyan a subjectum a cselekedeteknek, mint tünetnyeknek oka, de azért ez (t. i. az intelligibilis ch.) az érzékiség semmi föltéte alatt nem áll s nem tünetny... Ezen intelligibilis character soha közvetlenül nem ismerhető meg, mivel semmit sem vehetünk észre, csakis a mennyiben előtűnik, de annak mégis az empiriai characterrel megegyezőnek kell gondolatnia, mivel a tünetnyeknek transcendentalis tárgyat helyezünk alapul, noha arról, hogy mi önmagában véve, semmit sem tudunk.» (Hart. III. k. 374—5. l.)

Hasonló öszszerűségben fogja fel az empiriai és intelligibilis character viszonya alapján a szükségesség és szabadság együttlétét is. »Ha az ember a szabadságot megakarja menteni, úgy nincs más út hátra, mint hogy a dologlétét, a mennyiben ez időben meghatározható, következőleg a természeti szükségesség törvénye szerint való causalitást is, csak a tünetnynek, a szabadságot pedig ugyanazon lénynek, mint önmiségnek, tulajdonítsa. Így tenni csakugyan kikerülhetetlen, hogy ha az ember mindkét egymással ellenkező fogalmat egyszerre meg akarja tartani, azonban az alkalmazásban, ha az ember őket egy és ugyanazon cselekedetben egyesíteni és ezen egyesítést szintén meg akarja magyarázni, nagy nehezségek merülnek föl, melyek ily egyesítést lehetetlennek tenni látszanak« (H. V. k. 100 l.)

Fichte János subjectivismusában is föllelhető Horvát Cyrill rendszerének alapelve.

Fichte szerint egyedül az általános én létezik. Benne minden lehetséges accidentia vagyis realitas téve van, milyen a tapasztalati én vagyis szellem és a nem — én vagyis a természet, melyet az én önmagának ellentesz. A nem — én tevése által adva van az anyag vagyis individualitás. Az én tevés (thesis), a nem — én ellentevés (antithesis), a kettő egysége az öszsztevés (synthesis), mely alapja minden lénynék. A tevés és ellentevés egysége szorosán véve a kettő öszszerűsége. Ime a concretismus alapelvének világos kifejezése!

Schelling identicismusában is föllelhető a concretismus alapelve.

Schelling Fichte absolut én-jét absolut észnek nevezi s benne mindent azonosságban fog fel. Azért mondja: Semmi sincs az absolut észen kívül, hanem minden benne. Az objectum és subjectum, a reale és ideale, a természet és szellem az absolutumban azonos. A természet nem egyéb, mint látható szellem, és a szellem nem egyéb mint láthatatlan természet. Az ily elentétek egyesítése csak azoknak megegyezésénél fogva lehetséges. A megegyezést pedig a kettő közötti közös vagyis öszszerű határozottságok teszik, melyeket Schelling identicismusában absolut azonosoknak fogott fel. Ellenben Horváth Cyrill concretismusában relativ azonosoknak, mivel relative különbözők, tehát öszszerűek.

Schellinget, ki a concretismus alapelvét ily határozottalakban fejezi ki, Horváth Cyrill a szó szoros értelmében valódi philosophusnak nevezte.

Hegel is, miként Fichte és Schelling, concretista, mivel dialecticismusa nem egyéb, mint Schelling elvének, az absolut észnek, a Fichte által kifejezett thesis, antitheis és synthesis logikai formákban való fejlődése a legalsóbb fokoktól a legfelsőbbekig. Következőleg Hegel Schellingtől a tartalmat, Fichtétől az alakot átvevén, a tartalmat az alakkal egyesítette. Ime a concretismus alapelve és alkalmazása Hegelnél! Az alapelvet alkalmazza Hegel a logikában, a természet- és szellem philosophiában. Mindenütt a dialektikai módszer szerint jár el, mely a megegyezőt thesis, a különbözőt antithesis és a közöst

vagyis öszszerüt (concretum) synthesisben fejleszti fokont az ész legalsóbb fokától a legfelsőbb fokig. Hegel dialekticizmusa tehát a szó szoros értelmében concretismusnak nevezhető. De ezen concretismus a Horváth Cyrill concretismusától mégis némileg különbözik, mivel Hegel dialekticismusában az ellentéteket Fichte és Schelling szerint absolute azonosítja. Horváth Cyrill is azonosítja, de nem absolute, hanem relative, mivel az ellentétek relative különbözők, azaz concret sajátosságuk. Ezért nevezte Horváth Cyrill rendszerét concretismusnak és módszerét concret módszernek, mely csak annyiban különbözik a Hegel dialektikai módszerétől, hogy míg Hegel módszere az ellentéteket absolute azonosítja, addig a concret módszer csak relative azonosítja, relative nem, azaz öszszeríti. Következésképpen a mely megegyezés van Hegel dialekticizmusa és Horváth Cyrill concretizmusa között, olyan van a dialektikai és concret módszer között is. Sokszor nevezte Horváth Cyrill concret módszerét dialektikai módszernek is, de a nélkül, hogy az ellentéteket föltétlenül azonosítsa.

Kant öszszerű felfogását az empiriai és intelligibilis jellem, a szükségesség és szabadság együttlétére vonatkozólag Schopenhauer is teljesen magáévá teszi. »Valamint nála (t. i. Kantnál) a tapasztalati világ empiriai realitása együttlétezik annak transcendentális idealitásával: épen úgy van a cselekvés empiriai szükségképeniségével és transcendentális szabadságával. Ugyanis az empiriai character, szintugy az egész ember, mint a tapasztalás tárgya, pusztán tünemény, ezért a tünemény formáihoz, idő-, tér-, és causali áshoz van kötve és törvényeinek alávetve: ellenben ezen formáktól független és semmi időkülönbségnek alá nem vetett, tehát ezen egész tünemény állandó és változatlan föltétele és alapja az ember intelligibilis character, azaz akarata, mint önmiség, melyet ily tulajdonságában . . . mindenesetre absolut szabadság, azaz a causalitas törvényétől való függetlenség illet meg. Ezen szabadság transcendentális, . . . Ennélfogva az akarat ugyan szabad, de csak önmagában (intelligibilis character) és a tüneményen (empiriai character) kívül « (Freiheit des Willens. C. V.)

A legújabbkori bölcsészek közül is többen hódolnak az

összerűség elvének. Ilyenek: Trendelenburg, Fischer Kuno, Rosenkranz, Hartmann Ede, Ueberweg, Fichte Hermann és még többen. Lássuk ezeknél is a concretismus elvét röviden, mielőtt a concretismus lényegének méltatására átmegyünk.

1. Trendelenburg »Logische Untersuchungen« című művében megtámadja Hegel dialekticismusát és a dialektikai módszert, mely az ellentéteket, mint gondolást és létet vagyis tárgyat, az észben absolute azonosítja. Az absolute azonosságban a gondolás és lét különbségét, de relativ megegyezését is látja. A relativ azonos és relativ különböző gondolás és lét egységének nem az észet, hanem a mozgást (Bewegung) mondja. A mozgás a gondolás és lét, a subjectum és objectum közöse, összerűsége vagyis középesete. Ezt következőleg fejti ki: »Az ingerlő causalitás, mely az érzéket illeti, a természet nagy összefüggésében okozat; és az érző lény, mely sokféle föltét által van léteben és lételében föltéteztve, okozat. Az érzéki érzetben való jelenet mind a kettő okozata. . . Amaz érintkezési pontban, melyben a jelenetek az érzéki érzetekben születnek, a subjectum és objectum viszonyba lép. . . A ma két jelölt okozat érintkezése, mely az összetalálkozásban a jeleneteket az érzéki érzeteken belül létrehozza, csak egy közös által lehetséges, mely mind a kettőn átvonul. A folytonos mozgás nélkül az objectum és subjectum érintkezése, mely nevekkal ama egymással találkozó okozatokat nevezni szoktuk, lehetetlen. . . A közös mozgás, a közös matematikai elem, által a szellem a dolgokra nézve mint egy foggantyúval bír; ő azokat felfoghatja és rájuk visszahathat. . . A viszonybeli tagok, a subjectum és objectum, melyek a jelenetben egymást áthatják nem állanak egymással szemközt egészen idegenül és ismeretlenül; a közösben (mozgásban) lehetőséggel bírnak egymással megegyezni (XXIII. fejt. 482., 83. és 84. l.)

Trendelenburg a közösben, mint középesetben, az összerűség lényegét teljes igazságban fogja fel. Azonban a fogalomnak nem adott szabatos kifejezést, mivel a mozgás szorosan véve a test fizikai helyváltozását jelenti, nem pedig a lét és gondolás összerűségét.

2. Fischer Kuno »System der Logik und Metaphysik« című művében így szól: A lét, mint fogalom, ellenmond önmagának, mivel mint fogalmat szintúgy igenelni, mint tagadni kell. Az igenlő nyilatkozás tevés (egyszerű positio), a tagadás megszüntetés. Tehát a létről mindkettőnek egyszerre érvényesnek kell lennie, szintúgy annak, hogy van, mint annak, hogy nincs... , mint a lét és semmi egysége levés.« (78. §.)

A lét és semmi egysége, t. i. a levés azon öszszerűség, melyben a lét és semmi relative különböző. Azonos, mivel a lét lesz valamivé, tehát még nem az, a minnek lennie kell; különböző, mivel mint igenlés (tevés) viszonylik a semmihez, mint tagadáshoz (ellentetés). A kettő egysége öszszerűség. Ime az öszszerűség elve Fischer Kuno logikájában és methaphysikájában! El lehet mondani, hogy ő egész munkáját az öszszerűség elvére fektette és azt munkájában alkalmazta.

3. Rosenkranz Károly »Psychologie oder die Wissenschaft vom subjectiven Geiste« című művében Hegel dialekticismusát, de concret alakban követve, így szól: »A subjectiv szellemen belül meg kell különböztetnünk 1. természetes individualitását, 2. subjectivitását és 3. személyiségét, mint az individualitas és subjectivitas concret egységét« (42. l.)

Rosenkranznál is tehát, az ujkor eme mélyelméjű bölcészénél, a concretismus elve világos fogalomban és szabatos kifejezésben tűnik elő. Ezen elvet alkalmazza egész psychológiája felosztásában és tárgyalásában, felosztván azt 1. lélektanra, 2. észtanra és 3. szellemtanra. Szóval az egész psychologia a concretismus elvére van fektetve.

4. Hartmann Ede »Philosophie des Unbewussten« című művében így szól: . . . »a közönséges emberi értelemnek igaza van, hogy a tér és idő épen úgy a létnek objectiv, mint a gondolásnak subjectiv formái. A létnek és gondolásnak eme formalis identitása majdnem magától érthető arra nézve, ki lényeges identitásukat elfogadja.« (Ph. d. U. I. B. Ab. B. C. VIII.) Szóval a tér és idő nemcsak objective, hanem subjective is, azaz concrete létezik. Ez volt a Horváth Cyrill felfogása is.

5. Ueberweg »System der Logik« czimű művében a következőket mondja: »A logikai formáknak a methaphysikaiakhoz való viszonya szemléltetésére szolgáljon egyelőre a subjectum és praedicatum vonatkozása a kategoriai ítéletben a létezési formákra, pl. a lényiségre és járulékra, továbbá a fölé- és alárendelt fogalmaknak a dolgok létezési módjára, a nemekre és fajokra, való vonatkozása.« (2. §.) E szerint Ueberweg logikájában a concretismus alapelve, sőt alkalmazása is föllelhető, mivel a subjectumot és praedicatumot létezési formákra, a fölé- és alárendelt fogalmat a nemre és fajra viszonyítja.

6. Fichte Hermann »Anthropologie« czimű művében azt állítja, hogy a test és szellem közti viszony sem nem monistikai, miként a materialismus gondolja, mely az öntudatot a testi organisatio pusztá szüleményének tartja, sem nem dualistikai, miként a dualismus a testet és szellemet teljes ellentétben fogja fel: hanem concret, mely szerint a test és lélek között folytonos kölcsönhatási viszony létezik... teljes egymásbaniség (vollkommenes Ineinander) van a kettő között úgy, hogy seholsincs test a nélkül, hogy abban lelki működés ne volna jelen, mely testi aljzatot ne szükségelne.« . . . (78. §.) Ez más szóval annyit tesz, hogy a test és szellem közti viszony relative azonos és relative különböző, azaz öszszerű.* Ime az öszszerűség alapelve Fichtenél.

Igy folytathatjuk történeti elmélkedésünket tovább és találhatunk még sok bölcészt, kik a concretismus alapelvének és alkalmazásának adnak kifejezést. Ilyenek pl. Ulrici, a híres hallei bölcészettanár, Weisse, Chalibäus, Michelet, Werder, Harms, Fortlage, Frauenstaedt stb. Ezekről azonban ugy is hosszúra nyult történeti fejtegetésünk miatt tüzetesebben nem szólhatunk, hanem átmegyünk Horváth Cyrill concretismusa lényegének méltatására.

II. A concretismus lényege.

Horváth Cyrill, mint mély- és éles elméjű philosophus, alapos és egybevető bölcészettörténeti kritika által már az ó-kor-

* E viszonyt terjedelmesen kifejtettem »Az emberi test és szellem viszonyának bölcészete« czimű munkám 138., 139. és 140. §-ban.

ban fölfedezvén rendszerének alapelvét, mely az ujkorban határozott irányt tüntet elő, az alapelven, mint lángelméjü bölesész egészen uj eredeti és önnálló rendszert, az öszszérűség (concretismus) rendszerét építette föl. Ennélfogva méltó helyet foglalt a bölesészettörténetében a nagy rendszeralapító bölesészek pl. Kant és Hegel mellett.

Hogy rendszeralapító volt a szó szoros értelmében, mutatja a philosophiai rendszer lényegének mély felfogása és dialektikai kifejtése. A rendszer lényege és kifejtése a böleselkedő szellem műve. A kettő között tehát lényeges viszony létezik. Horváth Cyrill e viszonyt élethalakban fogja fel: »Szervező a philosophia eszméjében önmagát fölfogó és tevő emberi szellem szervezet a philosophiai rendszer; szervezés a philosophálás. Az önmagát philosophálva fölfogó és tevő szellem philosophálva fejti önmagából elő azon rendszert, mely philosophiai rendszernek neveztetik. Következőleg a philosophiai rendszerekben mutathatni föl azon részorganismusokat, melyekben, és melyek által a philosophia nagy organismusa megvalósul.«

»Valamint bármily organismus, ugy a philosophia nagy organismusa is csak lényeges viszonyai között lehet azzá, mivé lennie kell. Mivel pedig a philosophia az emberi szellemnek szabadon előhozott szüleménye: nem birhat lényeges viszonyokkal, melyek a szelleméitől különbözők volnának.

»A szellem élete három lényeges viszonyról tesz bizonyosságot. Viszonyban áll ugyanis a) a természethez, b) az emberiséghez, c) az istenséghez. A philosophia tehát csak e viszonyok határai között képes igazán mozogni. Ha e viszonyok között az érintett tárgyak eszméi közül valamelyik középponti hatalommá lesz, azon álláspont érvényesítettik meg, mely a philosophia életfejlődésén belül időszakot létesít. Hogy az ily tulajdonságu álláspont csak három lehet, az eszmék száma mutatja. De legyen bármelyik eszme középponti hatalomra emelve, a közöttök létező viszonynál fogva, egyik sem fog a philosophiai alkotmányban érvényesség nélkül szükkölni. Más mindamellett a középponti, más a többi eszme érvényességének állapota. A középponti határozólag lép föl, a többi alárendeltségben tartatik.« (»Apáczai CsereJános bölesészeti dolgozatai« címü műve 11. és 12. l.)

Ily lényeges viszony lévén a bölcselkedő szellem, a bölcsészet és ennek tárgyai között, létrehozta Horváth Cyrill bölcselkedő szelleme is saját philosophiai rendszerét, a concretismust, mint philosophálása szervezetét.

Valamint minden philosophiai rendszernek, ugy a concretismusnak is határozott alapelve van. Alapelve ez: Minden öszszerű (concret). Öszszerű az objectum, mivel a tünemény és lényeg egysége; öszszerű az öntudatos subjectum, mivel érző és megismerő, megismerő és érző, azaz a akaró lény öszszertüleg véve; öszszerű az ismeret, melyet a megismerő subjectum az objectumról a kettő közötti öszszerű viszony alapján létrehoz.

Az öszszerűt az ismeretben, továbbá az objectum- és subjectumban következőleg definiálja halhatatlan emlékű bölcsészünk. »Álláspontjához való hűségénél fogva legottan kijelenti a concretismus: 1. hogy az ismereten belül sem subjectum nincs objectum nélkül, sem objectum subjectum nélkül; 2. hogy az objectivismus és subjectivismus között kell valaminek lenni, a mi mind a kettőben, valamint ezek is, mint részegészek, benne vannak az ő egészletében; 3. hogy ezen közös valami az öszszerű vagyis az önmagában megkülönböztett igazság, melynek egyik oldalát az objectivismus, másik oldalát pedig a subjectivismus, képviseli; 4) hogy mindaz amit eddig az objectivismus felhozott, csak az objectiv igazságra, vagyis az ismereti tárgy-nak önmagával való megegyezésére, önmagával való egységére, önmagával való azonosságára vonatkozik; 5) hogy mind az, a mit eddig a subjectivismus felhozott, csak a subjectiv igazságra, vagyis a gondolásnak önmagával való megegyezésére, önmagával való egységére, önmagával való azonosságára vonatkozik; 6. hogy a maga teljességében vett, vagyis a maga öszszerűségében fölfogott ismeret nem vonatkozhatik egyedül az objectiv, vagy egyedül a subjectiv igazságra, hanem vonatkozik a kettő egységére, vagyis az öszszertüleg vett igazságra.« (»A philosophiai módszerek akadályairól« cz. mű 16—16 l.)

Ezen idézetből napnál világosabb, hogy »a z öszszerű

lényegileg »közös valami«-je részint a létező két lényeges alkatrészének vagy tulajdonságának, részint azok előhozmányának. Következésképp a mennyiben az öszszerűség alapelve az objectumra, subjectumra és a kettő közötti viszonyra vonatkozó ismeretek módszeres egymásután való következtetésében önmagát szükségképen megvalósítja, természetesen a bölcselkedő szellem által, annyiban származik az öszszerűség (concretismus) rendszere. Ily rendszert létesített Horváth Cyrill bölcselkedő szelleme az alapelv által.

A concretismus az öszszerűség elve által kibékíti egymással a realismust és idealismust, az objectivismust és subjectivismust, a materialismust és spiritualismust, az empirismust és intellectualismust, a determinismust és universalismust, az optimismust és pessimismust, a formalismust és substantialismust. Az ellentétek kibékítése azonban nem önkényleges, hanem szükségképeni, mivel szükségképeni elv szerint történik. Következésképp az elv érvényesítése is terv- és czélszerű eljárás, azaz módszer szerint eszközöltetik. Az elv módszere az elv öszszerű természeténél fogva szintén öszszerű módszer (methodus concreta), mely szerint Horváth Cyrill részint az objectumból indul ki és megy a subjectumra, részint a subjectumból indul ki és megy az objectumra, részint a kettő közötti viszonyból, hogy öszszerűségre, azaz igazságra jusson. Mert a módszeres eljárás célja az igazság, és pedig az objectumra viszonyítottan az objectiv igazság, a subjectiv viszonyítottan a subjectiv igazság és a kettő közötti viszonyra vonatkozólag az öszszerű vagyis ismereti igazság.

Igazság van az objectumban, subjectumban, a kettő közötti viszonyban és e viszony létesítvényében, az ismeretben. Következésképp igazság van a közösben, azaz ez öszszerűben, tehát az alapelvben is. Az elv módszeres követése az igazságot, mint célt, valósítja meg. Az igazságra vonatkozó és elvszerűleg összefüggő ismeretek egésze tudomány. Azon tudomány pedig, mely az igazságot bizonyosságban és a bizonyosságot igazságban fogja föl, a philosophia. Lássuk tehát a concretismus alkalmazását a philosophia eszméjére.

III. A concretismus alkalmazása a philosophia eszméjére.

Mi a philosophia? A philosophia eszméjét a philosophusok különféleképen fogták fel. A bölcsészet történetének tanúsága szerint abban megegyeznek mindnyájan, hogy a philosophia tudomány, de abban, hogy ezen tudománynak minő eszméje van, melyet meg kell valósítania, a legnagyobb eltérés uralkodik közöttük. Plató szerint: a philosophia tudományos törekedés szerepe teljes tudásra jutni, mely absolute kielégít. Aristoteles pedig így szól: a philosophia tudomány a létezőről. Kant szerint a philosophia csupa fogalmakból való észbeli ismeret (Hartenstein-féle kiadás 8. köt. 23. l.). Fichte szerint a philosophia tudománytan — Wissenschaftslehre. — Schelling szerint a philosophia az absolutum intellectualis intuitiója. Hegel szerint a philosophia az absolut ész dialektikai megismerése. Herbart szerint a philosophia a fogalmak feldolgozása. Krug szerint a philosophia tudomány az ész eredeti törvényeiről.

Mindebből látszik, hogy a philosophia definitiója történeti állásponttól véve nagyon tartalomdús. Mi tehát a philosophia?

Az említett bölcsészek mindnyájan a philosophiát tudománynak tartják. Ezen azonos egység a sokaságban a philosophiának első ismervéül az igazat tünteti elő. A philosophia e szerint tudomány. De miről? E kérdésre adott feleletek a philosophusok felfogásában a legnagyobb különféleségre mutatnak, melyet csak úgy hozhatunk azonos egységbe, ha a philosophia első ismervét, a tudományt, közelebb-ről tekintjük. Első tehát a kérdés: Mi a tudomány?

Tudományt az ismeretek, még pedig az igaz ismeretek nélkül, melyek elvszerűleg össze nem függnek, nem gondolhatunk, következésképpen a tudomány elvre épített igaz ismeretekből álló egész. A tudomány így véve lehet, hogy objective elvre épített igaz ismeretekből álló egész, ha subjective az ember nincs is rólok meggyőződve. Szükséges tehát, hogy az ember meggyőződve legyen az ismeretek igazságáról, azaz az ismeretek igazságát bizonyosságban fogja fel. Ennélfogva a tudomány elvre épített igaz és bizonyos ismeretekből álló egész. Helyezzük most már e tétel alá a philosophia tudományát. Következésképpen a philo-

sophia tudománya belsőleg organice összefüggő igaz és bizonyos ismeretekből álló egész. Ugyde miként Trendelenburg mondja, hasonló ismeretekből állanak a tapasztalati és értelmi tudományok is. Miben különbözik tehát a philosophia a többi tudományoktól s ezek tőle? Abban t i., hogy a philosophia egyetemes tudomány, a többi pedig részleges. Egyetemes tudomány tárgya, módszere, rendszere és célja által. 1. Tárnya az egész mindenség. 2. módszere concret, mely önmagát igazolja, 3. rendszere az absolut concretismus, melyben mind a realistikai, mind az idealistikai rendszerek teljes összhangzásban vannak, 4. célja az általános igazság. Részleges a többi tudomány 1. mivel tárgya részint a természet-, részint az ember-, részint az isteneszme; 2. mivel módszere részint inductiv, mint a milyennel az empiriai tudományok élnek, részint deductiv, mint a milyen a mathesisban és a philológiában használtatik, mint intellectualistikai tudományokban; 3. mivel rendszere vagy realisticius, mint a milyen az empiriai tudományokban divatozik, vagy idealisticius, mint a milyen az értelmi tudományok körén belül található; 4. mivel célja saját viszonylagosságánál fogva szintén viszonylagos cél, mely a realisticius tudományoknál csak az objectiv igazság egy részére terjed. Például a növénytan nem törődik semmit a növények eredetileg beleoltott eszméjével, mely az egyes egyedekben megnyilatkozik. Megelégszik azzal, ha a tüneményt külső minőségben, mennyiségben és módosulatban előadja.

Egyetlen egy tudomány sincs tehát, melynek célja az általános igazság, csak a philosophia. A philosophia ugyanis keresi az igazat mindenben, a mit más tudomány nem tesz. Következőleg a philosophia tudomány az igazságról általában véve. De erről a philosopháló szellem meg is akar győződni, azaz az igazságról teljes bizonyossággal birni. Következőleg a philosophia tudomány az igazság és bizonyosság egységéről. Kérdés most: 1. mi az igazság, 2. a bizonyosság és 3. a kettő egysége?

Ezen alaptételt Horváth Cyrill 1. az igazság, 2. a bizonyosság és 3. az igazság és bizonyosság egysége álláspontjáról concret módszer szerint fejti meg.

1. Mi az igazság? E kérdésre bölesészünk a) subjectiv, b) objectiv és c) concret szempontból ad feleletet, s mindezen szem-

pontnak az azonosság, megegyezés és egység törvényét helyezi alapul, mivel az öntudatos szabad szellem az igazságot egyedül a gondolás természetébe oltott egyetemes és szükségképeni törvényei szerint gondolhatja. Az említett törvények az igazság elvei. Következésképp az igazság felfogására nézve *conditio sine qua non*-t képeznek.

a) Subjectiv szempontból tekintve az igazság α) az azonosság törvénye szerint a gondolásnak önmagával való azonossága, pl. a gondolás önmagával azonos, az. a mi; β) a megegyezés törvénye szerint az igazság a gondolásnak lényeges jegyeivel való megegyezése, pl. a gondolás elemi alakjaival, t. i. a fogalmazással, ítéléssel és következtetéssel megegyezik; γ) az egység törvénye szerint az igazság a gondolásnak, mint egésznek, a lényeges jegyekkel, mint részekkel, és a lényeges jegyeknek, mint részeknek, a gondolással, mint egészszel való egysége, pl. mivel a gondolás lényeges jegyeivel megegyezik, a jegyek pedig a gondolás lényegét alkotják, következésképp a gondolás és jegyei egymással azonos egységben vannak.

A subjectiv szempontból előfejtett igazság subjectiv igazság.

b) Objectiv szempontból tekintve az igazság α) az azonosság törvénye szerint a létnek önmagával való azonossága, pl. az emberi szellem önmagával azonos, az. a mi; β) a megegyezés törvénye szerint az igazság a létnek lényeges jegyeivel való megegyezése, pl. az emberi szellem alapterhetéseivel, u. m. a megismerő, érző és akaró tehetséggel megegyezik, mivel ezek teszik lényeges jegyeit, γ) az egység törvénye szerint az igazság a létnek, mint egésznek, a lényeges jegyekkel, mint részekkel, és a lényeges jegyeknek, mint részeknek, a léttel, mint egészszel való egysége, pl. mivel az emberi szellem lényeges jegyeivel megegyezik, a jegyek pedig a szellem lényegét alkotják, ennél fogva a szellem és alapterhetései egymással egységben vannak.

Az objectiv szempontból előfejtett igazság objectiv igazság.

A subjectiv és objectiv, az objectiv és subjectiv szempont egysége teszi a concret szempontot.

c) Concret szempontból tekintve az igazság a gondolás és lét azonossága, megegyezése és egysége az ismereten belül, mely igazság ismereti igazságnak neveztetik, de mivel az ismereti igazság concret szempontból ered, concret igazságnak neveztetik. Ismereti, vagyis concret igazság létrejő, ha a bölcselkedő szellem α) a gondolásnak a lét által tartalmát, β) a létnek a gondolás által alakot ad és γ) a tartalmat az alakkal, az alakot a tartalommal való azonosságban, megegyezésben és egységben fogja fel, pl. az emberi szellem lényegét és lényeges jegyeit a gondolás fogalmazás által fogalomban, mint alakban, gondolja. E fogalomban ismereti igazság van, mivel benne a tartalom az alakkal, az alak a tartalommal a logikai törvények szerint azonosságban, megegyezésben és egységben van gondolva. Az ily concret szempontból eredt ismereti igazságot Horváth Cyrill valódi philosophiai ismeretnek nevezi. Nézete szerint a philosophia csakis ily ismeretekből állhat.

A subjectiv, objectiv és concret szempontból előfejtett igazság tehát subjectiv, objectiv és concret igazság. A két előbbi úgy viszonylik az utóbbihoz, mint két egyoldalú rész a teljes egészhez. Ily teljes egészben fejtette meg a concretismus az igazságot, mint a philosophia egyik alapjegyét. Hasonló módon fejti meg a bizonyosságot is, mint a philosophia másik alapjegyét.

2. Mi a bizonyosság? E kérdésre Horváth Cyrill szintén három szempontból ad feleletet, u. m. a) a közvetlenség, b) a közvetettség és c) az özszerűség szempontjából. Vizsgáljuk ezeket egyenkint.

a) Közvetlen szempontból tekintve, a bizonyosság az igazságról való közvetlen meggyőződés, mely mintegy kényszeríti az embert, hogy az igazságot olyannak tartsa, a milyennek szemléli és érzi. Ez a hívés, mely elfogadja az igazságot olyannak, a minőnek önmagát előtünteti, nem látván át ellenkezőjét, pl. az, ki magát szabadnak tartja, mivel nem látja és nem érzi önmagát szabadságában cselekvésekor sem külsőleg, sem belsőleg akadályozva. De azt, hogy valóban szabad, bebizonyítani nem tudja.

b) Közvetettség szempontjából tekintve, a bizonyosság az

igazságról való közvetett meggyőződés az értelem érvei által, pl az, ki önmagát azért tartja szabadnak, mivel szabadságát a szellem öntevősege (spontaneitas) és önelhatározása, mint érvek, által bebizonyítani tudja: a szabadságról közvetett meggyőződéssel bír. A közvetett meggyőződés e szerint a tudással azonos, mely a létezők okait, törvényét és célját fogja fel.

Sem a közvetlen, sem a közvetett bizonyosság nem teljes bizonyosság. Az első azért nem, mivel az igazságot pusztán érzékileg tekinti annak, a mi, de nem bizonyítja be, tehát egyoldalú; az utóbbi azért nem, mivel értelmileg elvonatkozik az érzékiség közvetlenségétől s egyedül az igazság lényegének gondolása által abstract egyoldalúságban mozog. Kell tehát a teljes bizonyosság eszközlésére az özszerűség szempontját is érvényesíteni.

c) Özszerűség szempontjából tekintve, a bizonyosság az igazságról való közvetlen és közvetett meggyőződés özszerűleg véve; közvetlen az igazságnak érzéki elfogadása és közvetett az igazságnak értelmi bebizonyítása által. Ez az özszerű vagyis teljes bizonyosság, mely által az ész az igazságról, az érzékiség által nemcsak közvetlenül, hanem az értelem által közvetve is meg van győződve. Az özszerű bizonyosságban tehát a hívés a tudással és a tudás a hívéssel ki van békülve; pl. az, ki magát nemcsak érzékileg szabadnak hiszi, hanem értelmileg is szabadnak tudja, az a szabadságról özszerűleg van meggyőződve.

Ha már most az igazságot a bizonyossággal, és a bizonyosságot az igazsággal viszonyba helyezzük, azt vesszük észre, 1. hogy az igazság kívülünk is, bennünk is van, 2. hogy valami önmagában véve igazság lehet, a nélkül, hogy az igazságról az emberi szellem meggyőződve legyen, s 3. hogy a bizonyosság, mint az igazságról való meggyőződés, csakis mibennünk van. Okvetlenül szükséges tehát, hogy az igazságot bizonyosságban és a bizonyosságot igazságban fogjuk fel. És így előáll a philosophia eszméjére nézve az igazság és bizonyosság egységének kérdése.

3. Mi az igazság és bizonyosság egysége? Midőn a bölcselkedő szellem az igazságot bizonyosságban és a bizonyosságot igazságban ismeri meg, akkor az igazság és bizonyosság egységes viszonya alapján ismeretet hoz létre, mely igaz is, bi-

zonyos is. Igaz, mivel az ismeretben a gondolás a léttel és a lét a gondolással azonosságban, megegyezésben és egységben van; bizonyos, mivel a szellem az igazságról közvetlenül, közvetve és özszerüleg van meggyőződve. Következőleg az igaz és bizonyos, a bizonyos és igaz ismeret ismereti igazságnak, a bölcselkedő szellem elméleti tétkedése pedig az ily ismeret létrehozásában igaz és bizonyos, bizonyos és igaz megismerésnek, azaz eszmélésnek nevezetik. Az igazságnak bizonyosságban és a bizonyosságnak igazságban való megismerése tehát az igazság és bizonyosság egysége. S minthogy ezen megismerés, mint egység, eszmélés, ennél fogva eszmélés által az ész mindent eszmében fog fel. Méltán mondható e szerint a philosophia eszmék tudományának, a mint helyesen mondható az ész is eszmék tehetségének.

Fejtegetésünk végeredménye tehát a következő: A philosophia tudomány az igazságról, bizonyosságról és a kettő egységéről.

Nagyvárad.

Dr. Nemes Imre.

(Folyt. köv.)

ÖSSZEHASONLÍTÓ BONCTANI VÁZLATOK.

Ma már senki sem vonja kétségbe, hogy mérhetlen idők lefolyása alatt az első élő csirából szerves lények állottak elő s mind tökéletesebb fajok, végre az ember. Ez alacsony származás éppen nem lealázó az emberre, sőt mint a magas állás annál tisztességesebb, mentől szegényebb sorsból emelkedett fel valaki, az embernek még nagyobb dicsősége, hogy mintegy semmiből állott elő. Minden oda mutat, hogy az ember a fejlődés végcélja s így egyesíti magában mint kis világban, a mi a többi lényeknél van. Érdekes lesz tehát — mire már Aristoteles utal — elkezdve a legkezdetlegesebb lényeken, haladni fel a mindinkább tökéletesebb lényekig.

Legjobb lesz előbb csontvázukról s támaszszerveikről szólni.

a) Csontrendszer az állatoknál.

A gerinczeleneknél tulajdonképeni csont nem fordul elő, csak némely férgenknél és puhányoknál vannak támaszszervek porczból. A csontvázképződés legalsóbb formái a héjak s az egész test tömegén átmenő keményebb készülék. A férgek némelyikének fejében porczos képződmény van; másoknál (Meutelthier) a gerincznek megfelelő képződmény (chorda dorsalis). A koralloknál mészsókból álló váz, a polipoknál porczos képződmény található. Az izállatoknál a mészsók lerakódása által boritékváz alakul a belső részek födezésére, egyszerűmind a helyváltoztatásra is eszközül szolgál. Mint a külső váz tovább képződése tekintendő a remete rák és kecslábuak héjtakarója. A puhányok takarójából szintugy képződik mészsók lerakódása által kemény boriték. A fejlábuak fejében pedig a porczok már az idegközpont s az érzéki szervek védelmére vannak rendeltetve.

A gerinczes állatoknál fordul elő mind a takaróváz, mind a belső váz. Amaz a halaknál kezdődik mint vékony csontos lapocska, — pikkely — a bőrön. A kötött állkapcsuaknál szilárd összeköttetés által csontos páncél képződik. A tokhálnál lép fel először bizonyos rendbeli fejsont, mely aztán a csontos koponyájú gerinczeseknél mind tökéletesebb lesz. Mint az ősszállatok maradványai mutatják, a kétéletűeknél (archöosaurák) bizonyos paizsszerű bőrcsontosodás fordult elő, mely azonban az élő kétéletűeknél már nagyon kezdetleges alakban jön elő. Nagyobb elterjedése van a bőrcsontosodásnak a csuszó-mászóknál; így a krokodilbőr valóságos páncélt képez. Bőrcsontosodásból áll elő a teknősbéka háza. Ez mintha folytatása volna a halpikkelyzetének, — míg az emlősöknél előjövő (ősszállatoknál) ilyen bőrcsontosodást az alkalmazkodás látszik előidézni.

A belsontváz némi kezdődésének tekinthető a chorda dorsalis. A gerincoszlop legkezdetlegesebb alakját találjuk a farkatlanoknál, chimérák és körszájuaknál. Az emlősöknél a csontosodást megelőzőleg a gerincz páncél formájú. A csigolyák száma határozatlan. Legtöbb emlősnél a nyak 7 csigolyából áll. Az átlász és epistropheusz előfordul már a kétéletűeknél, csuszó-mászóknál, madaraknál s ott van az emlősöknél. A primerdiális csigolyákból eredő bordák hiányoznak az amfioxusnál, a chiméráknál s körszájuaknál. Az átlászt kivéve egyéb csigolyáknál fordulnak elő bordák. Halaknál és kétéletűeknél a nyakcsigolyán jönnek elő bordák; a madaraknál is fellelhetők ezek durványai, valamint a krokodilnál, lajhárnál és csontmag alakjában az embernél is. A krokodilnál, övöcznél, teknősbékánál az ágyékcsigolyáknak is vannak bordái, sőt még a keresztcsigolyáknak is az ifjú állatnál. A halak bordái szabadon végződnek s mi közük sincs a mellső keményedéssel. A mellsont először a kétéletűeknél lép elő; megvan a »mellsontlap«-ban a gyíknál és a krokodilnál; csontnak s z er ü vé válik a madaraknál (kivéve a nem repülő strucczot). Ehhez csatlakozik a madárnál a V alaku csont, melyhez a kulcs-csont fogószik. Az emberéhez hasonló alakot csak a majomnál vesz.

A végtagok a halaknál mint uszonyok kezdődnek. Az emlős állat keze az embertől le a tengeri kutya melluszonyáig, a csőrönd előlábáig, a denevér szárnyáig ugyanazon, csakhogy

különböző alaku csontokból van összetéve. Ugyanazon csontokból áll a madár szárnya, a csúszó-mászók és kétéletűek előlába. Ez utóbbiból minden emlős előlába levezethető; éppen így a hátsó lábak a hal uszonyából. A teknősbékánál e hátsó láb csontjai összeolvadást mutatnak. A madár lába csak kezdetben hasonló a csúszó-mászókéhoz, hol az ujjak száma rendszeren öt, míg a madárnál leszáll 3-ra, sőt 2-re. A térdkalács megvan már a reptiliáknál s majd minden madárnál (vagy az azt pótló lábszárnyulvány). A kétéletűeknél kezdődik a medenceképződés is. Gerinces állatoknál fordulnak elő olyan helyen is csontok, hol az embernél nincsenek; így a szivben a pitvar és kamra közt (szarvas, elefánt) s a tevé, láma, szarvas rekeszizmaiban, a madarak szemében, a halak s madarak nyelvében s emezek tüdejében. Az agancsok, szarvak e homlokcsont nyulványai. A madarak csontjai nagyjára velőtlenek s levegővel telvők; a fiatal madaraknak még velős, ezért nehéz ezeknek a repülés.

b) Izomrendszer az állatoknál (protisták, protozókák).

A legalsóbb állatok helyváltoztatási szervei az áll-lábak, azaz sugárszerű folytatásai a testállománynak (mint a monereknél, a mórbáknál) vagy legalább azok puha részeinek. továbbá a szőrök. Az összehuzódásra képes anyag protoplazmából áll s a szőr mozgás csak különös alakja a protoplasmamozgásnak. — Először a gregarináknál s ázacsoknál fordulnak elő izomszerű szalagok vagy rostok. A legalsóbb növény állatoknál a mozgási tünetények a proptasmából indulnak ki. A magasabb rendű növény-állatoknál (prosa koralloknál) más izomképződmények vannak. A férgek fiatal korban mozgási szervül bizonyos szőrtakarót használnak; de fordulnak elő a test oldalnyulványai lábak gyanánt. Az izomzat a bőr alatt fekszik s ezzel szorosán össze van nőve. Így van a csillag-állatoknál is, hol tagokul »szívó lábak« vannak. Az izállatoknak páros tag-szerű képződményeik vannak. A puhányok karjainak a mozgásra semmi jelentősége sincs.

A gerinces állatok izomrendszere az ébrényállapot korában már mutat bőrizomhüvelyt, mely emlékeztet az izállatokéra s az utóbbi gerinczelenekére. Az amfioxusnál meg az izmok semmi összeköttetésben nem állnak a csontvázal. A

kigyók hasán bőrizmok működnek a mozgásnál. A madaraknál nagyocská sima bőrizmok fordulnak elő; kifejtettebb bőrizomzat jön elő az emlős állatoknál, főleg a hátat, nyakat és fejet borító bőrnél. Ez eszközli a tövises disznónál is az összegombolyodást. Kevesebb kiterjedésben jön elő az orángnánál, csimpásznál, valamint az embernél. A rekeszizom egészen hiányzik a halaknál s a kétéletűeknél levő ilyesmit is alig lehet annak nevezni. A madaraknál még nincs határozott válaszfal a mell- és hasüreg közt; ez csak az emlősöknél lép fel. Ez állatoknál jön elő a sima izom mellett hárántesiku is, bár igen különböző az emberétől. Néha az izomrostok hálószerűleg egyesítvék, mint az ember szívfalaiban is.

c) V é r k e r i n g é s a z á l l a t o k n á l .

A polipok, férgek testében a folyadékoknak még semmiféle keringése nem történik; csak egy édesvízi polip (alcyonella diophana) átlátszó takarója alatt vett észre Nordmann bizonyos nedvmozgást. A bomlaszoknál fordulnak elő be- és kiképző horpasztó és kerületi edények (amazok a visszereknek, emezek az ütereknek felelnek meg); de a bennök lévő viztisza folyadéokban még nincsenek sárga testecskék. Ehrenberg a planáriák testében fedezett már fel bizonyos vérgeringésfélést s némely férgekben, hol a külső részen hátulról előre, belső részen elülről hátulra mozog a vér. A holothuriáknál s csillagállatoknál már van az edényeknek valami szívféle törzsük. A tengeri sünnél már a vértestecskékhez hasonló golyócskák fordulnak elő, valamint a salamandránál (tüzől). A teljesen kifejlett rákoknál fordul elő a kiképzett szív hosszukás csillagszerűen bevagdalt erős izomkötegektől keresztezve s több ütér-törzset befogadva. A pókoknál már ütères csövek is vannak. A bogaraknál nyolcz kamrából álló (több is van) hosszán átnyúló szív van, melyek rendszeren már billentyűkkel vannak ellátva. Csak az első kamrából jön ki aorta s megy a fejbe. A kagylóknál jól kifejlett szív van egy kamrával s két pitvarral s az egész körűj egy szívzacskóval (az alfal közelében). Ebből indulnak ki az ütères törzsek s befutván a testet összegyűlnek egy az előkamrákba közlekedő tartályba (dinus venosus). A csigák némelyikénél pitvar is csak egy van; az egy aorta később ágazik el. A fejlábuaknál a főkamra mellett két kamraféle van.

A halak izmos szive a kis mellüregben fekszik s áll egy kamrából s egy pitvarból. Az angolnánál a farkban is van valami szívféle. Itt nyirkedény is sok van, de billentyük nélkül. A békáknál egy kamra s egy pitvar van, de ez egy belső fal által két részre van osztva. A fő ütér két részre válik: egyik az üteres vért viszi a test részeibe, másik a tüdőbe megy. A kigyónak egy fallal kétfelé választott kamrája s két pitvara van. Nyirkedény minden kétéletűnél van. A madaraknak aránylag igen nagy szive a test közepében fekszik s mint az emlősöknél két kamrából s két pitvarból áll. Az emlősök szive kevésbé tér el az emberétől, csak valamivel kerekdedebb. A kerdőzök kamraközén keresztalaku conotkeményedés van. Az orángután még fekvésére nézve is hasonlít az emberéhez t. i. éppen úgy hajlik lefelé s a rekeszizmon nyugszik.

Az embereknel és gerinceseknel szép, piros, sűrű a vér, a cseresnye színéhez hasonlítván. Az ökör, nyul, szarvas, de főleg a disznó vére sötétebb; ellenben a birkáé, macskáé, kecskéé világosabb. A madaraké is világos-piros. Szintén piros némileg a férgекnel s puhányoknál. A bogaraké sárgásbarna vagy szintelen, a prűcsöké, hernyóé, pillangóé zöldes, a puhányoké sárgás-fehéres vagy kékes. Piatal korban s nőknél rendszeren pirosabb a vér.

d) Az állatok lélekzõ szervei.

Ezek kétfélék: kopolyuk és tüdők. Amazok szabad edény-elágazások, melyek a test felületére mennek, hova a víz ér. Ezek börtömlők, melyeken át a levegő a testbe jut. Kopolyuval lélekzenek a sugárállatok s puhányok (kivéve a tüdős csigát), férgek, rákok, halak. Tüdővel létekzenek a többi bogarak, pókok s az állatország két főosztálya néhány kétéletű kivételével.

e) Idegrendszer az állatoknál.

Az idegeknek bizonyos analogiáját találjuk az állatország legalsóbb fokán: a haborczoknál, ázalagoknál, nevezetesen finom, szétszórt vclgolyócskákat, melyek az utóbbiaknál szemeknek látszanak. Idegszerű részeknek ismerte fel továbbá Ehrenberg a meduzáknál azon velős hétégu csomót, mely két-két finom érző szálacska közt van, valamint ama göbecskéket, melyek az érző szálacskákat koszorújának alapján — mindjárt a petefészék-üreg szájánál — s még a test tájain is találhatók. Ezek a magvai a

tulajdonképeni nyelv gyűrűnek, mely már a tengeri csillagnál világosan előlép. Csak a tengeri tüsköncznél, s a férgék némely fajánál nem sikerült eddig ilyesmit fölfedezni.

Az izállatoknál rendszeren megvan egy felső nyeldekklő vagy egy ducz, melyből az idegek a csápokhoz s a szemekhez jönnek. A felső nyeldekklő ducz lehajlik az alsóhoz. Ez alsóból két a hastájon futó idegtörzs lép ki (a duczköteg), mely a tagolt testnek egyik szélétől a másikig egy csomóba folyik össze, ismét szétválik s ismét egyesül. Az egyes izmokhoz s tagokhoz menő fonalak e csomókból indulnak ki. E rendszer mellett előfordul még egy kevésbé világos bélrendszer különös módosulata: a nadálynál öt-öt gyűrűre van egy egy idegcsomó. Ugyanitt a bélidegrendszer kezdete felismerhető. Pókoknál a duczköteg csomóinak és páros idegeinek ugyanazon összeolvadása van, mint a rövidfarku rákoknál s a skorpiónál már visszatér a rendes typus (jelleg). Bogaraknál a ducztagaró az ideges hüvely gyanánt körül fogja az erősen színezett neurilemmát (idegtagaró), ott egy ducz közvetlen a fejpajzs felső lapja alá van helyezve s többnyire két agygerenda által összekötött agyfélgömbökből áll. A duczköteg összekötő fonalai csöves idegek. A pillangóknál a lárvának nagyobb számú csomói vannak, mint a kifejlett bogárnak, hol több egybe nő. Ez megfordítva van a kétröpüeknél és a hártyaröpüeknél (méhek, darázsok, hangyák, fűrészek).

A puhányok között az aszczidiáknál alig lehet egyes gumószerű testecskéket, melyekből a sugarak kimennek, idegeknek tekinteni. Magasabban áll a kéthéjú kagylók idegrendszere. Két idegcsomó képezi mindjárt a héjak felső záró izma alatt az agy vagy felső nyeldekklő duczot s abból mennek ki kisebb fonalacská a teknőizmokra, míg két nagyobb a láb testébe s a belekbe száll alá. Egy harmadik ducz a hátsó teknő izmok alatt két idegtörzs által képeztetik. A csigáknál és szárnylábuaknál ez a typus tovább van fejlődve. Az agy és nyelvducz több karajából vagy agyrészből van képezve s neurilemmával van körülvéve. Számos idegfonál megy ki innen a csáphoz, szemekhez, nyálmirigyhez s a fej és nyak más részeihez, mi által ez az igazi, az érzéki szerveken uralkodó agy rangjára emelkedik. Az első emésztő csőnél duczból indulnak ki az idegek a

belekbe s a látóizmokba. Ebből s egy az agyideg finom fonaliból képeződött duczból megy ki bizonyos kezdetleges bélidegrendszer, melyek fonalai az ütret kísérik s a sziv, lélekző, emésztő és nemző szervekbe elágaznak. — A fejlábuaknál (gyógyfestőncz) ehhez a szerkezethez még egy fejporecz járul velős ducz-idegektől átlukgatva úgy mint a koponyaagy idegeitől. Ezen kívül vannak még karidegek, lát-, hall-, szájj- és bélidegek s a fogó karba menő a bogarak idegének típusára melékeztető agyideg.

Átmenetelt képeznek a magasabb rendű állatokra a halak. Az emlős állatok általános típusa ki van fejezve a nyeredklőtől elválasztott s egy különös módon zárt szürke velőállományból összetett s több bőrnemű takaróval ellátott agyban s a többé-kevésbé hengeralaku gerincz agyban, melyből az idegek kettős gyökerekkel erednek. Mindkettő feltalálható a halaknál is. Az agy legtöbb rendnél egy zsir- és olajjal töltött sejtzövet van körülvéve. Mig a kerek szájuaknál a nagy és kis agy nincs teljesen elválasztva, a csontos halaknál a kis agy már mint golyó alaku egyszerű duzzadék jön elő, melynek belsejében ott van a jelentékeny negyedik agygyomrocs. A czápáknál már ott van a lebeny képződés nyoma. A csontos halak nagy agya két tojásdad félgömbből áll, melyek bizonyos agygerendaféle által vannak összekötve, üregesek s üregeikben kis duzzadékkal bírnak s egészben a négy lábuak középső agyrészének felelnek meg. Azonkívül felemlithető egy elő- és hátsó ereszték, (commissura) egy kettőjük közé helyezett üreg, mely egy agyfüggelékbe vezet; felettök egy még tökéletlen bolt alapja, a tölcser alatt két nagy domb, — előképei a velőgolyó csókáknak (eminentiae candidantes). A mellső agy üreg a hátsóval a silviusi vezeték által van összekötve. A porczos halaknál az agy félgömbök kifejtetlenebbek: hiányzanak nevezetesen a duczok domborulatai. A nagy agy sajátképeni félgolyója előtt van két, a nagy agykocsányok kisugárzásából előálló golyószerű rész, mely a mellső agylebenyt a csikolt testtel sejteti s külső lapjukon már egyenetlenséget mutatnak, — a tekervények kezdeteként; A csontos halaknál azonkívül még két domborulat van: a szagló ideg — duczok a mellső golyók előtt. Serres a halak agyában a tobozmirigy nyomait is fölfedezte. Megtaláljuk a piramisok, oliva és düleny-

gödör durványait. A gerinczvelő rendszeren hengerded belül csatornával. Az agy- és gerinczagyidegek szerkezete analóg a felsőbb rendű állatokéval. A porczos halak szagló idege elől bunkós és üreges; a látó idegek kereszteződnek, a 3. 4 és 6. agyidegpár a szemizmokhoz megy. A halló ideg a 8-dik; az ötödikkel összeágazik s a roadimentalis nyelvhez fut; bolygóideg tulajdonképen kopoltyu ideg, mely az uszójához és gyomorhoz is elágazik. A nyelvmozgató ideg hiányzik. E kettőből ered az oldalideg. A *szimpathikus* ideg csak a szőrhátúaknál nem határozott, — a koponya alján a három osztatu s bolygóideg ágából indul ki s duczokká dagadva mindkét oldalon a gyomor mellett halad s a gerinczvelővel több helyen összeköttetésbe lép, szöveteket képez, melyet üteres edény kísér s gyomornál, uszójánál, nemzórésznél világosan előlép. A halak villamos szerve a sajjócsznál hatszegletű piramisból áll, melyeket a bolygó és hátromosztatu idegből három nagy ág hat keresztül.

A kétéletűeknél az agy viszonylag nagyobb, mintha halaknál. A gyík főleg a krokodil kisagya a keresztben át van barázdálva; előtte többnyire szabadon és fedetlenül van a négyes telep, az előtt a tojásdad, meglehetősen nagy, kifelé sima félgömbök. Belőlök erednek előfelé a szaglóidegek lefelé mintegy a nagyagy kocsány duzzadácai, a lép telepek. Azonkívül a pikkelye és kétéletűek agygyomroczában jól észrevehető csikolttest; a négyes telep előtt nem fedve s félgömböktől a tobozmirigy, melynél csak a száraz hiányzanak; a gyíkoknál s kígyóknál még meglehetősen kicsiny, de jelentékeny már a teknőczöknél. A pikkelyes kétéletűek nyulagya a piramidális kötegeknél jól fel van duzzadva, — a hid hiányzik; a gerinczvelő egészen a fark csigolyáig folytattatik. A teknőczöknél az emberi typus 12 idegpárja egészen kivehető. A *szimpathikus* ideg mindenütt megvan, — csak a kígyóknál nem vehető jól ki.

Madaraknál általában turalalkodó az emlősök s ember agytypusa. Különösen figyelemre méltó, hogy az agy viszonylag, nagy kivált a mocsári s ragadozó madaraknál. A kis agyon — főleg az éneklő madaraknál — már ott vannak a két félgömb durványai, egyébként csak a féregszerű folytatás van kifejlődve, mely külsőleg levekre oszlik — kocsányainak belsejében egy velő fával (*arbor vitae*). A hid helyén kereszteződő

velő fonalak vannak. A négyes telep két jelentékeny nagy tojásdad s belülről üres dombokba olvadt, melyek felső részükön egy csappantuval vannak összekötve. A négyes telep előtt a két, szorosán egymás mellett álló láttelepek, melyek az agy felgolyóí által boríttatnak közepütt szürke állomány által vannak összekötve; felső s alsó oldalukon van a tobozmirigy száraival. A nagy agy sajátképeni félgömbjei külsőleg simák és tekervények nélkül valók; hátlapjukon egy sugárszerű csikolás, egy mellső ereszték s egy agygerenda kezdete van; a félgömbök előtt a szagló duczok. Sajátképeni fénylő golyócskák nincsenek, a boltot is velőkötegek képviselik, melyek a mellső ereszték előtt emelkednek fel s a félgömbökbe kisugároznak. Az agyfüggelék üres, kisebb mint a kétéletűeknél, nagyobb mint az emlősöknél. A kemény agykéreg már bizonyos sarlónyulványt képez a félgömbök közt. A bőr egyrésze sátornyulványt a nagy és kis agy közt kifeszítve

Emlősöknél az agy legközelebb áll a madárhoz a csőröndöknél, erszényeseknél s foghijasoknál, rágcsálóknál, denevéreknél. Ugyanezeknél a kis agy féregszerű nyulványa nagyon ki van fejlődve, kevésbé a félgömbök; a velőfa s a levelek száma még messzebb áll a tökéletesebb rendétől. Még tökéletlenebbül van kiképződve a nevezett családoknál a nagy agy felgolyója; külső felülete sima alig észrevehető barázdákkal; a hátsó lebeny kiányzik, úgy hogy a kis agy s részben a négyes telep és fedetlen marad. Ez utóbbi a csőröndöknél még egy pár; a többi nemeknél jelentékeny nagyságu, a láttelep ellenben kicsiny, a csikolt test erősen kifejlett s előttük a szagló ideg gumós; a gerenda még lapos, a hid igen kemény s néhány velőkötégből van képezve; az ammon szerv — jelesen a rágcsálóknál — igen nagy. Hasonló madárszerű agyképződés van még a rovarvöknél is: a cziczkánynál, sünnél. Lassanként azonban mindinkább közeledik az agy emberéhez. Így a kérődzöknél, a vastagbőrűeknél, a hűsevöknél (kiváli a tengeri kutyáknál), a félmajmoknál delfineknel, majmoknál. E sorrendben növekednek a kis agy félgömbjei, a levelek száma, a velőfafelettség, a hid és velőgerenda, a láttelep; a nagy agy több és mélyebb tekervényeket kap, — nagy kiterjedtségénél fogva mindtökéletesebben befedi a viszonylag kisebb négyes telepet s kis agyat. A négyes telep hátsó párja

ragadozóknál nagyobb, kérődzőknél kisebb. Még a nyultagy fogasteste is feltalálható a delfinnél és majomnál. Hiányzik azonban a kis tengeri lóláb s a nagy agygyomrocs hátsó szarvai csak néhány rendnél fordulnak elő. Az agyfővény például nem tartozik a szabályos képződményekhez. Az agyglyócskák többnyire tömegesen összeolvadnak. A czápáknál a szagló idege, a tökéletlen nemű emlősöknél a szemizomidegek hiányozni látszanak s a szemidegek igen kicsinyek. Ellenben igen kifejlett sok fajnál az ötödik idegpár, melyből kapja p. o. az elefánt ormánya s a rágcsálók és hús evők tapintó szőre finom idegszállait: A szimpatikus ideg a nyaknál és fejnél kötődik össze valamennyi hátsó agyideggel a 5—12 pár közt.

f) Érzéki szervek az állatoknál.

Szemeket már némely átalagoknál fedezett fel Ehrenberg; ezek fekete vagy még gyakrabban piros pontok. A tagolatlan férgék némely fajainak (mint a melicerta, megalotrocha) csak fejletlen állapotukban (a tojásban) van szempontjuk, mely később elvész. A planáriáknál szaruhártya is vehető észre s bizonyos örvénykéknél (Röderthier) a kristálylencse kezdődése. Egyéb érzéki szerveknek a sugárállatok egész osztályában nincs nyoma.

Az izálatoknak általában igen különböző szerkezete van. A cyrrhypodoknak csak korábbi fejlődési állapotukban van szemük. Egészen hiányoznak ezek a csövekben vagy a föld alatt élő féregfajoknál (p. serpula; sabella, terebella). A tökéletesebb izálatok szeme sokszor igen egyszerű: van szaruhártyája, lencséje, üregtette s pohármódra ezeket befoglaló reczehártya s egy a reczehártya előtt fekvő festenyréteg, mely iriszfélét képez. Ily egyszerű szemek 3—4—6—8—10—12-sével is jönnek elő a pókoknál és scorióknál a fej mellső részén vagy azoknak közepén; 20—40 a pinczebogárnál (Assel) mint valami nagy szem összehalmozva a fej mindenik oldalán. A pillangók hernyóinál s több más bogár lárváinál csak egyszerű szemek vannak, míg a tökéletes állatnál a szemek más szerkezete lett: összetett szem, szaruhártya s néha 4 szegletű lapocskákkal kupszerű darabokba osztott üvegtettel. E lapocskák száma a hangyáknál nem megy 50-en felül, a cserebogárnál 8800-at, egyes pillangóknál 17000-et, a mordellánál 25000-et meghalad. Vannak más szerke-

zetű laposkákkaal bíró szemek. — Hallási szerv csak a tökélyesebb héjanczoknál — így a közönséges rákoknál — található; egyebütt az izállatoknál sehol. Ezek a külső nagyobb érző szervek testének alsó felületén mutatkoznak, mint kupszerű üreges folytatás, melynek a kerek ablakra emlékeztető nyílása bőrrel van elzárva. E mögött befelé van egy folyadékkal telt zsákocsksa, melyben elágazva vannak a halló idegek. A bogaraknál úgy látszik a csápok helyettesítik a hallást. Szagló idegek vannak a tengeri és tolyóvízi ráknál, nevezetesen egy kis üreg a kis tapintószerv alsó részében, melyben kagylószerű testecske és egy finom hártya található. A bogaraknál is lehet a tápszervekben a szagló érzék nyomaira találni.

A puhányok közt teljesen hiányoznak e szemek az a cephaláknál, a brachiopodáknál. A csigák közül szemnélküli a chiton s valószínűleg a doristhétisz, glaukasz. A többieknél a szemek vagy az oraton (tápszerv) vannak, vagy mint az apliziánál a háton, — szaruhártyával ellátva, aztán érhártyával — és szivárvánnyal, sőt üvegtestecskevel lencseszerű maggal s reczehártyával. A fejlábuak szemeigen ki van fejlődve; a nyolczlábunál már szemhéjak is vannak. Hallási, izlési és szaglási szervek nincsenek a kagylóknál s csigáknál.

Halaknál a szem vaskos porczos, néha csontos levéltől támogatott vagy egészen csontos héjjá lett bőrnemű; mellső részén lapos levelű szaruhártya: a keménybőr belső falán az inhártya néha zsiros állmányu; továbbá szivárványhártya, mozgathatlan láta (pupilla), üvegtest, mely kicsiny és folyékony, nagy lencse — közvetlen a szaruhártyához tapadva; a reczehártyalegyező szerű. A négy egyenes s két ferde izom kevésbé mozgatható. A hallószerv a felsőbbrendű halaknál az előudvar mellett még három félkörös csatornából s csontocskákbaól áll. Szaglószerű egy az orrcsontok alatt levő üveg szolgál edénydús takhártyával s a csontos halaknál két hátulsó orrlikkal. A tapintási és izlési szerveknek is van némi nyoma.

A kétéletűek szemének kettős típusa van: most a halra, majd a madárra emlékeztetvén. A proteusé igen kicsiny s tökéletlen. De a kifejlett szemeknél is még nagyon kerek lencse, alig domborul valamit elülről is; a szaruhártya boltozatosabb, mint a halaknál. A pikkelyes két életűeknél oly réteg van

mint a madárnál; kígyóknál, gyíkoknál, teknőczöknél könytömlők is. Hallószerveikből az Eustachio kürt s dobüreg még hiányzik a hallhoz közel álló fajoknál; a tojásdad ablak egy porczos fedéltől van borítva. A békánál már nagyobb haladás van: az Eustachio csövön kívül dobüreg és dobhártya. A columellánál ismét szétválnak a kalapács, ütő: kengyelcsonttá. A krokodilnál már a külső fülnek is van valami durványa; tökéletesebb a csigánál. Mint szagló szerv a belső orrlikak a toroküreggel a szájpadsontokon át van összekötve, de a rostacsont rendszeren hiányzik. A kígyóknál sajátos szagmirigy van. Izlelési szerv a szájpadhoz tapadó bőr, de még kevésbé érzékeny.

A madarak látási, hallási, szaglási szervei analogok az emberi typushoz. Sajátos több családnál az összetett csontgyűrű a szaruhártya elején, mely a szengolyónak majdnem hengerded idomot ad, továbbá a mozgékony látás az érhártyának legyezőszerű folytatása az üvegtestben. A pilla úgy tűnik fel mint egy redőzet. — A külső halljárat rövid, csak hátrafelé porczos, a dobhártya nagy; a dobüregbe nyílik az Eustachio cső; a három hallecsont úgy van mint a kétéletűeknél, a kalapács, mely a dobhártyához tapad, néha háromosztatu; a csiga olyan mint a krokodilnál. Szagló szervüknél már csaknem kifejlett rostacsont van, melyen át a szag ideg beágazik; a takhártyát sajátos orrmirigy nedvesíti. Izlelésszervük a szájpadszemölcsői, melyek idegeiket az ötödik pár második ágától nyerik. Tapintószerv legtöbb madárnál az idegdús bőrrel bevont vastag csőr.

Az emlősök látószerve kevésbé különbözik az emberétől; a hallószerv az alsóbbrendűeknél az emberével egyezik. Így a szaglási szervek. Az izlelés szerve kevésbé van kifejlődve; a nyelv csak az anthropodáknál van teljesen kifejlődve. Tapintási szerv a felső ajak, az orr vagy ormánys a felső ajak vagy a szájjug sertéi, melynek csiráiba az alsó szemüreg-ideg ágai nyulnak.

Budapest.

Dr. Bihari Péter.

A „MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE“ FELADATA.

Vitán kívüli tény, hogy a »Magy. Philosophiai Szemle« égető szükség pótlására hivatott. Nemzeti tudományos műveltségünk parlaga, főleg a bölcsélet terén, fönnen hirdeti ennek igazságát. E fölött gondolkozva tehát, kinek ne ötlenék föl ezen kérdés: mi lehet oka annak, hogy ez égető szükség pótlására hivatott folyóiratunk még sem virágzott föl eddigelé kellőleg?

A feleletet a dolog természete adja. A folyóiratok célja ugyanis: az eszmék surlódása által előmozdítani azon ügyet, melynek szolgálatában állanak. Azon eszmék már most, melyek surlódása az ügy érdekében kívánatos, vagy az illető ügy körén belül, vagy azon kívül vannak, bár több-kevesebb vonatkozásban hozzá. További kérdés e szerint: az eszmék melyik osztálya huzandó surlódásba az illető folyóirat hasábjain?

A felelet a folyóirat fönti általános célját különlegezi. Ugyanis azon ügy, melyet bizonyos folyóirat szolgál, vagy kellőleg meg van már honosulva s izmosodva a nemzeti élet- és literaturában, vagy még csak kezdetleges arczulatú. — Világos e szerint, hogy az előbbi esetben, meglevén az illető ügy további fölvirágzásának külső föltételei, a körén belül levő eszmék hozandók surlódásba; s így az e szellemű folyóirat speciálisan szakszerű lesz, hogy az ügy belső életét lelkesitse, lelkét elevenítse. Ellenben az utóbbi esetben, a fejlődés külső föltételei levén még hiányosak, inkább az ügy eszmekörével több-kevesebb vonatkozásban álló, de kívül fekvő eszmekör mozgatandó; ez esetben tehát a folyóiratnak u. n. encyklopaedikus jellegűnek kell lennie, hogy a rokon eszmekörök munkásainak figyelmét s érdeklődését fölrázza, minél szélesebben tudjon hatni, saját eszmekörének munkásait pedig nem megoszlatnia, hanem minél inkább tömörítenie kell.

E szempontra helyezkedve s vizsgálva már most nemzeti philosophiai műveltségünket, azt tapasztaljuk, hogy a bölcelet érdekében bár nálunk is történt már egy és más, azonban e tudományt korántsem mondhatjuk még nálunk kellőleg honosnak s megizmosodottnak. Soknak kell még nálunk történnie arra nézve, hogy a bölceletnek önálló nemzeti műveléséről szólhassunk.

S e pontnál nem akarunk félre értetni. A bölcelet önálló nemzeti művelése alatt t. i. nem azt akarjuk értetni, a mit elődeink közül sokan értettek, s tekintve, hogy a laikus közönség gondolatvilága rendszeren a megelőző idő szakkörei gondolatvilágának lecsapódása — ma is bizonyára sokan értenek a laikus világban: tudni illik valamely par force nemzeti bölcselemi rendszer alkotását, — hanem értjük a bölcelet önálló nemzeti művelése alatt azt, hogy a magyar nemzet is tényező legyen a philosophiailag cultur népek concertjében. Így tették nemzetivé a philosophiálást a görögök, így a francziák, így az angolok, így a németek... A görög bölcelet tehát nem csupán a görögöké s a német nem egyedül a németeké: hanem a philosophia művelői s előbbvivői voltak a görögök is, meg a németek is stb, azon bölceletnek t. i. mely az emberiségé, melyet az illető nemzet kifejtve — megajándékozta vele az emberiséget!

Mi a bölcelet terén még csak harmadrendü bolygók — utánzók vagyunk, annak is halványak, iskolásdiak, szobaiak. Némi tekintetben bölcselemünk: Homeros kaffir nyelvre fordítva — melyet ép a kaffirok kezökbe sem vesznek! Szóval, bölceletünk ügye még mindig kezdetleges arczulatu.

A mint hogy ez idő szerint másképp nem is lehet — s ezért nem mondható igaztalannak fönti hasonlatunk, bármily kemény is különben. Mert valamint a természetben kiszámíthatatlan évmilliárdoknak kellett letünnie miglen földünk oly alakulatot nyert, hogy az embernek szolgálhatott lakóhelyeül: úgy az emberiségnek is roppant fejlődési utat kellett megtennie arra nézve, hogy a bölcelet tudománya kellőleg kiemelkedjék a szellem tengerének hullámozó vergődései közül. És hogy erre nézve a nemzetek fejlődése s rendszerezkedésének minden iránya volt közrehatással: a művelődéstörténelmi tanulmányok mind kétség-telenebbé teszik. Avagy, példára mutatva a sok közül, nem termé-

szetes fejlődésmenet sugallta-e Verulami Baconnak az inductio elvét? S nem volt-e természetes, hogy Anglia legében tudatolá meg ez elvet? Nem az ő fonalát szövük-e tovább Locke, Hobbes s a többi szabad gondolkozók? S nem természetes vala-e, hogy ezen irány Franciaországban lelt sajátságos folytatásra azon materialismusban, mely azért támadá meg az akkori Franciaországgal szervesen együtt fejlett s azon szervezetet szentesítő vallást, hogy e támasztól megfoszsza azon állami rendszert, melynek terhe már tűrhetetlen volt? Ime, a régi hűbéri világból eredő nemesi privilegiumok s a zsarnokságra fajuló királyi souverainitas gátja, ezzel szemben az ipar s kereskedelem fejlődése s a polgárság izmosodása, más részt a hajdan kardcsörtetéssel hatalmas nemesség hitványosodása — mindez nem hatott-e hosszú évek során át oda, hogy természetesnek lássuk ép Franciaországban, akkor és úgy lépni föl a bölceletet, a mint az a nagy forradalmat megelőzőleg történt?

Valóban, a bölcelmet mindenkor a történelem csinálá — mint a hogy a bölcelet is visszahatással volt szülőtalajára. S valamint a valódi nagy nemzeti epopoejákat, melyeknek mintegy bölcelői a műköltők valának, a népek teremtették történelmökkel: úgy teremté a történelem is a bölcelkedést, a szellem e nagy epopoejáját, melynek műköltőiül a rendszerező bölcelők tekinthetők. — A sophistika a görögség lazulásával jár vala karöltve — s vele együtt idézi föl Sokratest s Aristophanest; a kereszténység és a skolastika egymást támogatják; s a criticizmust nem Kant teremti, hanem a Cartesiustól Kantig azon lassanként fejlődő kritikai szellem, mely, ha Kant nincs, valamikor, valahol, valamikép más megtudatolóját szüli annak, a minek kérelhetetlen szükségképpenséggel kell fejlődése utját megtennie! Ritkán hangzott el mélyebbre vágó vaticinium emberi ajkról, mint midőn Herbart azt veté szemére Rousseunak, hogy az ő elve szerint az emberiségnek a cultura előtti természetes állapotra visszamenni annyi volna, mint azután újból megtenni az egyszer már megtett utat. - .

Aligha mondunk tehát újat a gondolkozó fők előtt, ha konstatáljuk, hogy ez idő szerint is a philosophia ügye csak oly nemzet és társadalom kebelében fejleszthető tovább, melynek culturális állapota s helyzete a philosophia jelen fejlettségi foká-

nak substratuma lehet: melyben tehát mint a philosophia talajában reálisan él és hat mindazon tényező és koreszme, melyek legmagasabb kifejezésre a bölceleti eszmékben jutnak. S ha a philosophiát önállóan s nemzetileg művelni nem annyit tesz, mint annak divatos rendszerét elsajátítani, hanem ezzel együtt a philosophia talaját is meghonosítani, sőt a bölcelet ügyét az emberiség javára előbbre vinni: akkor világos, hogy nálunk a bölcelkedés annyira kezdetleges arculatu, a mennyire csaknem minden ponton idegenből kölcsönzött eszmékre fektetvék existenciánk összes rendszerének oszlopai, pillérei, dúcai. Parlamentarismus, törvény előtti egyenlőség, esküdszék, tanügy, igazságügy, közegészségügy, közlekedés, ipar, kereskedés, tudomány s művészet stb. stb. mindez — melyik hogyan — nálunk is van; holmi historiai problémák nálunk is föl-fölvetődnek; sőt eredeti nemzeti tyussal, némi traditiókkal, nemzeti missióval, saját nyelv- s irodalommal stb. szintén dicsekszünk; ámde álljunk meg egy igazi európai világváros közepén s tekintsünk körül, s azután eszméljünk a bennünket körülrajzó életjelenségek hatása alatt: s a honi analog jelenségekkel szemben azonnal észleljük mind több oldalról az eredeti és csinált virág közötti különbséget... Már mindaddig, míg a mai cultur emberiség összes naturellje s habitusa nem a mi tyusunkat absorbeálja hanem mi absorbeálva azt a magyar geniust a kor csúcsára nem emeljük: mindaddig a bölcelet önálló fejlesztésének külső föltételeit nélkülöznünk kellend.

Mi tehát a teendők bölceleti téren, különösen a Magyar Philos. Szemle hasábjain? Oda kell hatnunk, hogy nemzeti geniusunk megóvása, sőt fejlesztése mellett a bölcelet minél előbb kedvező talajt birhasson nemzeti culturánkban. S minthogy ugy valamennyi szaktudománynak, mint általán a társadalom-, élet-, történet- s irodalomnak is megvan a maga bölcelete: e révén mindezekre vissza kell hatnunk philosophálva, a bölcelet foruma elé állítva az őket mozgó koreszméket, s a kérdések tisztázásával irányt jelölve a mi viszonyainkhoz való módosulásuknak. — Csak így fog hatni folyóiratunk minden irányban a magyarságra; így veri föl a riadó vak mélységet szavával, s így fog kívánt virágzásra jutni.

Önként kiviláglik ezek folytán, hogy a Magy. Philos.

Szemle csak úgy pótolandja azon égető szükségét, melynek pótlására hivatalos van, ha a neki megfelelő módon encyklopaedikus jelleget iparkodik ölteni, a bölcelet szorosán vett szakkörén kívül fekvő rokon eszmeköröket is surlódtatva, a nélkül tehát, hogy ama szakkört azért elhanyagolná.

Hangsúlyval mondjuk: neki megfelelő módon legyen encyklopaedikus jellegű a Magy. Philos. Szemle. Azaz: ne úgy tárgyalja egyéb szaktudomány eszmekörének kérdéseit, mint a hogy emez teszi azt saját körén belül, hanem úgy mint a philosophálás anyagát, kritizálva s irányítva. — Ime például nyelvünk, melyben a magyar szellemnek élnie s munkálnia kell, s ime nemzeti philológiánk ügye! Mióta küzd a barbarismusok áradata ellen Nyelvőrünk, s van-e tudományos irodalmi organum, hol e küzdelemre kellő méltánylásra s támogatásra lelne, s részese-e valamely oldalról biztató s irányító támogatásban? Már pedig barbarismusokkal saturált nyelv mellett bajosan teremthet magyar világot polyglott országunkban a nemzeti genius: e nélkül pedig nem lesz magyar bölcelet! — Ime tanügyünk, mely azt se tudja, mit csináljon a bölcelettel, mint az ügyetlen kezdő színész a kezével. Nem a bölcelet szakközlönyét illeti-e e részben a hozzászólás? S nem rokona-e a bölceletnek a paedagogia — e vissza-visszalétesítője a bölcseletet létesítő nemzetnek? — Ime művészeti törekvéseink, zenében, szobrászatban, képzésben, színpadon, költésben. Óvja-e, irányítja-e, fejleszti-e mindezt kellő aesthetikai magaslaton álló kritika? Avagy elégséges erre a napi sajtó hirrovatos vagy belletristikus tereferéje? Nem vérorokona-e az aesthetika a bölceletnek? — És a jogbölceleti, társadalmi, művelődéstörténelmi stb. eszméket nem kellene-e megpendíteni a Magy. Philos. Szemle hasábjain? — S végre mindezek révén nem várjuk-e, hogy a Magy. Philos. Szemle is visszhangot költsön a szakirodalom egyéb organumaiban? . . .

Ezek tudatával tekintve immár a Magy. Philos. Szemle eddigi pályájára, arra eszmélünk, hogy e becses folyóirat a helyett, hogy encyklopaedikus jelleget iparkodott volna a fönti értelemben ölteni, inkább a hasonló nemű külföldi folyóiratok mintájára jobbjára speciális szakszerűségekre törekedett; s míg a philosophia belső eszmekörének surlódtatása által e tudománynak úgy is gyér számu magyar munkásait megosztlatá:

addig a rokon eszmekörök munkásai ugyszólván tudomást is alig vettek róla. Avagy hol vannak azon szakfolyóirataink, melyek hasábjai a Magy. Philos. Szemlével érdemlegesen foglalkoztak volna? * Hol a viszhang az életben s irodalomban, melyet a Magy. Philos. Szemle támasztott? . . . ** És viszont: hányat tisztelünk a philosophia magyar munkásai között olyat, kinek nevével e folyóirat hasábjain eddigelé nem találkozánk? ! ***

E kérdésekre a tényállás a szomorú felelet. S midőn e

* A Szemle 3 évi folyamában megjelent dolgozatok mutatják, hogy folyóiratunk megtett mindent, a mit az adott viszonyok közt, az uttörés első phasisaiban megtennie hatalmában állott. Nem feledkezett meg a t. cikkíró által követelt irányról sem s nem fog megfelelkezni, miként előfizetési felhívásunk mutatja, a jövőben sem. A Szemle mindig kész volt s lesz az óhajtott irányu s tartalmu dolgozatok közlésére; sajnos azonban, hogy e tekintetben nagyon csekély honunkban a szellemi munkásnk száma; — a szerkesztőség pedig nem írhat mindent.

Dr. Buday József.

** Valamely nemzetben, annak életében és irodalmában a böleseleti szellem, műveltség s gondolkozásmód fölköltése nem egy-két év munkája, nem is kizárólag egy tényezőnek, egy folyóiratnak lehet eredménye. Szemlénk megtevé köteleességét; önérzettel hivatkozhatunk 3 évi pályafutására. Buzgólkodtunk s buzdítottunk; lelkesültünk s lelkesítettünk philosophiánk érdekében. — Szemlénk munkatársakat ugyszólván teremtett; igyekezett hű képet nyújtani az európaszerte föltünő böleseleti mozgalmakról; iparkodott fölkeltetni az önálló philosophiai munkálkodást minden szakban. — Nagyrabecsült cikkíró ur vázolta azon politikai s társadalmi tényezőket, mik egy nemzetben a philosophiát föltámasztani, mumiaszerű dermodtságéből uj életre hozni, a bölelő gondolkodás iránt a hajlamot előidézni s általán a philosophia iránt »viszhangot« keltetni hivatvák. S minthogy e tényezők Magyarhonban jobbra hiányoznak még — mi, philosophiánk ügyében, már azt is örvendetesnek tartjuk, hogy a volt szerkesztő, bár sok fáradsággal s küzdéssel, Szemlénket 3 éven át az érdeklődés folytonos növekvése mellett föntartani képes volt s hogy a philosophia iránt az ellenszenv oszladozni kezd nonnkban.

Dr. Buday József.

*** Azok, kiket nagyrabecsült cikkíró ur »a philosophia magyar munkásai közt tisztel« — ígérték ugyan dolgozatokat, de eddig a Szemle nem volt szerencsés tőlük ígért cikkeket közölhetni. — Nagy baj volt az, hogy eddig a Szemle a cziikkkeket nem díjazhatá. A mai korban e körülmény jelzése elég, hogy a fönti kérdésr. t. cikkíró úr önmaga megtalálja a feleletet. (L. »Adatok a Szemle történelméhez.« 1884. 6. füzet.)

Különben t. cikkíró úr fontos elveit lényegileg helyeseljük; egyebekben előfizetési felhívásunkra s jelen füzetünk első cikkére utaljuk a Szemle olvasóközönségét.

Dr. Buday József.

kietlen helyzet signaturáját nyújtjuk, korántsem recriminációból teszszük, — mert hisz a Magy. Philos. Szemle minden eddigi cikkének megvan a maga reális értéke, s eddigi munkásai a kezdet nehézségeivel küzdők minden érdemében osztozkodnak; — hanem csak azért teszszük, hogy az ugyanezeket bizonyára ép ugy, sőt tán jobban megtudató t. szerkesztőség előtt bizonyosságát adjuk e becses folyóirat fölvirágzása iránti érdeklődésünknek.

Azon meggyőződésben mondók el tehát szerény nézeteinket-hogy akár elfogadásra, akár ellenmondásra találандnak, — mind két esetben célt értünk.

Eger.

Dr. Maczki Valér.

A GAZDÁSZAT FOGALMA.

Mult alkalommal megkísértettük volt a társadalom fogalmának megoldásához járulni módszerünk s abból folyó különleges felfogásunk érvényesítése által.

Nem volt nehéz bizonyára egy szakemberre nézve sem álláspontunk lényegét azon felfogásban találni fel: hogy az emberi természet lényegét mi a **céltudat** alapfogalmába helyezzük, hogy mi az ember fogalmát a »**céltudatos lény**« alapszámjében keressük, melynek kiegészítésekép a **föltétel** fogalmába zárjuk, azon lény létezésének nyilvánulásait határozó tényezőket vagyis a természeti világot.

Az ember mint céltudatos lénynek életét és világát megmutattuk a társadalomban, mint a céltudatos ész- és tervszerűség által mozgatott szervezetben, — de nem terjeszkedtünk ki, — a mint az élénkbe szabott módszertani célzatnál fogva nem is terjeszkedhattünk ki, — azon sajátyszerű élet és világ kutatására, melyet a föltétel fogalmában mint folyton ható és mellőzhetlen tényezőt láttunk a társadalom életében.

Rámutattunk azonban azon világ — bár mellőzhetlen és folytonosan számba veendő — mindazonáltal nem föltétlen, hanem csak korlátolt és alárendelt állására és szerepére a társadalom életében.

Rámutattunk arra, hogy a természeti világ nélkülözhetlen föltétele ugyan a lét nyilvánulásának: a létezésnek, de hogy az nem a tiszta lét, mely természeténél fogva feltétlen és változhatlan, holott a természeti világ a föltételeesség és változás képét mutatja.

És mégis azon föltételes és változó világban is csak a föltétlen és változhatlan létnek uralmát kell látnunk, mely uralom, a föltétlen lét és föltételes létezés örök titkot képező kap-

csának: a z e m b e r n e k k ö z r e m ű k ö d é s e á l t a l j u t é r v é n y r e .

Az ember mint céltudatos lény céljainak szolgálatába hozni hivatott a természeti világot, s ez által teljesíti azon k ö z r e m ű k ö d é s t , mely a föltétlen lét uralmának határait folyton kiterjeszti a föltételes létező világában, mely mindinkább nyilvánulásra hozza a föltétlen lét uralmát a természeti világban.

És mi képezi ezen közreműködés utját, módszerét? . . .

Azon kapcsolat felismerése a föltétlen és föltételes, a változhatlan és változó között, — mely a kosmost áthatólag azon határozott egymásutánban jelentkezik, mit természettörvénynek szoktunk nevezni.

Mi az, a mi a föltételes és változó egymásutánját határozza? — a föltétlen és változhatlan, — mi az, a mi a létezés egymásutánját határozza? — a tiszta lét.

Mi lehet tehát a létező egymásutánját meghatározó rendnek lényege? — azon függés meghatározása, mely a föltételest a föltétlenhez fűzi.

Mi tehát az u n . » t e r m é s z e t t ö r v é n y « ? — a létező, a tiszta létből való, függésének rendje.

Mi által lesz tehát a föltétlen lét a föltételes létező feletti uralmának felismerése eszközölve? — A természettörvény megismerése által.

Ezekből folyólag mi képezi az ember közreműködésének lényegét, a föltétlen lét uralma nyilvánulásának kiterjesztésében? — szóval mi az ember közreműködésének módszere? — A természettörvény felismerése által, az öntudatába jutott életcélok uralma alá hozni a létező természeti világot.

A természeti világnak az emberi életcélok szolgálatába való hozatala, a természettörvény felismerése utján: az a mit **gazdaszatnak** szoktunk nevezni; — mi által eljutottunk a modern philosophia problémáinak azon másikához, mely a társadalom fogalmával karöltve, a modern emberiség életének legfőbb létkérdéseit van hivatva megoldáshoz vezetni.

I.

A mi az embert mint céltudatos lényt környékezi, létezésének mindannyi nélkülözhetlen föltételeit szolgáltatja

ugyan, — vagyis az ember kettős psychophysiologikus természetének nyilvánulására, annak létezésére nélkülözhetlen tényező a természeti világ; de az emberi öntudatban élő föltétlen lének érzete, a törekvés a természeti létezés határait keresztül törni: azon benső érzetnek oly működése, mely a természeti világban uralkodó változótól változhatlanhoz, a föltételestől a föltétlenhez vezet.

De a mint megvan egyrészt az emberben a föltétlennek érzete, elmellőzhetlenül és elodázhatlanul jelentkezik másrészt a létezés korlátainak a föltételeknek érzete is.

A természeti létezés korlátainak érzete az emberben: létrehozza a létezés föltételeitől való függésnek érzetét. Ezen függés-érzet neve: szükséglet.

Ezen függésérzet megszüntetésére, annak az emberi öntudatban élő, föltétlen utáni törekvéssel vagyis a céltudattal való egyensulyba hozására, megindul a küzdelem, a soha nem szünetelő harc, melyben a természeti világot az emberi életcélok szolgálatába látjuk kerülni.

És a mily mérvben fejlődik ki az emberiségben, céljainak tudata; a mily mérvben nőnek meg és szaporodnak meg a célok: oly mérvben terjed ki azok uralmi tere is a természeti világban.

Az emberi céltudat kifejlődése, napról napra kiterjeszti az ember uralmának határait a természet felett.

Az ember áll a természet felett; az ember azon lény, a kinek hivatása az öntudatában élő föltétlennak uralmát a föltételes létező felett, nyilvánulásra hozni.

Az emberiség ezen, napjainkban óriási méretekben kifejlődött uralma a természeti világ, annak erői felett: legdicsebb bizonyítéka az emberiség, az ember a természet felett álló természetének.

De másrészt a természettudományok óriási mérvű fejlődése napjainkban: intő jel arra, hogy bár a természet fölött álló is az ember természete, — mindazonáltal nem pusztán »természet feletti« lény az ember, mint az idealismus abstract speculatiója hirdette, hanem hogy az ember a föltétlen lét és föltételes létezés közötti kapcsolatnak örök titkot képező képviselője.

Mi képezi azon küzdelemben az emberi céltudat a természeti világ felett való győzelmének fegyverét? . . . helyesebben módszerét?

Nagyon világos, hogy a természet törvényeinek felismerése. Mi a természettörvény fogalma? — nem más mint a föltételes létező a föltétlen léttől való függésének rendje. Már most ezt fel-fogván világossá lesz, hogy az emberi céltudatnak kifejlődésével, növekedésével: szükségképen kell kifejlődni és növekedni a föltételes létező, a természeti világ függési rendje ismeretének is, vagyis szükségképen kell növekedni a természettörvények megismerésének is. — Az emberi céltudat kifejlődésével párhuzamosan haladt a természet törvényeinek megismerése is; és viszont a természet törvényeinek megismerése, a céltudat fejlődését segítette elő.

Az ember kettős természeténél fogva, az emberi természet működése is kettős; miért is az emberi természet működésének módszere is kettős alakban mozgó: inductiv és deductiv egyszerre. Mi ezen módszert organikus kölcsönhatásnak nevezzük.

Az organikus kölcsönhatás képezi az emberi természet működésének módszertani törvényét.

Ezen törvény világánál értjük csak meg teljesen azt, hogy a céltudat kifejlődése, és a természet törvényeinek megismerése: organikus kölcsönhatásban létesítik s alapítják meg az ember uralmát a természeti világ felett.

II.

Századunk második felének eszmefejlődése, egy gyászos tévedésnek dobta áldozatul a közelmúlt évtizedek nemzedékét, mely tévedés »materialismus« nevezet alatt fogja jövőben a bölcsészet történelmének legsötétebb fejezetét képezni.

Valamint meggyőződésünk szerint, minden tévedésnek szülőanyját a hibás módszer képezi: úgy a jelenkor gyászos tévedésének, a modern materialismusnak szülőanyját is az inductiv módszerben, illetőleg azon módszernek a föltétlen attributumai-val való felruházásában látjuk.

A természettudományok nagy haladását az inductiv módszerben, illetőleg azon módszernek a föltétlen attributumaival való felruházásában látjuk.

A természettudományok nagy haladása az inductiv módszernek oly cultusát létesítette, hogy a megismert természettörvények, vagyis a föltételes létező rendjének alapjául nem tartották szükségesnek a föltétlent kutatni, hanem egyszerűen a természettörvények megismerésének módszerét, az inductiót mondották ki föltétlennek.

Óriási szerep jutott az elmék ezen dispositiója között Darwinnak; az általa felállított »fejlődési elméletnek«!

Ezen »fejlődési elméletet« ragadták meg a szellemek, s nem kutatva a »fejlődés« metaphysikai fogalmát, — hiszen a metaphysika napjainkban proscribált tudomány: — az inductió pusztá módszerét, a »fejlődésnek« mint föltétlen principiumnak kimondásával diszitették fel.

Pedig hát mi az a »fejlődési elv«?

Először is a fejlődés nem is elv, t. i. nem principium, az nem képez létalapelvet!

Mi a »fejlődés«? — az módszertani kifejezése azon folyamatnak, hogy valami, bizonyos határozó befolyás következtében valamivé törekszik átalakulni. Mi tehát a »fejlődés lényege«? — bizonyos határozó befolyás következtében az átalakulásra való törekvés. Melyek ezen folyamatnak főmozzanatai? — a létezés, a változás, és a határoztatás.

Csak a létező jöhet változás alá, mert a tiszta lét változhatlan és csak létező lehet határozotva változásra, — vagyis az átalakulásra való törekvés a természeti világban nem más, mint a föltétlen lét által határozott változása a föltételes létezőnek.

Tehát a »fejlődési elv« is, csak módszertani kifejezése azon tételünknek, hogy a természettörvény nem más, mint a föltételes létező a föltétlen léttől való függésének rendje, a mely rend egymásutánjának módszertani formáját fejlődésnek nevezhetjük.

Épen mivel a fejlődési elmélet a valóság ezen magvát hordja magában: innét annak roppant hatása a szellemekre. Csak is ezen fejlődési elmélet befolyásának tulajdoníthatjuk azt, hogy a szükséglet azon téves fogalma lett korunk gazdaszati elméletének kiindulási pontja, mintha az kifejezése lenne a természettörvénytől való föltétlen függésünknek, s a gazdaszát sem lenne más, mint az embernek a természettörvény rendjén belül való,

annak föltétlenül alárendelt működése, — szóval az nem lenne más, mint »a küzdelem a létért«.

Láttuk föntebb, hogy a »szükséglet« ugyan a föltételes érzetének, a föltételes létezés korlátainak, azon korlátoktól való függésnek érzete, de kimutattuk azt is, hogy ezen korlátok határait keresztül törni: él bennünk a törekvés, él bennünk a föltétlenség érzete, a »c é l t u d a t« — melynek felébredésével és kifejlődésével megindul a küzdelem azon függés megszüntetésére, sőt a föltételes létező rendjének, a természettörvénynek megismerése által, — a természeti világ felett való uralomra is.

Láttuk, hogy a természettörvény nem más, mint a föltételes létező a feltétlen létől való függésének rendje, hogy ezen rend megismerése párhuzamosan halad a bennünk élő céltudatnak fejlődésével, s ezek organikus kölcsönhatása képezi azon küzdelemnek módszerét, mely küzdelem az emberi céltudat győzelmével, annak uralmával a természeti világ felett, végződik.

Az emberi céltudat, az emberi értelem nem azért és arra ismeri meg a természettörvényt, hogy magát annak uralma alá hajtja; — hanem, hogy azon törvények megismeréséből fegyvereket kovácsolhasson magának a természet felett való uralomra!

Az ember élete igen küzdelem, de nem természettörvény rendjén belül végbemenő szükségképeni »küzdelem a létért«, hanem az egy küzdelem a létezésért szemben a természettel; a mely küzdelemnek **nem anyagát**, hanem **alanyát** képezi az ember!

Az ember nem anyaga azon folyamatnak, melyet gazdaszat nevezetbe foglalva, ismerünk, mint a szükséglet megszüntetésére irányuló küzdelmet, — hanem az ember határozó **alanya** azon küzdelemnek.

Az ember a gazdaszati életnek nem egy pusztá tényezője, hanem **határozó alanya**, minek felismerése által eljutottunk a modern gazdaszati elmélet azon óriási fontosságú hézagához, a mely hézag az egész modern oekonomikus theoriára reányomta korunk nagy tévedésének, a materialismusnak bélyegét.

III.

Az embernek mint céltudatos lénynek azon küzdelme, hogy létezésének természeti föltételeit megszerezze s azok megszerzése által azon függés érzetnek, melyet **szükségletnek** neve-

zünk, véget vessen: — az emberi életnek egy oly nagyszerű világát tárja fel előttünk, mely világ élettörvényeit megfigyelés alá vonni, bizonyára a legméltóbb feladatok közé tartozik.

Ha az emberi természet lényegét kellőleg felismertük; ha tisztába jöttünk az iránt, hogy az ember képezi azon titokszerű kapcsolatot lét és létezés, föltétlen és föltételes, szellem és anyag között, a mely kapcsolatnak kifejezését a céltudatos lény fogalmában leljük: nem lesz nehéz megtalálnunk azon világ élettörvényeinek kulcsát is, mely világot gazdaszati élet nevezetbe foglalva ismerünk.

A föltételes létezés korlátai között, de a föltétlen lét érzetétől határozotatva élő lényként, áll az ember a természeti világ közepette.

A feltétlennek érzete, s a feltételes korlátainak befolyása: azon két hatalom, melyek az emberi élet örök conflictusait felidéznek; s az embert folytonos küzdelemre utalván, a benne rejlő örök kifejtésére kényszerítik.

Ez az emberi élet örök tragédiája, melyben azonban nem az örök fatum rabigájában görnyedező, s az ellene való fellázadásának büntetéseként az anyagi létezés sziklájához lánczolt Prometheus az ember, kinek máját a nyomor és inség keselyűi marczangolják; — de a modern Smithianismus és Malthusianismus elméletének »termelője« vagy »fogyasztója« sem, ki a verseny és piac »kereslet és kínálat« — s a népesedési »törvénynek« (?) tehetetlen rabja; — hanem a folytonosan küzdő, s bár egyes egyéneiben a természet elementaris hatalmainak áldozatul eső, — de nemének egészében, nemzedékről nemzedékre a természeti világ erői felett folytonos győzelmeket arató, uralmának határait folyton kiterjesztő tragikus hős az ember!

Az emberben élő céltudat, a természeti világ határozó alanyává avatja az embert, ki mint ilyen létezésének föltételeit öntudatosan vivja ki a természet elementaris hatalmaitól: még pedig nem a természet rendjének vak szolgálatát, hanem a természeti rend erőinek saját céljai szolgálatába vonása által.

A természeti rend erőit, mint a feltételes létező életének nyilvánulásait, két fő nyilvánulási formában látjuk jelentkezni, mely formákat erő és anyag nevezettel jelöljünk meg.

Mi képezi ezen két nyilvánulási forma életének lényegét? — az, hogy ezen két nyilvánulás képezi a természeti rend élet-törvényének, a föltételes létező a feltétlen léttől való függésének kifejezését.

A föltétlen lét kifejezése föltételesben, annak általa határozott egymásutánjában: az erő fogalmát nyújtja, — mig azon szervezet, melyben a föltétlen lét által határozott föltételes létező egymásutánja nyilvánul: a nyagnak nevezzük.

Röviden, a föltétlen lét által való határozás kifejezője a a föltételes létezőben: az erő; — a határoztatás kifejezője illetőleg annak szerve: az anyag.

Épen mivel a föltétlen lét általi határozásnak kifejezése az erő; azért képviseli ez az állandót a folytonos változásban mozgó föltételes létező világában. — Itt rejlik korunk nagy tévedésének kútforrása is, a határozás módszertani folyamatát a föltétlen attributumával felruházva: az erő örökkévalóságát proclamálni, s annak örökösen változó szervét az anyagot is, a határoztatás módszertani processusának, a fejlődésnek föltétlen renddé való emelése által, örökké valónak mondani ki.

Mi felismervén a természeti világ s a természettörvény lényegét, mint a föltétlen léttől határozott föltételes létező rendjét: ezen rend életének két nyilvánulásában, az erőben és anyagban sem láthatunk mást, mint a föltételes létező életének két módszertani formáját, a határozás és határoztatás methodikus processusát; s az erő és anyag örökkévalóságának proclamációját a modern materialismus által, ugyanazon — az inductiv módszer túlságos cultusából származó — tévedésnek kell kimondanunk, mint azt a »fejlődési elv« tárgyalásánál fentebb tettük.

A természettudományok roppant mérvű fölemelkedése, azok túlcsapongó cultusa, az abstract metaphysikai speculatiót háttérbe szorítván, sőt proscibálván a közvélemény piaczn — ép úgy fölöslegesnek tartották az elmék az erő és anyag metaphysikai fogalmát tisztázni, miként azt a »fejlődési elv« tárgyalásánál fentebb láttuk, — s legkényelmesebb megoldásnak látták: az erő és anyag örökkévalóságának proclamációját által, a természeti rend erőit ruházni fel a föltétlenség attributumával,

Világos lesz már most az, hogy az ember, mint a föltétlen-

és föltételesnek kapcsolatát képviselő céltudatos lény, azon küzdelemben, létezésének föltételeit vivni ki a természeti világgal szemben, annak erőt, az »erőt és anyagot« vonja első sorban szolgálatába.

Az ember mint határozó alany azon működése, hogy a természeti rend erőt, az erőt és anyagot szolgálatába vonja: a gazdaszat fogalmát adja, — ezen működés eredménye pedig a termelés fogalmához vezet.

A gazdaszat fogalmát tehát az embernek mint határozó alanynak azon működése képezi, az erőt és anyagot céljainak szolgálatába vonni.

Miezen működés lényege? — az embernek mint céltudatos lénynek azon határozó cselekvősége: létezésének, folytonosan fejlődő céltudata által megismert föltételeit szerezni meg az őt környező természeti világ két nyilvánulásának, az erőnek és anyagnak meghódításában.

Ezen meghódítás folyamata két alapfogalomnak nyújt életet, még pedig: az erő meghódításának alanyi folyamata, a munka fogalmát szüli meg annak eszközeivel a »szerszám-mal« és a »géppel« együtt, — míg az anyag meghódításának tárgyi processusa a termelés fogalmának ad életet.

IV.

A gazdaszat fogalmaként az embernek mint céltudatos lénynek azon határozó cselekvőségét nyertük, létezésének — folytonosan fejlődő céltudata által megismert föltételeit szerezni meg, az őt környező természeti világ két nyilvánulásának, az erőnek és anyagnak meghódításában.

Ezen fogalomból látjuk, hogy a folytonosan fejlődő céltudat azon határozó tényező, mely az emberi létezés illetőleg fejlődés megfelelő föltételeit ismeri fel a természeti világban; miből világos következményt képez az, hogy az emberi céltudat fejlődésének fokozataival párhuzamosan halad a gazdaszati világ fejlődése.

A céltudat fejlődésének fokozatai szabják meg a gazdaszat fejlődésének fokozatait is, úgy hogy a gazdaszati világ élettörvényének kulcsát szintegy képezi az emberi természet, az annak

lényegként felismert céltudat: miként azt a társadalom fogalmának genetikus kifejtésében láttuk.

Valamint a társadalom fogalmának fejtegetésénél az ember konkrét létezéséből indultunk ki, melyet fenn kell tartani és fejleszteni s ez által megnyertük az első életcélt a nemfentartást, mint a társadalmi céltudat keletkezésének első formáját: úgy a gazdaszat fogalmának kifejtésénél is, mi csak a konkrét létező embert, kettős természetének egészében vehetjük kiindulási pontul, s már itt jeleznünk kell azon mélyreható végzetes tévelyt a modern oekonomikus theoriában, hogy az nem a konkrét emberrel, hanem egy abstract nem létező fictioval operál, melyet »termelő«-nek, »fogyasztó«-nak stb. nevez el, s ezen kiindulási pontból gyártja azután azon »törvényeket«, melyek Smith Adám, Malthus, Ricardo neveivel kapcsolatban szerepelnek mint uralkodó fictiok a modern gazdaszati elméletben.

Az ember kettős természetéből folyólag, létezésének fentartására és fejlesztésére a nemfentartás képezi az első föltételt, mely föltételt a természeti világ két nyilvánulásának, az erőnek és anyagnak első meghódításával kell az embernek megszerezni, t. i. a nemző erő és anyag meghódításával.

Az erő és anyag ezen első meghódítása már szükségképen követeli két emberi lénynek egyesülését.

Ezen két lény a férfi és a nő, kiknek organikus kölcsönhatása s kiknek azon legbensőbb — mindennapos volta daczára legtitokszerűbb — motivumokból származó kapcsolata, melyet szerelemnek nevezünk, — létesíti az első társadalmi testet, a családot, az emberi élet ezen mikrokosmosát.

Szomoru kötelességet teljesítünk, midőn az ember azon legfontosabb s szükségképen legszentebb functioját, korunk elaljasodott eszmeáramlata ellenében kell megvédenünk, mely azt nem az ember mint határozó alany uralma alatt álló szent functionak, — hanem a természeti erő azon szükségképeni nyilvánulásának mondja, melynek csak rabja lehet az ember, de nem öntudatos ura!

Ezen aljas materialismus ellen tiltakozik az emberi nem erkölcsi méltósága, tiltakozik minden nemes lélek indulatja!

Rendszerünk értelmében világos a megoldás, hogy az ember mint határozó alany, a nemfentartás megismert céljának szolgálatába hajtja, a család társadalmi formájában, a természeti propagatív erőt. Tehát a család társadalmi formája képezi azon első testet, melyben a konkrét létező ember jelentkezik, mely formában történik azon küzdelem kezdete is, létezésének föltételeit szerezni meg a természeti világgal szemben. A konkrét ember a család társadalmi formájában leli meg létezésének első természeti föltételeit is az anya által nyújtott első táplálékban és ápolásban, az atya mint a család feje által nyújtott alimentatióban.

Itt tűnik ki az ember természetének lényegileg társadalmi jellege. Az ember még csak tisztán természetileg, physiologiaiilag sem létezhetik a társadalmi szervezetek, a fejlődést garantirózó intézményein, első sorban a család társadalmi intézményén kívül. Annál kevésbbé lehetséges ennek folytán az, hogy az ember a család társadalmi formája nélkül, fölvehesse a természeti világgal szemben azon nagy küzdelmet, melyet gazdaszat neve alatt ismerünk.

A család mint első formája a társadalmi és gazdaszati életnek, szintugy első formája a társadalmi céltudat életének, melynek teremtő ereje képezi annak alapját, fejlődésének és fentartásának garantiáját. A társadalmi céltudat első nyilvánulása: a nemfentartás céljának tudata, képezi az első fegyvert, a természeti világgal szemben megszerezni a nemfentartásnak, az emberi test physiologiai természete által követelt föltételeit. Ezen föltételeket a tápanyag képezi. A tápanyagszerzés képezi a család gazdaszati életének első functioját. Ezen functio, konkrét egészében szemlélve: feltárja előttünk kicsiben a gazdaszati élet egész világát.

A családfő, a férfi az, ki áthatva és vezetette azon céltől, nemének fentartását küzdeni ki a természeti világtól: küzdelemre hívja ki a természeti világ két nyilvánulását, az erőt és anyagot, s az erőt a munka fegyverével meghódítva, az anyagot hozza uralma alá s azt a tápanyag »termelésére« kényszeríti.

De a természet »anyaga« nem termel kész táplálékot az ember számára — vagy csak igen korlátolt mérvben (gyümölcs). A termelt dolgot a táplálás céljának szolgálatára alkalmassá, a táplálásra jóvá kell tenni, — s ime a gazdaszati élet egy új fogalmát, a jav vagy jószág fogalmát nyertük meg.

Azon foglalatosság, mely a termelt dolgot jószággá, vagyis az emberi életcélnak (táplálásnak) szolgálatára alkalmassá tenni iparkodik: ismét egy új fogalmat szül, t. i. az ipar fogalmát.

Miután azon foglalatosságot rendesen nemcsak maga a családfő teljesíti, hanem annak teljesítését a családtagokra is reá-bizza, a család tagjai közt is szétosztja: ezen folyamat ismét a »munkafelosztás« fogalmához vezet. Ezen megosztott munkateljesítést azonban ismét egyesíteni és rendezni kell, hogy egységes vagyis egy határozott cél (táplálék) szolgálatára alkalmas jószág létesülhessen: a mi a munka egyesítés fogalmát nyújtja.

A mint a legvilágosabb logikai és módszertani követelményt képezi, hogy a munkafelosztás a munkaegyesítésben találja megfelelő kiegészítését: szintugy találja ezen két fogalom, a munkaszervezet fogalmában magasabb egységét.

De ezen logikai és módszertani követelmény még két nagy elvet zár magába, mely elv a család társadalmi fogalmával születik meg egyidejüleg: ezen két elv a tekintély és a traditio.

A családban — mint fentebb láttuk — a családfő az, ki a munka szétosztója, tehát szükségképen annak egyesítője és szervezője is — vagyis a tekintély elvének képviselője a család gazdaszati életében: — a családfő az, ki ezen tekintély gyakorlásában tanítója, élőszóbeli gyakorlati tanítója és vezetője azon foglalatosságoknak, melyeket a munka és ipar fogalmaiba zártunk volt — tehát a családfő a traditioinak is élő közege.

Miáltal megnyertük a családnak, mint tekintély és traditio elvei alapján élő gazdaszati intézménynek fogalmát, mely intézménynek hivatása a concret ember első küzdelmében a természeti világgal szemben, — szolgáltatni a tekintély és traditio vezetésében és tanításában: a gazdaszati élet első iskoláját, s ez által a jövő siker és győzelemnek garantiáját.

S ez által elértünk a moder oekonomikus theoria azon nagy tévelyéhez, mely az abstract embert az individuumot véve kiindulási pontul a gazdaszati életben, ezt állítja szembe a természeti világ elementaris hatalmaival, — az abstract embert az izolált individuumot utalja a küzdelemre szemben az egész gazdaszati világgal, melyből a tekintélyt és traditiot kiküszöbölven:

annak életét nem egy organikus fejlődéssé, nem a társadalmi tekintély és társadalmi traditio által vezetett és organizált küzdterévé az emberiségnek szemben a természeti világgal, — hanem egy szervezetlen vad harcra teszi, melyben csak a leg-erősebbeknek jut győzelem; a gyengébb milliói pedig csak reménynélküli gladiatorai a modern gazdasági élet arénájának, kiktől — maró ironiaként az »önsegegy«-re utalva őket, még azt kívánja a modern hatalmak szolgáltaiban működő gazdasági elmélet: hogy a gyengék azon milliói a modern világ Caesarjai, a »börzekirályok« előtt meghajolva kiáltásuk egyhangú »önmeztagadással«: »Morituri te salutant«!...

De a modern emberiség fejlődése túlhaladta már az antik világ gladiatorainak lélektani álláspontját, — s az egységes hadsereggé szervezkedő munkásvilág hadoszlopainak első hadi mozdulatai: vésztiósló morajjal töltik be a modern világot... a modern oekonomikus liberalismus által elvetett »önsegegy« magva nem sejtett vészthozó gyümölcsöket hozott: — a modern emberiség két nagy ellenséges táborra oszlik.

S ezen mindkét tábor egyértelműleg veti el a tekintély és a traditio alapelveit: az egyik a »szabadság« másik az »egyenlőség« zászlaja alatt kelvén harcra az abstract ember, az individuum jogaiért!

Mind a két tábor egy közös nagy tévelynek uralma alatt áll, t. i. az abstract embernek, az izolált individuumnak kiindulási pontul való vétele által; az emberi természet lényegének teljes félreismerése — materialismus — a konkrét ember, annak természetéből eredő tényezők: a társadalmi céltudat, annak társadalmi formái, valamint ezen formák életét vezérlő tekintélynek és traditioinak ignorálása és megvetése által.

Rendszerünk értelmében világos a megoldás — a mint azt föntebb láttuk.

(Folytatás következik.)

Bars-Szentkeresztben.

Dr. Kiss Mihály
szolgabíró.

É R T E S I T Ő .

Outlines of Psychology with special reference to the theory of Education by James Sully P. p. XXIV. 711. London: Longmans, Green et Co. 1884.

Író 14 fejezetben tárgyalja a psychológiát és minden fejezetnek végén kifejti, miképen alkalmazhatók a fejezetben mondottak a nevelésre; ez utóbbi fejtegetések az előbb mondottaknak egy más szempontból való ismételései.

Dicséreten kell kezdenem az ismertetést, mert e munkáról phrasis nélkül elmondhatjuk, hogy a mai kor tudományának színvonalán áll. Németországban, Franciaországban, Angliában vagy Olaszországban történt legyen valami önálló kutatás, a szerző azt felhasználja és tanával összeilleszteni iparkodik. Hogy az író a psycho-physika és physiologia eredményeit méltatja; hogy a subjectiv, objectiv és a genetikai módszerek előnyeit és fogyatkozásait behatóan tárgyalja, jó oldalait felhasználja s hogy leginkább a subjectiv és a genetikai módszerrel él: emlitenem sem kell.

Az egyes fejezeteknek tartalma a következő: I. a psychologia tárgya, feladata és módszere; II. a szellemi tevékenység és föltételei; III. a szellemi fejlődés; IV. a figyelem. Minthogy a figyelemnél ész, érzelem és akarat különösen összehat: ez némileg a bevezető egyetemes résznek záró pontját képezi. A figyelem tanát a szerző különösen nagy gonddal tárgyalja. Ezután áttér az intelligentia tünetjeinek vizsgálatára. V. érzéki benyomások (sensations); VI. észrevételek. VII. visszaidéző képzelő tehetőség (emlékező tehetőség); VIII. szerkesztő képzelő tehetőség (phantasia); IX. fogalomképződés; X. itélet és okvetés (reasoning). A négy utolsó fejezet az érzelmeket, vágyakat és akaratot tárgyalja.

Szerző módszere az, hogy előleges vizsgálat után, a psychologiai elemi alkotó részeket keresi fel, és azoknak mindinkább növekedő s tartalmasabbá levő összeszövéséből alkotja a megnőtt ember illető psychologiai képződményét. Lássunk egy példát. Először kikeresi mindazon tapintatási elemeket, melyeket térképzetünkben feltalálhatni, továbbá a térképzetnek mind

azon elemeit, melyeket az egy szemmel való látás nyújt; áttér azokra, melyeket a két szemmel való együttes látás nyújt, és mind ezen elemekből alkotja véglegesen a térképzetet. Ilyen elemzések után kifejti az illető pszichológiai képzet, vagy képződmények növéstét és fejlődését.

Jellemző, hogy szerző, ki annyi gondot fordít a figyelem tüneményeinek kifejlésére, egy más fontos pszichológiai kérdést, az öntudatot, tüzetesen nem tárgyalja. Talán attól félt-e, hogy ez metaphisikai vizsgálatokba fogja bonyolítani? Meglehet, hogy ennek oka a következő volt: Azt mondja t. i. hogy a pszichologia feladata a szellemi tüneményeket osztályozni, létrejövetelüknek törvényeit megállapítani, és kimutatni a mint egyszerű lelki állapotok összeszövéséből a bonyolultak válnak; midőn tehát ő a pszichológiát ezen három pont szerint kidolgozta és a pszichologia feladatának ezt tartotta, meglehet, hogy szerző, nem találta kellő helyet hová illeszse az öntudatra vonatkozó tüzetes vizsgálatokat.

A fogalmakról, itéletekről és okvetésekről szóló részekben szerző kikerülni törekedett azon veszedelem következményeit, mely a fentebbi kérdések pszichológiai és logikai szempontból való tárgyalását össze szokta zavarni. Ő kimutatni iparkodik azt, hogy a leggyyszerűbb és legbonyolultabb szellemi operatióban a megkülönböztetés és az azonosságoknak felismerése képezi a gondolkodásnak lényegét. »Phinking may be roughly defined as a going over, sorting, and arranging the store of particular cognitions gained by sense-perception and retained by memory. Like the simpler forms of cognitions it consists in discrimination and assimilation, in detecting differences and agreements«. 331. l. (A gondolkodás nagyjában úgy határozható meg, hogy az egy recapitulatioja, osztályozása és rendbehuzása azon részletes ismeretek halmazának, melyeket érzéki észrevételek segítségével nyertünk és emlékezetünkben megtartottunk. A mint a megismerésnek egyszerűbb alakjai úgy ez is megkülönböztetésekben és assimilatióban vagyis abban áll, hogy különbségeket és megegyezéseket fedezzünk fel.)

Az intelligentia tüneményeinek megmagyarázása a pszichológiának könnyebb részét képezi. Sokkal nagyobbak a nehézségek, ha az érzelmeket tárgyalni akarjuk. »Bi feeling is meant any states of consciousness which is pleasurable or painful . . . Every feeling is either pleasurable or painful, agreeable or disagreeable, in some degree«. (Feeling alatt értjük az öntudatnak azon állapotait, melyek kedvesek vagy fájdalmasak, . . . minden érzelem némileg vagy kedves, vagy fájdalmas, vagy kellemes vagy kellemetlen.) Ebből három dolog világos: 1. A feeling = states of mind; 2. a »feeling« kellemes vagy kellemetlen; 3. indifferens »feeling«-et, mint azok több pszichológiában

előfordulnak, író nem ismer. Az érzelmek tárgyalásának módja az, hogy szerző előbb vizsgálja, mint fokozhatja, akadályozhatja az érzelmet mind élénkségben mind tartósságában; hogy továbbá vizsgálja miképen szövődnek az egyszerűbb érzelmek, hogy magasabb rendű érzelmeket alkossanak. Hogy ő ez utóbbi feladatot véglegesen meg nem oldhatja, mindenki előtt, ki a mai psychologia fejlettségét ismeri, világos. Végre kellően méltatja azt a kérdést, hogy az érzelmek külső physiologiai nyilatkozása milyen.

Különös nehézséggel jár azon feladatnak megfejtése, miképen osztassanak be az érzelmek. Szerző maga e nehézségeket kellően méltatja. (479. k. l.) Beosztása tehát nem is olyan, hogy minden érzelmet magában foglaljon és hogy minden érzelem annyira határozott helyre jusson, hogy máshová nem volna elhelyezhető. Ő az érzelmeknek három csoportját különbözteti meg: First of all come what may be called the Individual or Personal Emotions. By these are meant those emotions which are confined to the individual, depending on some special personal experience or relation to an object. . . . (Félelem, harag, levertség és ellenkezője stb.) In the second place we have the Sympathetic Feelings. By these are meant participations in others' pleasurable or painful experiences, and Kindliness benevolence of disposition generally. . . .

In the third place we have a group of highly complex feelings known as Sentiments, such as patriotism, the feeling for nature, for humanity. . . . (Az első csoportot azon érzelmek alkotják, melyeket egyéni vagy személyi érzelmeknek nevezhetünk. Ezek alatt oly érzelmek értetnek, melyek az egyénre szorítóknak, minthogy valamely specialis személyi tapasztalatra vonatkoznak vagy annak viszonyára egy bizonyos tárgyhoz. . . . A második helyen vannak a sympathikus érzelmek. Ezek alatt értjük a résztvevést, másoknak kedves, vagy fájdalmas tapasztalásain és a jellemnek kegyességét vagy jóindulatát általában. A harmadik helyen van a fölötte bonyolult érzelmek csoportja u. m. a hazafiság, a természet iránti vonzalom, a humanitás.) Sully nézete az, hogy általában, de csakis általában véve az érzelmek olyan sorban fejlődnek mind az egyes emberben, mind a társadalomban, a mint ő az érzelmek rendjeit egymásután itt felsorolta. Természetes, hogy oly jeles psychologus, mint milyen Sully behatóan és finom tapintattal tárgyalja az akaratoknak tünetnyeit; módszere szerint, előbb az egyszerűbb akarati tünetek tárgyalatnak, aztán a bonyolultabbak, a fejlődésnek későbbi képződményei. Először vizsgálja a szerző a vágyat és annak viszonyát az érzelmekhez és az értelemhez. Azután vizsgálja az akarati legprimitívebb nyilvánulását: Unprompted or Random Movements, Reflex Movements, Instinctiv Movements, azután tér csak át az öntudatos akarati tünetnyek fejlődésének magyarázatára.

Ez esetben nagyjában Alex. Bain nyomdokain jár. A mozgás psychologicé való tárgyalása után áttér a megszokásra (habit). Csak ezután vizsgálja át a magaviseletre (conduct), a motivumokra, a megfontolásra és az akaratnak legkésőbbi és legbonyolultabb nyilvánulására, a jellemre vonatkozó mozzanatokot.

A tartalomnak ezen közléséből látja az olvasó, hogy Sully az általános psychológiát tárgyalja; a rendkívüli lelki tüneményeknek vizsgálatát és a népek psychológiájának tárgyalását másra bizza. De ezen általános psychológiában is kellően méltányolja alkalom adtával a társadalmi tényezőket és arról is meg van győződve, hogy az ősöknek lelki tulajdonságai átszármaznak az utódokra és azoknak lelki életét befolyásolják.

A könyvnek tartalma oly magas; a szerző oly körültekintő, hogy a könyvnek lefordítása irodalmunkra, mely a l a p o s psychologiai művekben nem éppen gazdag, valóságos nyereség lenne. Nem jelenthetnék-e az meg az Akadémia könyvkiadó vállalatában? Sully nem olyan író, hogy a tudós társaság szegényt vallana vele.

Budapest.

Lechner László.

II. »Indítvány a gyermek munkahajlamának, képességeinek kipuhatólása s megjelölése iránt«. Irta dr. Gerlóczy Gyula műegyetemi tanár.

Szorgalmas nemzetgazdaságtani írónk, kinek »Alkalmazott észjogtan,« »Értekezés a nemzetgazdaságtan jelentőségéről és hasznáról,« »A technikai műveltség közgazdasági jelentősége,« »A munkamegosztás társadalmi s közgazdasági jelentősége,« »A fényűzés,« »Természeti jogtan és »A nemzetgazdaság alaptana« c. munkái közkézen forognak, — fönt jelzett kis munkájában egy fontos paedagogiai kérdést tárgyal. »A magán, mint a közgazdasági életben nagy horderővel s hatással bír, az ember természeti hajlamainak, s tehetségeinknek megfelelő pályaválasztás. Ettől függ, hogy egyebet ne említsek az egyéni, mint nemzeti munkaerő kellő kifejlődése, termékenysége (productivitása) és bizonyos irányban a foglalkozások között szükséges egyensúlynak megvalósítása is. Az életpályának vagy foglalkozásnak választása azonban a népesség legnagyobb részénél, különösen pedig alacsony műveltségű néposztálynál, majd a véletlentől, majd a szülők indokolatlan tetszésétől, elhatározásától függ, maga a gyermek természetserűleg már koránál teljes önelhatározási képessége hiányánál fogva mindig alárendelt s többnyire mint eszköz szerepel. Az élet ily helyzetében a szegény és műveletlen szülőkre nézve, — kikkél a foglalkozásnak megválasztásához a helyes érzék szinte hiányzik — valódi áldásként hatna, ha ezen elhatározásában az iskola segédkezet nyujtana, biztos adatok alapján

É R T E S I T Ő .

Outlines of Psychology with special reference to the theory of Education by James Sully P. p. XXIV. 711. London: Longmans, Green et Co. 1884.

Író 14 fejezetben tárgyalja a psychológiát és minden fejezetnek végén kifejti, miképen alkalmazhatók a fejezetben mondottak a nevelésre; ez utóbbi fejtegetések az előbb mondottaknak egy más szempontból való ismételései.

Dicséreten kell kezdenem az ismertetést, mert e munkáról phrasis nélkül elmondhatjuk, hogy a mai kor tudományának színvonalán áll. Németországban, Franciaországban, Angliában vagy Olaszországban történt legyen valami önálló kutatás, a szerző azt felhasználja és tanával összeilleszteni iparkodik. Hogy az író a psycho-physika és physiologia eredményeit méltatja; hogy a subjectiv, objectiv és a genetikai módszerek előnyeit és fogyatkozásait behatóan tárgyalja, jó oldalait felhasználja s hogy leginkább a subjectiv és a genetikai módszerrel él: emlitenem sem kell.

Az egyes fejezeteknek tartalma a következő: I. a psychologia tárgya, feladata és módszere; II. a szellemi tevékenység és föltételei; III. a szellemi fejlődés; IV. a figyelem. Minthogy a figyelemnél ész, érzelem és akarat különösen összehat: ez némileg a bevezető egyetemes résznek záró pontját képezi. A figyelem tanát a szerző különösen nagy gonddal tárgyalja. Ezután áttér az intelligentia tüneményeinek vizsgálatára. V. érzéki benyomások (sensetions); VI. észrevételek. VII. visszaidéző képzelő tehetség (emlékező tehetség); VIII. szerkesztő képzelő tehetség (phantasia); IX. fogalomképződés; X. itélet és okvetés (reasoning). A négy utolsó fejezet az érzelmeket, vágyakat és akaratot tárgyalja.

Szerző módszere az, hogy előleges vizsgálat után, a psychologiai elemi alkotó részeket keresi fel, és azoknak mindinkább növekedő s tartalmasabbá levő összeszövéséből alkotja a megnőtt ember illető psychologiai képződményét. Lássunk egy példát. Először kikeresi mindazon tapintatási elemeket, melyeket térképzetünkben feltalálhatni, továbbá a térképzetnek mind

azon elemeit, melyeket az egy szemmel való látás nyújt; áttér azokra, melyeket a két szemmel való együttes látás nyújt, és mind ezen elemekből alkotja véglegesen a térképzetet. Ilyen elemzések után kifejti az illető pszichológiai képzet, vagy képződ-mények növést és fejlődését.

Jellemző, hogy szerző, ki annyi gondot fordít a figyelem tüneményeinek kifejlésére, egy más fontos pszichológiai kérdést, az öntudatot, tüzetesen nem tárgyalja. Talán attól félt-e, hogy ez metaphisikai vizsgálatokba fogja bonyolítani? Meglehet, hogy ennek oka a következő volt: Azt mondja t. i. hogy a pszichologia feladata a szellemi tüneményeket osztályozni, létrejövetelüknek törvényeit megállapítani, és kimutatni a mint egyszerű lelki állapotok összeszővéséből a bonyolultak válnak; midőn tehát ő a pszichológiát ezen három pont szerint kidolgozta és a pszichologia feladatának ezt tartotta, meglehet, hogy szerző, nem találta kellő helyet hová illeszse az öntudatra vonatkozó tüzetes vizsgálatokat.

A fogalmakról, itéletekről és okvetésekről szóló részekben szerző kikerülni törekedett azon veszedelem következményeit, mely a fentebbi kérdések pszichológiai és logikai szempontból való tárgyalását össze szokta zavarni. Ő kimutatni iparkodik azt, hogy a leg-gyszerűbb és legbonyolultabb szellemi operatióban a megkülönböztetés és az azonosságoknak felismerése képezi a gondolkodásnak lényegét. »Phinking may be roughly defined as a going over, sorting, and arranging the store of particular cognitions gained by sense-perception and retained by memory. Like the simpler forms of cognitions it consists in discrimination and assimilation, in detecting differences and agreements«. 331. l. (A gondolkodás nagyjában úgy határozható meg, hogy az egy recapitulatiója, osztályozása és rendbehuzása azon részletes ismeretek halmazának, melyeket érzéki észrevételek segítségével nyertünk és emlékezetünkben megtartottunk. A mint a megismerésnek egyszerűbb alakjai úgy ez is megkülönböztetésekben és assimilatióban vagyis abban áll, hogy különbségeket és megegyezéseket fedezzünk fel.)

Az intelligentia tüneményeinek megmagyarázása a pszichológiának könnyebb részét képezi. Sokkal nagyobbak a nehézségek, ha az érzelmeket tárgyalni akarjuk. »Bi feeling is meant any states of consciousness which is pleasurable or painful . . . Every feeling is either pleasurable or painful, agreeable or disagreeable, in some degree«. (Feeling alatt értjük az öntudatnak azon állapotait, melyek kedvesek vagy fájdalmasak, . . . minden érzelem némileg vagy kedves, vagy fájdalmas, vagy kellemes vagy kellemetlen.) Ebből három dolog világos: 1. A feeling = states of mind; 2. a »feeling« kellemes vagy kellemetlen; 3. indifferens »feeling«-et, mint azok több pszichológiában

előfordulnak, író nem ismer. Az érzelmek tárgyalásának módja az, hogy szerző előbb vizsgálja, mint fokozhatja, akadályozhatja az érzelmet mind élénkségben mind tartósságában; hogy továbbá vizsgálja miképen szövődnek az egyszerűbb érzelmek, hogy magasabb rendű érzelmeket alkossanak. Hogy ő ez utóbbi feladatot véglegesen meg nem oldhatja, mindenki előtt, ki a mai psychologia fejlettségét ismeri, világos. Végre kellően méltatja azt a kérdést, hogy az érzelmek külső physiologiai nyilatkozása milyen.

Különös nehézséggel jár azon feladatnak megfejtése, miképen osztassanak be az érzelmek. Szerző maga e nehézségeket kellően méltatja. (479. k. l.) Beosztása tehát nem is olyan, hogy minden érzelmet magában foglaljon és hogy minden érzelmennyira határozott helyre jusson, hogy máshová nem volna elhelyezhető. Ő az érzelmeknek három csoportját különbözteti meg: First of all come what may be called the Individual or Personal Emotions. By these are meant those emotions which are confined to the individual, depending on some special personal experience or relation to an object. . . . (Félelem, harag, levertség és ellenkezője stb.) In the second place we have the Sympathetic Feelings. By these are meant participations in others' pleasurable or painful experiences, and Kindliness benevolence of disposition generally. . . .

In the third place we have a group of highly complex feelings known as Sentiments, such as patriotism, the feeling for nature, for humanity. . . . (Az első csoportot azon érzelmek alkotják, melyeket egyéni vagy személyi érzelmeknek nevezhetünk. Ezek alatt oly érzelmek értetnek, melyek az egyénre szorítkoznak, minthogy valamely specialis személyi tapasztalatra vonatkoznak vagy annak viszonyára egy bizonyos tárgyhoz. . . . A második helyen vannak a sympathikus érzelmek. Ezek alatt értjük a résztvevést, másoknak kedves, vagy fájdalmas tapasztalásain és a jellemnek kegyességét vagy jóindulatát általában. A harmadik helyen van a fölötte bonyolult érzelmek csoportja u. m. a hazafiság, a természet iránti vonzalom, a humanitás.) Sully nézete az, hogy általában, de csakis általában véve az érzelmek olyan sorban fejlődnek mind az egyes emberben, mind a társadalomban, a mint ő az érzelmek rendjeit egymásután itt felsorolta. Természetes, hogy oly jeles psychologus, mint milyen Sully behatóan és finom tapintattal tárgyalja az akaratok tünetnyeit; módszere szerint, előbb az egyszerűbb akarati tünetek tárgyalatnak, aztán a bonyolultabbak, a fejlődésnek későbbi képződményei. Először vizsgálja a szerző a vágyat és annak viszonyát az érzelmekhez és az értelemhez. Azután vizsgálja az akarati legprimitívebb nyilvánulását: Unprompted or Random Movements, Reflex Movements, Instinctiv Movements, azután tér csak át az öntudatos akarati tünetnyek fejlődésének magyarázatára.

Ez esetben nagyjában Alex. Bain nyomdokain jár. A mozgás psychologicé való tárgyalása után áttér a megszokásra (habit). Csak ezután vizsgálja át a magaviseletre (conduct), a motivumokra, a megfontolásra és az akaratnak legkésőbbi és legbonyolultabb nyilvánulására, a jellemre vonatkozó mozzanatokot.

A tartalomnak ezen közléséből látja az olvasó, hogy Sully az általános psychológiát tárgyalja; a rendkívüli lelki tüneményeknek vizsgálatát és a népek psychológiájának tárgyalását másra bizza. De ezen általános psychológiában is kellően méltányolja alkalom adtával a társadalmi tényezőket és arról is meg van győződve, hogy az ősöknek lelki tulajdonságai átszármanak az utódokra és azoknak lelki életét befolyásolják.

A könyvnek tartalma oly magas; a szerző oly körültekintő, hogy a könyvnek lefordítása irodalmunkra, mely a l a p o s psychologiai művekben nem éppen gazdag, valóságos nyereség lenne. Nem jelenthetnék-e az meg az Akadémia könyvkiadó vállalatában? Sully nem olyan író, hogy a tudós társaság szegényt vallana vele.

Budapest.

Lechner László.

II. »Indítvány a gyermek munkahajlamának, képességeinek kipuhatólása s megjelölése iránt«. Irta dr. Gerlóczy Gyula műegyetemi tanár.

Szorgalmas nemzetgazdaságtani írónk, kinek »Alkalmazott észjogtan,« »Értekezés a nemzetgazdaságtan jelentőségéről és hasznáról,« »A technikai műveltség közzgazdasági jelentősége,« »A munkamegosztás társadalmi s közzgazdasági jelentősége,« »A fényűzés,« »Természeti jogtan és »A nemzetgazdaság alaptana« c. munkái közzkézen forognak,— fönt jelzett kis munkájában egy fontos paedagogiai kérdést tárgyal. »A magán, mint a közzgazdasági életben nagy horderővel s hatással bir, az ember természeti hajlamainak, s tehetségeinknek megfelelő pályaválasztás. Ettől függ, hogy egyebet ne említsek az egyéni, mint nemzeti munkaerő kellő kifejlődése, termékenységé (productivitása) és bizonyos irányban a foglalkozások közzt szükséges egyensúlynak megvalósítása is. Az életpályának vagy foglalkozásnak választása azonban a népesség legnagyobb részénél, különösen pedig alacsony műveltségű néposztálynál, majd a véletlentől, majd a szülők indokolatlan tetszésétől, elhatározásától függ, maga a gyermek természetserűleg már koránál teljes önelhatározási képessége hiányánál fogva mindig alárendelt s többnyire mint eszköz szerepel. Az élet ily helyzetében a szegény és műveletlen szülökre nézve, — kikkél a foglalkozásnak megválasztásához a helyes érzék szinte hiányzik — valódi áldásként hatna, ha ezen elhatározásában az iskola segédkezet nyujtana, biztos adatok alapján

jó tanácsot adna különösen az iránt, hogy a gyermek természeti hajlamánál, tehetségeinél, egészben képességénél fogva, a szellemi (tudományos, művészi), vagy anyagiabb életpályára (mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi) s mily főágra alkalmasabb?

Meggyőződésem szerint, az iskola — mely nem csak oktató, hanem nevelő intézet is — egy bizonyos határig megbecsülhetlen szolgálatot tenne, sőt köteles is tenni azért, hogy a tanító figyelmét a gyermek oktatásán, előmenetelén, erkölcsi magaviseletén és szorgalmán kívül még az egészben tapasztalt képességre is kiterjeszti és időszakonként, különösen a havi értesítő-többen kellő alakban megjelöli, kezdve a 3-ik elemi osztálytól fel felé legalább a 12-ik—15-ik évig vagy a meddig az iskola befolyása az illető kiskorú gyermekre terjed. Ma a nép legnagyobb részének nehéz anyagi helyzetében és nagy elfoglaltatásában, a néptanító — a gyermekkel naponként és évenként át foglalkozás alapján — inkább hivatott a gyermek hajlama s képessége iránt tájékoztatólag nyilatkozni, mint a szülők legnagyobb része«. Így szól szerző műve első részében; a 2-ban a munkahajlamot alkotó főbb tehetségek megjelölésére concret javaslatokat hoz fel. A 3-ik részben indítványa ellen tehető netaláni észrevételeket cáfolja.

Ajánljuk a szakemberek figyelmébe.

III. Az országos közoktatási tanács a reáliskolák tantervéhez részletes utasításokat dolgozott ki. A tanács e javaslata még megerősítésre vár és nem lesz érdektelen, Szemlénk hasábjain szélesebb körben is megismertetni a javaslatnak azon részét, mely a bölcséleti előtan tantervére vonatkozik. Ajánljuk a szakemberek figyelmébe. A reáliskolák tanterve a bölcsészeti előtant illetőleg így szól: »Bölcsészeti előtan. Cél: A benső tapasztalat közönséges tényeinek áttekintése és a gondolkodás törvényeinek s módszereinek ismertetése, főtekintettel a bizonyító s feltaláló gondolatmenetre.

VIII. osztály, hetenként 3 óra. A psychologia és logika elemei. A testi és lelki élet különbsége. A lelki jelenségek főbb csoportjai. Az érzelmi fejlődés. A logikai formák. A tudományok fölosztása és a főbb módszerek.« Az »Utasítások« idevonatkozó része pedig a következő:

A philosophia előkészítő tanításának kettős feladata van. Első sorban áll a közmiveltség oly szükséges elemeinek összefoglaló áttekintése, melyek ismertető megvilágítására a különböző iskolai tanulmányok folyamában bőséges alkalom nyílik, a nélkül azonban, hogy valamely tárgy körében azok megfelelő összefűzéséről gondoskodni lehetne.

Ezek az elemek alkotják a középiskolai psychologiai és logikai tanítás tulajdonképeni anyagát.

A lelki élet legtöbb jelenségeivel főképen az irodalmi tanítás útján ismerkedik meg a tanuló. — Az olvasmányok tárgyalásában a lelki mozgalmak figyelembevétele elkerülhetetlen, és azonfelül különös gond is fordítandó arra, hogy a pszichológiai jelenségekre vonatkozó kifejezések körül a növendék lehetőleg gazdag, biztos, világosan megismert szókincsre tegyen szert.

Némely lelki tüneménycsoport tüzetesebb tárgyalására egyes-nesen utal a stylistikai, rhetorikai és poetikai oktatás szüksége, minthogy az írói előadás sajátosságain csakis úgy érthetők meg, ha a lelki életre utalunk, mely bennök nyilvánul. Valóságos lelki életképek egybeállítására utal végre a nagyobb irodalmi művek taglalása, a szereplők jellemének vázolásában, a cselekvények fejlődésének feltüntetésében. Hasonló módon kénytelen különösen az elméleti nyelvtani tanítás, már a grammatika fokán, de még inkább a stylistikai s rhetorikai tanításban a logikai gondolkodás alakjait figyelembe venni, legalább konkrét eseteken a meghatározás követelményeire, a helyes felosztás módjaira, a bizonyító eljárások különféleségeire rámutatni és érvényességök föltételeit méltatni. A matematikai és természettudományi tanítás sem mulaszthatja el, értelmi nevelő hatásának kockázatát nélkül, hogy a gondolkodás menetét külön föl ne tüntesse, a módszer magát meg ne világítsa, mely fejtegetéseiben érvényesül s általános értékű eredményekhez vezet.

Az ily módon nyert okulást, a konkrét példáktól eltekintve, mintegy általánosítani és amennyire e fokon lehet, rendszerező tárgyalás által biztosítani, ez a philosophia propaedeutikának első tiszte, hogy ezzel az összes iskolai tanítás értelmi hatását fokozza és biztosítsa.

A második feladata, mely különben az előbbivel szoros kapcsolatban tartandó, a philosophiai érdeklődés keltése, azon problémák felé fordítva a figyelmet, melyek minden tudományos világfelfogás alapjait illetik. Így a lelki jelenségek fejtegetésében, pl. az észrevétel tényezőinek taglalásában, alkalom nyílik, a subjectív idealismus ellenében az okokra utalni, melyeken az objectív világ létezésében való hitünk alapul; majd az értelmi fejlődés menetének vázolásában, valamint a logikai formák s módszerek méltatásánál szóba kerülhetnek a skepticismus állításaival szemben a tudományos meggyőződés kriteriumai, fogalmainak s általában gondolkodásunk viszonya a valósághoz, magasabb eszméink eredete és hasonlók az ismeret elméletét érintő kérdések.

Megjegyzendő azonban, hogy ez előkészítő tanítás nem annyira ezen problémák végleges megoldását tarthatja szem előtt, minthogy ez csupán a philosophia rendszeres egészében volna elérhető, mint inkább a kérdések fontosságának és nehézségének kiemelését. A tanár belátására kell bízni, hogy a tárgyalásban a

különböző álláspontok jellemzésére magából a philosophiának történetéből mennyit közölhet.

A tanítás módjára nézve a tárgy feladatából következik, hogy legfontosabb körülménynek kell tekinteni a fejtegetéseknek a többi tanulmányokkal való szoros kapcsolatát.

A legszükségesebb segédeszköz e tekintetben egy gazdag példatár, az iskolai tanszakok különféle ágaiból gyűjtve, mely a tárgyalásnak részint kiinduló pontjául adatokat nyújt, részint begyakorlására anyagot szolgáltat.

A pszichologiai elmélkedés, a mennyiben a közönséges, mindennapi jelenségekre vonatkozik, felhasználhatja ugyan a köztapasztalatot, de érdeken nyerni fog, ha minél bővebben felhasználja magában a nyelvben, szólásmódokban, közmondásokban s még inkább az irodalmi remekekben, főleg az iskolai olvasmányokban ajánlkozó adatokat.

Főleg a logika tárgyalásában fontos szem előtt tartani, hogy az elvont formális viszonyok felvilágosítására valóban érdemes ismeretek az iskolai tananyagnak kiválóbb részletei, szolgáltatassák a példákat.

A tanítás menetére nézve szintén a feladat szabja meg a rendszeres tárgyalást; és magától érthető, hogy magának a rendszernek, melyben haladunk, okadatolása, a tárgyalás menetének igazolása épen leglényegesebb része a feladatnak.

Iskoláinkban eddigelé a propaedeutikus tanításra, az eredményeket összefoglaló tankönyvek szolgálták, s a tanár munkássága nagobbára a szöveg bővebb magyarázatára szorított; kérdés, vajjon nem volna-e ajánlatosabb a fejtegetések alapjául kiválóbb philosophusok műveiből alkalmas, a rendszer folyamán haladó szemelvényeket venni, s azokat, megértésök s megvitatásuk, valamint a szerzett iskolai tapasztalatokkal való egybevetésök útján felhasználni a tanulók értelmi munkásságának nevelésére.

A tananyag részleteire nézve maga a kitűzött óraszám, nemkülönben a tanterv is ráutal, hogy a pszichológiának s logikának leglényegesebb elemeire kell szorítkozni.

De azonfelül a középiskolai tanítás álláspontja is óva int, hogy fejtegetésünkben csak a világosan megállapítható, a controversiát lehetőleg kizáró tényeket tartsuk szem előtt.

Ez álláspontról a lélektan túlnyomóan leíró természetű lesz, s nem annyira a lelki jelenségek genetikus magyarázatát, nem keletkezésök törvényeit fogja nyújthatni, mint inkább egy könnyen felfogható, szembeötlő felosztás alapján az egyes jelenségcsoportoknak ismertetését. — A pszichologiai törvények közül csupán a legáltalánosabbakat fogja kiemelni, melyek a lelki élet legközönségesebb tényeiben is feltűntethetők, minők pl. az emlékezet, a képzetek visszaidézése azok társulása alapján.

Főképen tartózkodni kell a lelki jelenségek olynemű tárgyalásától, mely törvénytörések magyarázatát akár a tanulók előtt ismeretlen physiologiai tényekben, akár a lélek lényegének valamely metaphisikai meghatározásában keresné.

Hasonló módon óvakodni fog a logikai fejtegetés a logikai formáknak dialektikus levezetésétől, s habár súlyt kell fektetni a gondolkodás formáinak és eljárás módjainak kapcsolatára, a mit összességökben egymást kiegészítve, segédeszközei a tudományos kutatásnak, a középiskola fokán el kell tekinteni attól, hogy akár a reális világ szervezetéből, akár a gondolkodás tényének természetéből ép ezen empirikus úton talált formák folynak.

Minél inkább megbarátkoznak növendékeink magukkal a lelki élet jelenségeivel és a gondolkodó elme eljárás módjaival, mint valóságos empirikus tényekkel, annál biztosabban készülnek elő az igaz philosophiai tanulmányhoz, mely csak arra törekedhetik, hogy a pontosan igazolható tényeket megértesse, nem pedig, hogy a tapasztalaton erőszakot téve, új tényeket alkosson.

A tanács javaslatának bevezető részében az »Utasítások« vezérelveit fejtegetve, ugyancsak a bölcséleti előtanra vonatkozólag így szól: »A bölcsészeti előtanhoz irt magyarazatok utmutatást nyujtanak a lelki élet, a gondolkodási törvények és a tudományos módszerek ismertetésének tárgyalásához. Nem magasabb philosophiai fejtegetésekre czéloznak, melyek a középiskolai oktatás körét meghaladják, mert a bölcsészetre szánt idő, valamint a kijelölt tananyag, csak bevezetésül szolgálhatnak a bölcsészettudományhoz. De fontos a középiskolai oktatás teljességének szempontjából, különösen a logikai törvények ismerete, mely az önnállóságra törekvő ifju gondolatmenetének biztos szabályt szolgáltat.«

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

Philosophische Monatshefte. Unter Mitwirkung v. Dr. F. Ascherson redigirt und herausgegeben von C. Schaarschmidt. XX. Band 1884.

IV. V. füzetben 3 értekezéssel találkozunk. Az elsőben maga a szerkesztő Schaarschmidt ur értekezik »Zur Widerlegung des Determinismus« címe alatt. Kifejti, hogy az emberi szabadság négyféle 1) testi, 2) értelmi, 3) természeti vagy önkény, mely szerint az ember többféle indokok közt tetszése szerint választhat, 4) erkölcsi szabadság, mely soha nem tekinthető meglévő, természeti állapotnak, hanem mindig csak az erkölcsi törekvés ideáljaként. — Ezután kifejti a determinismus tételét »mely szerint nincs akaratszabad-

Ez esetben nagyjában Alex. Bain nyomdokain jár. A mozgás psychologicé való tárgyalása után áttér a megszokásra (habit). Csak ezután vizsgálja át a magaviseletre (conduct), a motivumokra, a megfontolásra és az akaratnak legkésőbbi és legbonyolultabb nyilvánulására, a jellemre vonatkozó mozzanatokot.

A tartalomnak ezen közléséből látja az olvasó, hogy Sully az általános psychológiát tárgyalja; a rendkívüli lelki tüneményeknek vizsgálatát és a népek psychológiájának tárgyalását másra bizza. De ezen általános psychológiában is kellően méltányolja alkalom adtával a társadalmi tényezőket és arról is meg van győződve, hogy az ősöknek lelki tulajdonságai átszármaznak az utódokra és azoknak lelki életét befolyásolják.

A könyvnek tartalma oly magas; a szerző oly körültekintő, hogy a könyvnek lefordítása irodalmunkra, mely a l a p o s psychologiai művekben nem éppen gazdag, valóságos nyereség lenne. Nem jelenthetnék-e az meg az Akadémia könyvkiadó vállalatában? Sully nem olyan író, hogy a tudós társaság szegényt vallana vele.

Budapest.

Lechner László.

II. »Indítvány a gyermek munkahajlamának, képességeinek kipuhatólása s megjelölése iránt«. Irta dr. Gerlóczy Gyula műegyetemi tanár.

Szorgalmas nemzetgazdaságtani írónk, kinek »Alkalmazott észjogtan,« »Értekezés a nemzetgazdaságtan jelentőségéről és hasznáról,« »A technikai műveltség közgazdasági jelentősége,« »A munkamegosztás társadalmi s közgazdasági jelentősége,« »A fényűzés,« »Természeti jogtan és »A nemzetgazdaság alaptana« c. munkái közkezen forognak,— fönt jelzett kis munkájában egy fontos paedagogiai kérdést tárgyal. »A magán, mint a közgazdasági életben nagy horderővel s hatással bír, az ember természeti hajlamainak, s tehetségeinknek megfelelő pályaválasztás. Ettől függ, hogy egyebet ne említsek az egyéni, mint nemzeti munkaerő kellő kifejlődése, termékenysége (productivitása) és bizonyos irányban a foglalkozások között szükséges egyensúlynak megvalósítása is. Az életpályának vagy foglalkozásnak választása azonban a népesség legnagyobb részénél, különösen pedig alacsony műveltségű néposztálynál, majd a véletlentől, majd a szülők indokolatlan tetszésétől, elhatározásától függ, maga a gyermek természetserűleg már koránál teljes önelhatározási képessége hiányánál fogva mindig alárendelt s többnyire mint eszköz szerepel. Az élet ily helyzetében a szegény és műveletlen szülőkre nézve, — kikkél a foglalkozásnak megválasztásához a helyes érzék szinte hiányzik — valódi áldásként hatna, ha ezen elhatározásában az iskola segédkezet nyujtana, biztos adatok alapján

jó tanácsot adna különösen az iránt, hogy a gyermek természeti hajlamánál, tehetségeinél, egészben képességénél fogva, a szellemi (tudományos, művészi), vagy anyagiabb életpályára (mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi) s mily főágra alkalmasabb?

Meggyőződésem szerint, az iskola — mely nem csak oktató, hanem nevelő intézet is — egy bizonyos határig megbecsülhetlen szolgálatot tenne, sőt köteles is tenni azért, hogy a tanító figyelmét a gyermek oktatásán, előmenetelén, erkölcsi magaviseletén és szorgalmán kívül még az egészben tapasztalt képességre is kiterjeszti és időszakonként, különösen a havi értesítő-többségben kellő alakban megjelöli, kezdve a 3-ik elemi osztálytól fel felé legalább a 12-ik—15-ik évig vagy a meddig az iskola befolyása az illető kiskorú gyermekre terjed. Ma a nép legnagyobb részének nehéz anyagi helyzetében és nagy elfoglaltatásában, a néptanító — a gyermekkel naponként és évenként át foglalkozás alapján — inkább hivatott a gyermek hajlama s képessége iránt tájékoztatólag nyilatkozni, mint a szülők legnagyobb része. Így szól szerző műve első részében; a 2-ban a munkahajlamot alkotó főbb tehetségek megjelölésére konkrét javaslatokat hoz fel. A 3-ik részben indítványa ellen tehető netaláni észrevételeket cáfolja.

Ajánljuk a szakemberek figyelmébe.

III. Az országos közoktatási tanács a reáliskolák tantervéhez részletes utasításokat dolgozott ki. A tanács e javaslata még megerősítésre vár és nem lesz érdektelen, Szemlénk hasábjain szélesebb körben is megismertetni a javaslatnak azon részét, mely a bölcséleti előtan tantervére vonatkozik. Ajánljuk a szakemberek figyelmébe. A reáliskolák tanterve a bölcsészeti előtant illetőleg így szól: »Bölcsészeti előtan. Cél: A benső tapasztalat közönséges tényeinek áttekintése és a gondolkodás törvényeinek s módszereinek ismertetése, főtekintettel a bizonyító s feltaláló gondolatmenetre.

VIII. osztály, hetenként 3 óra. A psychologia és logika elemei. A testi és lelki élet különbsége. A lelki jelenségek főbb csoportjai. Az érzelmi fejlődés. A logikai formák. A tudományok fölosztása és a főbb módszerek.« Az »Utasítások« idevonatkozó része pedig a következő:

A philosophia előkészítő tanításának kettős feladata van. Első sorban áll a közmiveltség oly szükséges elemeinek összefoglaló áttekintése, melyek ismertető megvilágítására a különböző iskolai tanulmányok folyamában bőséges alkalom nyílik, a nélkül azonban, hogy valamely tárgy körében azok megfelelő összefűzéséről gondoskodni lehetne.

Ezek az elemek alkotják a középiskolai psychologiai és logikai tanítás tulajdonképeni anyagát.

A lelki élet legtöbb jelenségeivel főképen az irodalmi tanítás útján ismerkedik meg a tanuló. — Az olvasmányok tárgyalásában a lelki mozgalmak figyelembevétele elkerülhetetlen, és azonfelül különös gond is fordítandó arra, hogy a pszichológiai jelenségekre vonatkozó kifejezések körül a növendék lehetőleg gazdag, biztos, világosan megismert szókincsre tegyen szert.

Némely lelki tüneménycsoport tüzetesebb tárgyalására egyesesen utal a stylistikai, rhetorikai és poetikai oktatás szüksége, minthogy az írói előadás sajátosságain csakis úgy érthetők meg, ha a lelki életre utalunk, mely bennök nyilvánul. Valóságos lelki életképek egybeállítására utal végre a nagyobb irodalmi művek taglalása, a szereplők jellemének vázolásában, a cselekvények fejlődésének feltüntetésében. Hasonló módon kénytelen különösen az elméleti nyelvtani tanítás, már a grammatika fokán, de még inkább a stylistikai s rhetorikai tanításban a logikai gondolkodás alakjait figyelembe venni, legalább konkrét eseteken a meghatározás követelményeire, a helyes felosztás módjaira, a bizonyító eljárások különféleségeire rámutatni és érvényességök föltételeit méltatni. A matematikai és természettudományi tanítás sem mulaszthatja el, értelmi nevelő hatásának kockázatát nélkül, hogy a gondolkodás menetét külön föl ne tüntesse, a módszer magát meg ne világítsa, mely fejtegetéseiben érvényesül s általános értékű eredményekhez vezet.

Az ily módon nyert okulást, a konkrét példáktól eltekintve, mintegy általánosítani és amennyire e fokon lehet, rendszerező tárgyalás által biztosítani, ez a philosophia propaedeutikának első tiszte, hogy ezzel az összes iskolai tanítás értelmi hatását fokozza és biztosítsa.

A második feladata, mely különben az előbbivel szoros kapcsolatban tartandó, a philosophiai érdeklődés keltése, azon problémák felé fordítva a figyelmet, melyek minden tudományos világfelfogás alapjait illetik. Így a lelki jelenségek fejtegetésében, pl. az észrevétel tényezőinek taglalásában, alkalom nyílik, a subjectív idealismus ellenében az okokra utalni, melyeken az objectív világ létezésében való hitünk alapul; majd az értelmi fejlődés menetének vázolásában, valamint a logikai formák s módszerek méltatásánál szóba kerülhetnek a skepticismus állításaival szemben a tudományos meggyőződés kriteriumai, fogalmainak s általában gondolkodásunk viszonya a valósághoz, magasabb eszméink eredete és hasonlók az ismeret elméletét érintő kérdések.

Megjegyzendő azonban, hogy ez előkészítő tanítás nem annyira ezen problémák végleges megoldását tarthatja szem előtt, minthogy ez csupán a philosophia rendszeres egészében volna elérhető, mint inkább a kérdések fontosságának és nehézségének kiemelését. A tanár belátására kell bízni, hogy a tárgyalásban a

különböző álláspontok jellemzésére magából a philosophiának történetéből mennyit közölhet.

A tanítás módjára nézve a tárgy feladatából következik, hogy legfontosabb körülménynek kell tekinteni a fejtegetéseknek a többi tanulmányokkal való szoros kapcsolatát.

A legszükségesebb segédeszköz e tekintetben egy gazdag példatár, az iskolai tanszakok különféle ágaiból gyűjtve, mely a tárgyalásnak részint kiinduló pontjául adatokat nyújt, részint begyakorlására anyagot szolgáltat.

A pszichologiai elmélkedés, a mennyiben a közönséges, mindennapi jelenségekre vonatkozik, felhasználhatja ugyan a köztapasztalatot, de érdeken nyerni fog, ha minél bővebben felhasználja magában a nyelvben, szólásmódokban, közmondásokban s még inkább az irodalmi remekekben, főleg az iskolai olvasmányokban ajánlkozó adatokat.

Főleg a logika tárgyalásában fontos szem előtt tartani, hogy az elvont formális viszonyok felvilágosítására valóban érdemes ismeretek az iskolai tananyagnak kiválóbb részletei, szolgáltatassák a példákat.

A tanítás menetére nézve szintén a feladat szabja meg a rendszeres tárgyalást; és magától érthető, hogy magának a rendszernek, melyben haladunk, okadatolása, a tárgyalás menetének igazolása épen leglényegesebb része a feladatnak.

Iskoláinkban eddigelé a propaedeutikus tanításra, az eredményeket összefoglaló tankönyvek szolgálták, s a tanár munkássága nagobbára a szöveg bővebb magyarázatára szorított; kérdés, vajjon nem volna-e ajánlatosabb a fejtegetések alapjául kiválóbb philosophusok műveiből alkalmas, a rendszer folyamán haladó szemelvényeket venni, s azokat, megértésök s megvitatásuk, valamint a szerzett iskolai tapasztalatokkal való egybevetésök útján felhasználni a tanulók értelmi munkásságának nevelésére.

A tananyag részleteire nézve maga a kitűzött óraszám, nemkülönben a tanterv is ráutal, hogy a pszichológiának s logikának leglényegesebb elemeire kell szorítkozni.

De azonfelül a középiskolai tanítás álláspontja is óva int, hogy fejtegetésünkben csak a világosan megállapítható, a controversiát lehetőleg kizáró tényeket tartsuk szem előtt.

Ez álláspontról a lélektan túlnyomóan leíró természetű lesz, s nem annyira a lelki jelenségek genetikus magyarázatát, nem keletkezésök törvényeit fogja nyújthatni, mint inkább egy könnyen felfogható, szembeötlő felosztás alapján az egyes jelenségcsoportoknak ismertetését. — A pszichologiai törvények közül csupán a legáltalánosabbakat fogja kiemelni, melyek a lelki élet legközönségesebb tényeiben is feltűntethetők, minők pl. az emlékezet, a képzetek visszaidézése azok társulása alapján.

Főképen tartózkodni kell a lelki jelenségek olynemű tárgyalásától, mely törvényszerűségek magyarázatát akár a tanulók előtt ismeretlen physiologiai tényekben, akár a lélek lényegének valamely metaphisikai meghatározásában keresné.

Hasonló módon óvakodni fog a logikai fejtegetés a logikai formáknak dialektikus levezetésétől, s habár súlyt kell fektetni a gondolkodás formáinak és eljárás módjainak kapcsolatára, a mit összességökben egymást kiegészítve, segédeszközei a tudományos kutatásnak, a középiskola fokán el kell tekinteni attól, hogy akár a reális világ szervezetéből, akár a gondolkodás tényének természetéből ép ezen empirikus úton talált formák folynak.

Minél inkább megbarátkoznak növendékeink magukkal a lelki élet jelenségeivel és a gondolkodó elme eljárás módjaival, mint valóságos empirikus tényekkel, annál biztosabban készülnek elő az igaz philosophiai tanulmányhoz, mely csak arra törekedhetik, hogy a pontosan igazolható tényeket megértesse, nem pedig, hogy a tapasztalaton erőszakot téve, új tényeket alkosson.

A tanács javaslatának bevezető részében az »Utasítások« vezérelveit fejtegetve, ugyancsak a bölcséleti előtanra vonatkozólag így szól: »A bölcsészeti előtanhoz irt magyarázatok utmutatást nyújtanak a lelki élet, a gondolkodási törvények és a tudományos módszerek ismertetésének tárgyalásához. Nem magasabb philosophiai fejtegetésekre czéloznak, melyek a középiskolai oktatás körét meghaladják, mert a bölcsészetre szánt idő, valamint a kijelölt tananyag, csak bevezetésül szolgálhatnak a bölcsészettudományhoz. De fontos a középiskolai oktatás teljességének szempontjából, különösen a logikai törvények ismerete, mely az önnállóságra törekvő ifju gondolatmenetének biztos szabályt szolgáltat.«

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

Philosophische Monatshefte. Unter Mitwirkung v. Dr. F. Ascherson redigirt und herausgegeben von C. Schaarschmidt. XX. Band 1884.

IV. V. füzetben 3 értekezéssel találkozunk. Az elsőben maga a szerkesztő Schaarschmidt ur értekezik »Zur Widerlegung des Determinismus« címe alatt. Kifejti, hogy az emberi szabadság négyféle 1) testi, 2) értelmi, 3) természeti vagy önkény, mely szerint az ember többféle indokok közt tetszése szerint választhat, 4) erkölcsi szabadság, mely soha nem tekinthető meglévő, természeti állapotnak, hanem mindig csak az erkölcsi törekvés ideáljaként. — Ezután kifejti a determinismus tételét »mely szerint nincs akaratszabad-

Főképen tartózkodni kell a lelki jelenségek olynemű tárgyalásától, mely törvénytörések magyarázatát akár a tanulók előtt ismeretlen physiologiai tényekben, akár a lélek lényegének valamely metaphisikai meghatározásában keresné.

Hasonló módon óvakodni fog a logikai fejtegetés a logikai formáknak dialektikus levezetésétől, s habár súlyt kell fektetni a gondolkodás formáinak és eljárás módjainak kapcsolatára, a mit összességökben egymást kiegészítve, segédeszközei a tudományos kutatásnak, a középiskola fokán el kell tekinteni attól, hogy akár a reális világ szervezetéből, akár a gondolkodás tényének természetéből ép ezen empirikus úton talált formák folynak.

Minél inkább megbarátkoznak növendékeink magukkal a lelki élet jelenségeivel és a gondolkodó elme eljárás módjaival, mint valóságos empirikus tényekkel, annál biztosabban készülnek elő az igaz philosophiai tanulmányhoz, mely csak arra törekedhetik, hogy a pontosan igazolható tényeket megértesse, nem pedig, hogy a tapasztalaton erőszakot téve, új tényeket alkosson.

A tanács javaslatának bevezető részében az »Utasítások« vezérelveit fejtegetve, ugyancsak a bölcséleti előtanra vonatkozólag így szól: »A bölcsészeti előtanhoz irt magyarazatok utmutatást nyujtanak a lelki élet, a gondolkodási törvények és a tudományos módszerek ismertetésének tárgyalásához. Nem magasabb philosophiai fejtegetésekre czéloznak, melyek a középiskolai oktatás körét meghaladják, mert a bölcsészetre szánt idő, valamint a kijelölt tananyag, csak bevezetésül szolgálhatnak a bölcsészettudományhoz. De fontos a középiskolai oktatás teljességének szempontjából, különösen a logikai törvények ismerete, mely az önnállóságra törekvő ifju gondolatmenetének biztos szabályt szolgáltat.«

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

Philosophische Monatshefte. Unter Mitwirkung v. Dr. F. Ascherson redigirt und herausgegeben von C. Schaarschmidt. XX. Band 1884.

IV. V. füzetben 3 értekezéssel találkozunk. Az elsőben maga a szerkesztő Schaarschmidt ur értekezik »Zur Widerlegung des Determinismus« címe alatt. Kifejti, hogy az emberi szabadság négyféle 1) testi, 2) értelmi, 3) természeti vagy önkény, mely szerint az ember többféle indokok közt tetszése szerint választhat, 4) erkölcsi szabadság, mely soha nem tekinthető meglévő, természeti állapotnak, hanem mindig csak az erkölcsi törekvés ideáljaként. — Ezután kifejti a determinismus tételét »mely szerint nincs akaratszabad-

ság, mivel mind okilag történik s így az emberi karakter velünk születik, sőt az Isten mindentudósága is mellette szól a determinismushoz. Ehhez járulnak a statistika által igazolt törvényszerűség a bűntények és az erkölcsös cselekedetek előtünésében. A z i n d e t e r m i n i s m u s ellenben a maga tételét kivált azzal támogatja, hogy az ember cselekedetei nem ok nélküliek, hanem magában az emberben rejlik okuk, mivel ő maga határozza el magát cselekvésre; szól az indeterminismus mellett az erkölcsi felelősség érzete is, mely mint lelkiismeretünk azt mondja nekünk: »tenned kell, azért teheted is.« — Ha e két nézetet összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy a determinismus csupán elméleti, az indeterminismus pedig gyakorlati indokokból indul ki. Amaz az okság egyetemességére hivatkozik, emez az erkölcsi felelősség tényéből indul ki. — A legelső volna tehát azon kísérlet, hogy a két véleményt egyeztessük. Kérdés tehát, mennyire állhat meg a felelősség az oktörvény mellett? A felelősség pedig kétféle: erkölcsi és jogi. A jogi megegyezhetnék az oksággal; de az erkölcsi felelősséget összeegyeztetni az oktörvény kényszerűségével csupa sophistika. Az egyeztetés ilyen meghiusulása folytán csak az egyik vagy a másik tétel elfogadása lehetséges. Már pedig a determinismus arra támaszkodik, hogy mivel a cselekvés a multban szükségképen okilag előhozott volt, az épen olyan a jövőre nézve is. Az emberi belső azonban a külső mechanizmussal össze sem hasonlítható; mert minden elhatározásnál az én a döntő s annyiban minden jövő cselekedetünk ezen éntől van okozva vagyis magunktól és így szabad. A determinismus erre az én karakterének változhatatlanságára hivatkozik; de az én nem változhatatlan, hanem saját öntudatunk bizonyossága szerint összehasonlítja az indokokat vagyis választ köztük. Ezen oknál fogva »az akarat szabadsága azon kulcs, mely az embernek az érzéki világot, az erkölcsi rendet és az isten országát megnyitja, s ily módon a tulajdonkéni emberi lény három alapösztönének: az ismerő, az erkölcsi s a vallási ösztönnek kifejlést s kielégítést szerez.« Ennek bebizonyítását későbbi munkának tartja fen a szerző.

Dr. J u l i u s N a t h a n »V o r s t e l l e n, F ü h l e n, W o l l e n« cím alatt a három tehetséget elismerő lélektan mellett szól s polemizál az ellenkező lélektanok ellen.

E. K ö n i g. »E i n i g e G e d a n k e n f ü r K a n t ' s A e s t h e t i k g e g e n E m p i r i s m u s u n d R e a l i s m u s«. Kiindul azon tételből, hogy a tiszta ész bírálata azon problema megfejtésére törekszik: »mikép lehetségesek az apriori synthetikus ismeretek«; a T. É. B. ilyen ismeretek letelét előre felteszi, míg J. Stuart Mill a mathem. tételeket tapasztalatból nyerteknek állítja. König először ügyesen polemizál Stuart Mill ellen s aztán pártját fogja Kantnak a lélektan ellen, mondván, hogy a lélektan ilyen Millféle elméletet támogathat, illusztrálhat ugyan, — de bizonyítani soha sem fogja. Ezzel König helyesen megtette a különbséget lélektani és ismeretelméleti módszer és állítás között.

Ismertetve vannak: Dr. K. K r o m a n (kopenhageni egyetemi tanár) műve: U n s e r e N a t u r e r k e n n t n i s s. Beiträge zu einer Theorie der Mathematik und Physik. Deutsch von Dr. R. v. Fischer-Berger. Kopenh.

Andr. Fred. Höst. a. d. 1833. Dr. Kurd Lasswitz. Die Lehre Kant's von der Idealität des Raumes und der Zeit im Zus. h. mit seiner Kritik des Erkennens. Allg. verständig dargestellt. Berlin, Weidmann. 1883. E mű miatt szerzője a hamburgi Classen A.-tól azzal vádoltatott, hogy Albr. Krause művén »Populäre Darstellung der Kritik der reinen Vernunft« — »ocsmány plagiumot« követett el. Erre következett egy ilyen vádat visszautasító nyilatkozat Lasswitztól »An Herrn Classen« s ennek felelete a Grenzboten 20. számában (1883). De a »tudomány elfogulatlan képviselői« Classen mellett nem szólaltak fel, mint pl. Kuno Fischer is, kinek véleménye szerint »a jelzett helyek tartalma és terjedelme nem elegendő arra, hogy az egész mű ellen a plagium vádját megállapítsanak. Én ezt már azért sem tartom indokoltnak, mivel azon hiányokon és tévedéseken kívül, melyek Lasswitz és Krause műveiben közösek, az első iratának oly előnyei vannak, melyek a másokban hiányzanak.« — Louis Ferri. La psychologie de l'association depuis Hobbes jusqu' à nos jours (histoire et critique). Paris. Germer Baillière et Cie. 1883. Ezen mű 3 részből áll: 1) szól a kezdetleges jelzésekről Hobbes, Lotze és Berkeley tanaiban; részletesen fejtegeti Hume és Hartley tanait; itt vannak előadva Zanotti, Priestley és Erasmus Darwin tanai. A 2. szakasz szól: a két Millről, Bainről és Herbert Spencerről; a 3-dikban van a kritikai rész, mely az ismertető (Lehmann Rudolf) szerint a leggyengébb.

A VI. VII. füzet tartalma a következő. Első értekezése: Siebeck H.-tól van »Über das Verhältniss von Naturgesetz u. Sittengesetz.« Szerinte már régóta az erkölcsban két irány van s ma is szemben áll egymással; az egyik az erkölcsöt physikai s physiologiai eredménynek fogja fel, a másik természetfeletti eredetűnek veszi. Ha ez ellentét jogosultságát vizsgáljuk, azt találjuk, hogy az ellentét kibékíthető; mert a kérdés az: mi jöjön beszélünk mi törvényekről a természetben és erkölcsben? Igaz ugyan, hogy a törvény és kötelesség nem egyforma: de a törvényesség fogalma mégis mindkét téren alkalmazható. A természetben ugyanis törvényszerűségről beszélünk, ha az egymásutániségben s az egymásmellettségben a tényezők állandóságát teszszük föl. De ilyen van az erkölcsben is; az erkölcsi kötelességek is az emberi társadalom állandó fenmaradását teszik föl. S mindkét esetben a törvény alkalmazása értelmünk functionai által követeltetik. A különbség csak az, hogy az erkölcsiiséget becslés alá vetjük, értékekről szólunk, a mit a természetnél nem teszünk. De értékekről szólni többé nem physiologiai eljárás; s azért bár az erkölcsiiségnek alapja a természeti lét, a physiologicum, mégis ezen túl megy ő maga, mennyiben célok szerint ítél. »Az erkölcsi világrend, mint ethikai viszonyok törvényszerű összefüggése öntudatos egyéniségek világában, nem lehetséges ugyan a természet megelőző fejlődése nélkül. De hogy ez utóbbi az erkölcsinek kikerülhetlen előfoka, annak az alapja azon körülményben rejlik, hogy legmélyebb alapját a fölszálló fejlődési sornak, mely egyfelől természeti, másfelől erkölcsi rendnek jelentkezik, már sajátos lényegében az ethikai és szelleminek analogiája szerint

kell gondolnunk. Ez utóbbi a természeti fejlődésben birja utját egész a szellemi egyeniségeknek fejlődéséig, melyek különböző fokú, erkölcsileg átvilágított öntudattal bírnak.

Érdekes, bár nem eléggé világos Rudolf Eucken cikke »Zur Charakteristik der Philos. Trendelenburg's.« Világosan kiemeli Trendelenburg rendszerében a kettős irányt, mely benne egyesült, t. i. a történelmit és a rendszerest. Rendszeres állását tekintve Schellinghez áll legközelebb, bár az idealizmussal szemben ép oly vonzódást mint tartózkodást mutat; de a mi Schellingnél költői, az nála logikai alakot ölt, s azért mindenben, mint centrumot az elvet vizsgálja, míg a többi a kerületre esik. Ilyen középpontot Trend. Aristotelesben vélt találni, s annyiban tana »metaphysisch-erkenntnistheoretischer Realismus.« Ebben rejlik az egész tannak leggyengébb pontja. Történelmi kutatásaiban Aristotelest talán túlbecsülte s az újabb kor gondolatához közelebb állította, mint e nagy görög tana megengedi. Különben mi is osztjuk ismertető véleményét, hogy a jelenkor philosophiája még nem használta föl mindazt, a mit Trendelenburgtól tanulhatna s hogy hatása annál fogva még mai nap sem szünt meg teljesen.

Paul Natorp hosszú cikkben értekezik: »Über das Princip u. die Kosmologie des Anaximander.«

Igen érdekes C. Schaarschmidt cikke »Über die Möglichkeit der Metaphysik«, melyben Volkelt Jánosnak u. ilyen című megnyitó beszédét (Baselben, 1883. október 13.) részletesen ismerteti. Volkelt szerint a metaphysika a végső kérdések megfejtésére törekvő kísérletek sorozata. Annyiban nem befejezett tudomány, hanem hypothesiseket tartalmazó, bár folyton az igazság felé halad. A metaphysikának kétféle faja van: a kategorialis vagy formai, mely Kantra támaszkodik s ismerési formákról szól, a másik az ideális, mely a valóságra vonatkozik. Nyilvánvaló, hogy amannak, mely a tér, idő, szám, ok, cél stb. fogalmait fejtegeti, más módszere van, mint az idealisnak, mely a lét ősalapjaival pl. az erő és anyaggal foglalkozik. Erre nézve a tarthatatlan megfejtések eliminációja a legalkalmasabb módszer, de nem csak ez a teendője, hanem egy elvből való magyarázat. »Liegt nicht schon immer darin, dass gewisse Lösungen einer Frage abgewiesen werden, ein wenn auch geringer Fortschritt zur positiven Lösungen der Frage? Und fährt man mit dem Negiren u. Zersetzen der Lösungsmöglichkeiten fort, so bleiben endlich nur wenige Wege der Lösung oder nur ein einziger möglich. Und in der That ist die Elimination der unhaltbaren Lösungsmöglichkeiten die wirksamste Methode, um positive Entscheidungen in der Metaphysik zu erreichen.« Ezek Volkelt nézetei a metaphysika lehetőségéről, melyektől bizonyos jogosultságot nem fog senki eltagadni, a ki ezen problémák megfejtésével foglalkozott.

A könyvismertetés igen gazdag, de nevezetes könyvet nem vesz boncolás alá.

A VIII. IX. füzetben csak két értekezés van. Az első igen hosszan szól »Über die Werthschätzung der *εὐγάνεια* u. des *πλοῦτος*; bei den Sokratikern und Peripatetikern.« Irta Rausch Alfred. A másik Th r.

A cheli stől származik. »Bewusst u. Unbewusst« cím alatt. Szerző ki akarja mutatni, hogy a »nemtudatos«-nak igen nagy szerepe van, kivált az erkölcsi téren is. A nemtudatos végső pontján Leibnitzra vezet vissza, ki a nemtudatos képet az exclusiv dualismus ellen (Cartesiusnál) hozta fel, mint azt lélektanilag Locke vitatta. A petites perceptions hatását észleljük Kantnál, Herbartnál és Fechnernél (ki azt aesthetikai téren is alkalmazta). A gondolatot többen használták fel. Így pl. Schopenhauer és ujabban Helmholtz a nemtudatos cselekvőségben keresték az eredeti látási adatoknak alapját, a mennyiben azok a külvilág képeinek szerkesztésénél szükségesek; Schopenhauer éppen ebben találja a nemtudatosan jelentkező októrvénynek az alapját. Ezen felfogás ellen ujabban Hoppe (Psychol. physiol. Optik. Lpz. 1884) mást akar felhozni, de a különbség csak annyiban van, mennyiben a »nemtudatos« szót másféle terminusokkal helyettesíti; lényegben elfogadja ő is a tant. A nemtudatos képzet befolyása a lelki kóroknál is észlelhető, midőn tudatos és nemtudatos képesoportosulások közt alig vonható a határ. Taine és Drozsbach vitatják a képeknek ezen változhatatlanságát. Ellenben ismeretelméletileg rendszerint ezen alapra állítani, mint Hartmann tette, téves vállalat; mert ismerni csak öntudatosan lehet s a nemismert nemtudatos magyarázó elvül nem használható. Ethikai téren az ösztönök magyarázatnak belőle, mint pl. Schneider az állati ösztönöknél tette. De bármennyire vezessük is hátrafelé, velünk született arravalóságoknál meg kell állapodnunk.

A X-ik füzetben két nagyobb értekezést találunk. Az egyikben R. Lehmann fejtegeti Spenser lélektanának alapjait: »Bemerkungen zum Synthetischen Theile der Spencerschen Psychologie.« A cikk azon alkalomból van írva, hogy dr. B. Vetter most először fordította németre Spenser lélektanát (Die Principien der Psychol. I. Band. Stuttgart. E. Schweizerbart's Verlagshandlung (E. Koch) 1882). Lehmann Spenser lélektanában egyik fővonásul találja azt, hogy Darwin fejlődési elméletét alkalmazta a lelki élet terén is. Azután áttér azon ellenmondásra, mely Spenser tanában az öntudatról rejlik. Spenser szerint ugyanis minden lelki állapot »eredeti lökésekből« (primitiv choc) veszi kezdetét, melyeket az idegekben a külső hatások hoznak létre s ebből »genetice« akarja levezetni az öntudatot is. Ezen első adatokból complicatio útján keletkeznek az érzelmek, az értelmi és akaratí alakzatok; de hogy ezen complicatio lehetséges legyen, ahhoz szükséges az idegplexusok előleges megállapodása s az ideák csakis ezen idegek functioi. »Aber es ist unmöglich zu erklären, wie am einfachen physiologischen Vorgängen ohne psychologisches Correlat durch blosse Zusammensetzung solche mit Bewusstseincorrelat werden könnten.« S mivel az alapnézet mechanikai, azért ezen »metaphysikai alapnézet és a fejlődési elmélet megoldhatatlan ellenmondásban állanak egymással.«

A második cikkben: »Über W. Wundt's Grundbegriff der Seele« E. Wille azon tant fejtegeti, melyet Wundt a lélek lényegéről állított fel. Wundt szerint a lelket kétféleképen lehet felfogni, mint substantiát és mint actust. Eleinte a substantialis nézet volt uralkodó.

(Cartesius hatása alatt), ujabban az actus fogalma jön előtérbe (Hume, Kant, Fichte, Hegel). Wilte ez összeállítás helyességét tagadja Humenál, ki a képet »cselekvésnek« nem engedi felfogni s Kantnál, ki a képeket valami létezőben inhaerálni képzei. Wundt maga actusnak fogja föl a lelket s azt állítja, hogy nincs cselekvő, hanem pusztán csak tiszta cselekvés. Wilte e tétel helytelenségét igyekszik kimutatni s oda kiigazítani, hogy a lélek folytonos eredés (»ein Vorgang ununterbrochenen Entstehens«). Hogy mennyit nyer a lélektan ezen módosítással, azt részletesebb munka láttára fogjuk csak eldönthetni; sokat semmiesetre sem nyer.

A VIII—X. füzetben ismertetett könyvek közül kiemeljük: Carl Stumpf (prágai egyet. tanár) Tonpsychologie. — C. Th. Isenkrahe (Pfarrer) Idealismus und Realismus? Isenkrahe dogmatikus, mert már a kérdés fellitása is helytelen, a mennyiben a mai philosophiában ezen kérdésnek értelme nincsen. Ism. J. Wilte. — Ludwig Strümpell (herbarti) Grundriss der Psychologie oder der Lehre von der Entwicklung des Seelenlebens im Menschen. Ism. Schuppe Vilmos (Greisswald). — Alfred Fouillée. Critique des systèmes de morale contemporains. (Paris. Germer Baillière et Cie 1883). — W. Windelband. Praeludien. Aufsätze und Reden zur Einleitung in die Philos. Tübingen J. C. B. Mohr 1884. — Frz. Standinger. Noumena. Die »transcendentalen« Grundgedanken u. »die Widerlegung des Idealismus.« Darmstadt. L. Brill. 1884.

UJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK.

1. Magyar.

Az érzékek. Adalékok a középkor physiologiája- és psychológiájának történetéhez. Héber s arab forrásokból. Irta Dr. Kaufmann Dávid. Budapest. Zilahy.

Egyetemes és részleges eszhetika. Irta dr. Bihari Péter. Első füzet. Egy füzet ára 50 kr. Budapest. Pfeifer Ferdinand.

2. Német.

Abhandlungen, Strassburger, zur Philos. Eduard Zeller zu seinem 70. Geburtstage. Freiburg i. Br. Mohr. 7 M. — 6 értekezés.

Bastian. Prof. Dr. Adf. Allg. Grundzüge der Ethnologie. Prolegomena zur Begründung einer naturwiss. Psychol. auf dem Material des Völkergedankens. Berlin. Reimer. 3 M.

Brasch Dr. Mor. Die Classiker der Philos. von den frühesten griech. Denkern bis auf die Gegenwart. Eine gemeinfassliche hist. Darst. ihrer Weltanschauung, nebst e. Auswahl aus ihren Schriften. Mit Porträts. 1 Lf. 50 Pf.

Bruns Prof. Dr. Ivo. Lucrez-Studien. Freiburg i. Br. Mohr. 2. M.

Carriere M. Die Kunst im Zusammenh. der Culturentwicklung u. die Ideale der Menschheit. 4 Bd. Leipzig. Brockhaus. 11 M.

Dühring Dr. E. u. Ulr. Dühring. Neue Grundmittel u. Erfindungen zur Analysis, Algebra, Functionsrechnung u. zugehörigen Geometrie, sowie Princ. zur math. Reform. Lpz. Fues. 12 M.

(Cartesius hatása alatt), ujabban az actus fogalma jön előtérbe (Hume, Kant, Fichte, Hegel). Wilte ez összeállítás helyességét tagadja Humenál, ki a képet »cselekvésnek« nem engedi felfogni s Kantnál, ki a képeket valami létezőben inhaerálni képzei. Wundt maga actusnak fogja föl a lelket s azt állítja, hogy nincs cselekvő, hanem pusztán csak tiszta cselekvés. Wilte e tétel helytelenségét igyekszik kimutatni s oda kiigazítani, hogy a lélek folytonos eredés (»ein Vorgang ununterbrochenen Entstehens«). Hogy mennyit nyer a lélektan ezen módosítással, azt részletesebb munka láttára fogjuk csak eldönthetni; sokat semmiesetre sem nyer.

A VIII—X. füzetben ismertetett könyvek közül kiemeljük: Carl Stumpf (prágai egyet. tanár) Tonpsychologie. — C. Th. Isenkrahe (Pfarrer) Idealismus und Realismus? Isenkrahe dogmatikus, mert már a kérdés fellitása is helytelen, a mennyiben a mai philosophiában ezen kérdésnek értelme nincsen. Ism. J. Wilte. — Ludwig Strümpell (herbarti) Grundriss der Psychologie oder der Lehre von der Entwicklung des Seelenlebens im Menschen. Ism. Schuppe Vilmos (Greisswald). — Alfred Fouillée. Critique des systèmes de morale contemporains. (Paris. Germer Baillière et Cie 1883). — W. Windelband. Praeludien. Aufsätze und Reden zur Einleitung in die Philos. Tübingen J. C. B. Mohr 1884. — Frz. Standinger. Noumena. Die »transcendentalen« Grundgedanken u. »die Widerlegung des Idealismus.« Darmstadt. L. Brill. 1884.

UJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK.

1. Magyar.

Az érzékek. Adalékok a középkor physiologiája- és psychológiájának történetéhez. Héber s arab forrásokból. Irta Dr. Kaufmann Dávid. Budapest. Zilahy.

Egyetemes és részleges eszthetika. Irta dr. Bihari Péter. Első füzet. Egy füzet ára 50 kr. Budapest. Pfeifer Ferdinand.

2. Német.

Abhandlungen, Strassburger, zur Philos. Eduard Zeller zu seinem 70. Geburtstage. Freiburg i. Br. Mohr. 7 M. — 6 értekezés.

Bastian. Prof. Dr. Adf. Allg. Grundzüge der Ethnologie. Prolegomena zur Begründung einer naturwiss. Psychol. auf dem Material des Völkergedankens. Berlin. Reimer. 3 M.

Brasch Dr. Mor. Die Classiker der Philos. von den frühesten griech. Denkern bis auf die Gegenwart. Eine gemeinfassliche hist. Darst. ihrer Weltanschauung, nebst e. Auswahl aus ihren Schriften. Mit Porträts. 1 Lf. 50 Pf.

Bruns Prof. Dr. Ivo. Lucrez-Studien. Freiburg i. Br. Mohr. 2. M.

Carriere M. Die Kunst im Zusammenh. der Culturentwicklung u. die Ideale der Menschheit. 4 Bd. Leipzig. Brockhaus. 11 M.

Dühring Dr. E. u. Ulr. Dühring. Neue Grundmittel u. Erfindungen zur Analysis, Algebra, Functionsrechnung u. zugehörigen Geometrie, sowie Princ. zur math. Reform. Lpz. Fues. 12 M.

Engelmann, Max. Kritik der Kant'schen Lehre vom Ding an sich u. ihrer Praemissen vom Standpunkt der heutigen Wissenschaft. Halle. 1 M. 20 Pf. (Leipz. Fock).

3. Francia.

Arréat L. La morale dans le drame. L'épopée et le roman. 2 fr. 50.

Bouillier F. Études familières de psychologie et de morale. 3 fr. 50.

Brunel L. Les philosophes et l'Académie française au XVIII-e siècle. 6 fr.

Coix de Saint Aymour, le vicomte de, Notice sur Hugues de Groot, suivie de lettres inédites. 5 fr.

Charles Ém. Éléments de philosophie. Tome I. Psychologie. 7 fr. 50.

Commines de Marsilly L. J. A. de, Les Lois de la matière. Essais de mécanique moléculaire. 9 fr.

Desgrand L. De l'influence des religions sur le développement économique des peuples. 3 fr.

Durand-Desormeaux F. Études philosophiques. 2 vol. 15 fr.

Giraud-Teulon fils A. Les origines du mariage et de la famille. 5 fr.

Les émotions et la volonté. Par Alexandre Bain. Traduit de l'Anglais sur la troisième édition. Par P.-L. de Monnier. Paris.

Lefèvre A. La philosophie. 2-e édition, revue et augmentée. 5 fr. (Forme le tome V. de la Biblioth. des Sciences contemporaines.)

Lesbarelles P. Le fondement du savoir. 5 fr.

Séailles G. Essai sur le génie dans l'art. 5 fr.

4. Angol és olasz.

Allievo prof. G. Del positivismo in sè e nell'ordine pedagogico 2-da ediz. Torino. L. 3.

Augias C. Elementi scientifici di etica civile e diritto: schema. 2-da ediz. Ancona. L. 3.50.

Bain's A. Practical Essays. 4 sh. 6 d.

Caterini P. Dell' origine dell' uomo secondo il trasformismo: esame scientifico-filosofico-teologico. Prato. L. 5.

Drummond's H. Natural Law in the Spiritual world. 8 kh. Edit. 7 s. 6 d.

Ferrier D. La localizzazione delle malattie cerebrali. Milano. L. 1.50.

Harper's The Metaphysics of the school. Vol. 3. Part. 1. 12 sh.

Hopkins E. H. The Law of Liberty in the Spiritual Life. 3 sh. 6 d.

Jardine's Rev. A. The Elements of the Psychology of) Cognition. 2-nd Edition, revised and improved. 6 sh. 6 d.

Morsell's J. D. An Introduction to mental Philosophy on the Inductive Method. 10 sh. 6 d.